

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

ZINĀTNISKIE RAKSTI/RESEARCH ARTICLES: *Ieva Ose*. Jauno laiku arheoloģija Latvijā – sasniegumi un problēmas • *Anita Čerpinska*. Rīgas rāte 18. gadsimtā: uzbūve un personības • *Lauri Kann*. When Soldiers Open Fire on a Protest. Massacres in Riga, Tallinn, and Minsk in 1905 • *Katja Wezel*. Exile, Flight and Loss of Homeland: Margarete von Pusirewsky – A Baltic German Life Lost Between War and Resettlement • VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY • POLEMKA/POLEMICS • SARUNAS PAR VĒSTURI/DISCUSSING HISTORY • GRĀMATU RECENZIJAS/BOOK REVIEWS

2022

2

LATVIJAS
VĒSTURES
INSTITŪTA
ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

Atbalsts LU Latvijas vēstures institūta
LU ilgtermiņa saistību izpildei 2020.–2022. g.
("Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls")

Rīga, Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds

Dibinātājs/Founder
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Atbildīgā redaktore/Editor-in-Chief Dr. hist. Eva Eihmane
eva.eihmane@lu.lv

Redkolēģija/Editorial board:

- Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS, Somija (*Kari Alenius, Finland*)
Dr. hist. DAINA BLEIERE, Latvija (*Latvia*)
Asoc. prof. Hum. m. Dr. AUDRONE BLIUJIENE, Lietuva (*Audronė Bliujienė, Lithuania*)
Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)
Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)
Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)
Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Latvija (*Latvia*)
Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONS, Latvija (*Latvia*)
D. Phil. METJŪ KOTS, Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)
Ph. D. MIHAILS KOVALEVS, Krievija (*Mikhail Kovalev, Russia*)
IMANTS LANCMANIS, Latvija (*Latvia*)
Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)
Prof. emer. Ph. D. ANDREJS PLAKANS, ASV (*USA*)
Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvija (*Latvia*)
Hum. m. Dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS, Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)
Asoc. prof. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS, Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)
Prof. Ph. D. IEVA ZAĶĒ, ASV (*USA*)
Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts
EBSCO datubāzē *Academic Search Ultimate*,
no 2021. gada – SCOPUS

From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been indexed
in EBSCO database *Academic Search Ultimate*,
from 2021 – in SCOPUS

Redaktors/Editors:

Antra Legzdīņa (angļu val./English)

Ināra Stašulāne (latviešu val./Latvian)

Tehniskā redaktore/Technical editor *Elita Egle*

Maketētāja/Layout designer *Margarita Stoka*

Sagatavots izdošanai/Published by
Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava",
Reģ. Nr. 40003744728

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)
ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)
<https://doi.org/10.22364/lviz.117>

© Autori, 2022
© Latvijas Universitāte, 2022

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed
under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License
(CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/RESEARCH ARTICLES

- Ieva Ose.* Jauno laiku arheoloģija Latvijā – sasniegumi un problēmas/
Ieva Ose. Post-Medieval Archaeology in Latvia: Achievements and Problems 5
- Anita Čerpinska.* Rīgas rāte 18. gadsimtā: uzbūve un personības/
Anita Čerpinska. Riga Town Council in the 18th Century: Structure and Personalities 34
- Lauri Kann.* When Soldiers Open Fire on a Protest. Massacres in Riga, Tallinn, and Minsk in 1905/
Lauri Kanns. Kad karaspēks atklāj uguni pret protestētājiem. 1905. gada slaktiņi Rīgā, Tallinā un Minskā 71
- Katja Wezel.* Exile, Flight and Loss of Homeland: Margarete von Pusirewsky – A Baltic German Life Lost Between War and Resettlement/
Katja Vēcele. Trimda, bēgšana un dzimtenes zaudēšana: Margareta fon Puširevska – vācbaltietes dzīve starp karu un pārvietošanu 99

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Toms Zariņš.* “Pilnīgi nenokārtota joprojām ir televīzijas raidījumu cenzūra”: “Glavlit” priekšnieka Valentīna Agafonova 1962. gada 31. janvāra vēstule Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājam Valentīnam Pūriņam/
Toms Zariņš. “The issue of television broadcast censorship remains outstanding”: 31 January 1962 letter of Latvian SSR *Glavlit* head Valentīns Agafonovs to Latvian SSR State Radio and Television Committee chairman Valentīns Pūriņš. 136

POLEMIKA/POLEMICS

- Mārtiņš Mintauris.* Ciņa ar ēnu. Par pieminekļu derīgumu un kaitīgumu dzīvei/
Mārtiņš Mintauris. Fighting With One’s Own Shadow. On the Use and Abuse of Monuments. 149

SARUNAS PAR VĒSTURI/DISCUSSING HISTORY

- Vēstures metodoloģija. *Ilgvars Butulis sarunā ar Edgaru Engīzeru par metodikas un metodoloģijas lomu vēstures zinātnē*
 Historical Methodology. *An academic conversation between historians Ilgvars Butulis and Edgars Engīzers on the role of methods and methodology in history-writing* 162

GRĀMATU RECENZIJAS/BOOK REVIEWS

- Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Konrad Maier, Ralph Tuchtenhagen (Hrsg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Band 1: Von der Vor- und Frühgeschichte bis zum Ende des Mittelalters*. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 2018; Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Ralph Tuchtenhagen (Hrsg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Band 2: Vom Beginn der Frühen Neuzeit bis zum Gründung der modernen Staaten*. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 2021; Karsten Brüggemann, Ralph Tuchtenhagen, Anja Wilhelmi (Hrsg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Band 3: Die Staaten Estland, Lettland und Litauen*. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 2020 (aut. *Gvido Straube*).....181
- Aleksander Pluskowski (ed.). *Environment, Colonisation, and the Baltic Crusader States. Terra Sacra I*. Turnhout: Brepols, 2019; Aleksander Pluskowski (ed.). *Ecologies of Crusading, Colonisation, and Religious Conversion in the Medieval Baltic. Terra Sacra II*. Turnhout: Brepols, 2019 (aut. *Muntis Auns*).....186
- Vitalii Penskoj. *Polotskaia voina. Očerki istorii russko-litovskogo protivostoianiiia vremen Ivana Groznogo. 1562–1570*. Moskva: Tsentrpoligraf, 2019; Witalij Pienskoj. *Szkice z historii wojny inflanckiej z lat 1558–1561. Pogląd strony rosyjskiej*. Trans. by Ryszard Przybyliński. Zabrze; Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2019 (aut. *Mariusz Adrian Balcerek*) 192
- Ervins Oberlenders. *Pētījumi Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturē. Rakstu krājums*. Ventpils: Ventpils muzejs, 2021 (aut. *Mārīte Jakovļeva*) 202
- Maksim Korolev, Andrei Gerberg. *Latyšskaia operatsiia v BSSR*. Rīga, 2021 (aut. *Ēriks Jēkabsons*).....208

AUTORI/AUTHORS 214

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.01>

JAUNO LAIKU ARHEOLOĢIJA LATVIJĀ – SASNIEGUMI UN PROBLĒMAS

Ieva Ose

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Zinātniskās intereses: viduslaiku un jauno laiku arheoloģija.

Gan Eiropā, gan citur pasaulē 20. gs. otrajā pusē sāka attīstīties jauno laiku arheoloģija, un tās pētniecības objekti hronoloģiski arvien vairāk tuvojās mūsdienām. Latvijā jauno laiku arheoloģija kā atsevišķa disciplīna vēl nav izveidojusies, bet ik pa laikam ir notikuši izrakumi dzīvesvietās, apbedījumu vietās vai kādreizējo ražotņu teritorijā, kuru izveidošanās un izmantošanas laiks attiecas uz 16.–19. gs. un dažreiz pat 20. gadsimtu. Rakstā apkopota informācija par līdz šim Latvijā notikušiem jauno laiku arheoloģijas pētījumiem un skaidrots, kāpēc un kurās senvietās veikti izrakumi, kādi ir to galvenie rezultāti, kādi materiāli ir savākti, kā arī dotas ziņas par nozīmīgākajām publikācijām.

Atslēgas vārdi: jauno laiku arheoloģija, vēsturiskā arheoloģija, arheoloģiskais mantojums.

IEVADS

Raksta mērķis ir dot apkopojošu informāciju par Latvijā veiktiem pētījumiem jauno laiku arheoloģijā, izmantojot publicētos faktus periodiskajos izdevumos un pētījumu rezultātu atspoguļojumu zinātniskos rakstos un monogrāfijās. Līdz šim jauno laiku arheoloģija Latvijā nav izdalīta kā atsevišķa arheoloģijas nozare, toties gan kaimiņzemēs, gan citur pasaulē tai pievērš arvien lielāku uzmanību, vairākās universitātēs tā iekļauta mācību programmā kā atsevišķs priekšmets un par 16.–20. gs. arheoloģisko pieminekļu izrakumu rezultātiem iznāk gan

periodiski izdevumi, gan monogrāfiski pētījumi. Tā kā pie mums līdz šim nav veikti pētījumi par vēsturisko laiku arheoloģiju, tad šajā rakstā ir mēģināts aktualizēt nepieciešamību jauno laiku arheoloģiju izdalīt kā atsevišķu arheoloģijas apakšnozari.

NOZARES NOSAUKUMS UN DATĒJUMS

Ar arheoloģiju humanitārajās zinātnēs parasti saprot vēstures zinātnes nozari, kas pēc arheoloģiskajos izrakumos iegūtiem lietiskiem avotiem – senlietām un citām materiālām liecībām – pēta cilvēku sabiedrības attīstību, sevišķi senākos periodus, par kuriem nav saglabājušies rakstītie vēstures avoti. Laikā pēc Otrā pasaules kara Latvijā arvien nozīmīgāku vietu ieņēmusi viduslaiku arheoloģija. Pie mums arheoloģijas periodu apzīmējumi veidoti atbilstoši vēstures laikmetiem, un viduslaiku arheoloģijai seko jauno laiku arheoloģija. Citās zemēs sastopami arī atšķirīgi radušies nosaukumi.

Kad 1966. gadā tika dibināta jauno laiku arheoloģijas biedrība Lielbritānijā, tās nosaukumā iekļāva vārdu *postmedieval* jeb “pēc-viduslaiku” arheoloģija.¹ Droši vien tas tika darīts tāpēc, ka iepriekš arheologi izrakumus veica tikai viduslaiku pieminēšos, bet jaunākiem vērību nepievērsa. Sākotnēji postmedievālā arheoloģija nodarbojās ar periodu pēc viduslaiku beigām, tas ir, ar agrajiem jaunajiem laikiem jeb laikposmu no 1450. līdz 1750. gadam. Drīz vien arī šī robeža tika pārkāpta un arvien vairāk tuvojās mūsdienām, bet nosaukums palika. Mūsdienās Lielbritānijā postmedievālā arheoloģija pētījumu periodu paplašinājusi līdz pat 20. gadsimtam.² Otrs angļu literatūrā izmantots nozares nosaukums ir “vēsturiskā arheoloģija”, un tā jau kopš apzīmējuma pastāvēšanas sākuma pēta vēsturisko laiku materiālās liecības visā periodā, no kura ir saglabājušies rakstītie vēstures avoti, tas ir, no viduslaikiem līdz mūsdienām. Vēsturiskās

¹ Mytum 2016, 6–18.

² Turpat, 12. lpp.

arheoloģijas (*historical archaeology*) nosaukumu lieto arheologi Amerikā, un tas izvēlēts arī aizokeāna profesionālas biedrības apzīmēšanai.³

Tāds pats apzīmējums “vēsturiskā arheoloģija” vācu valodā (*Historische Archäologie*) izmantots Ķīles Universitātes izdota žurnāla nosaukumā, un tā publikācijas veltītas laikposmam no vēlajiem viduslaikiem līdz mūsdienām.⁴ Nesen vācu arheologu publicētā rakstu krājumā sastopami arī nosaukumi “moderno laiku arheoloģija” jeb “mūsdienu arheoloģija” (*Archäologie der Moderne*), kā arī “industriālā arheoloģija” (*Industriearchäologie*), kas attiecināti uz jaunāko vēstures periodu – 19. un 20. gadsimtu.⁵ Tomēr lielākoties zinātnes nozari, kas ar izrakumu palīdzību pēta 16.–20. gs. senvietas, vāciski sauc par “jauno laiku arheoloģiju” (*Archäologie der Neuzeit, Neuzeitarchäologie*).⁶

Latvijā līdz 20. gs. 90. gadiem materiālās kultūras pētījumus par laiku no 13. gs. sākuma līdz 17. gs. beigām pieskaitīja viduslaiku arheoloģijai. Pirmo reizi viduslaiku arheoloģiju kā atsevišķu nozari 1974. gadā iznākušajā kolektīvajā darbā “Latvijas PSR arheoloģija” raksturoja Ēvalds Mugurēvičs, nosacīti to datējot ar laikposmu no 13. līdz 17. gadsimtam, kas atbilda padomju vēsturnieku izdalītajam feodālisma periodam un tolaik bija “marksistiskajā vēstures literatūrā parastā periodizācija”.⁷ Minētās grāmatas ievadā uzsvērts, ka viduslaiku arheoloģijas posmam raksturīgs straujš rakstīto vēstures avotu skaita pieaugums un augšējā hronoloģiskā robeža saskan ar vēlā feodālisma laika beigām, kad Lielā Ziemeļu kara laikā (1700–1721) aizgāja bojā

³ Courtney 2009, 169–189; Society for Historical Archaeology. Pieejams: <https://sha.org> (skatīts 08.01.2022.).

⁴ Historische Archäologie. Pieejams: <http://www.histarch.uni-kiel.de> (skatīts 08.01.2022.).

⁵ Jürgens, Müller 2020. Pieejams: <https://www.histarch.uni-kiel.de/sonderband02.htm> (skatīts 29.04.2022.).

⁶ Schreg 2007, 9–20; Scholkmann, Kenzler, Schreg 2016.

⁷ Mugurēvičs 1974, 285.

vai tika pamesta liela daļa vācu piļu, bet 17.–18. gs. kapsētās gandrīz pilnībā bija izzudušas piedevas.⁸

Nosaukums “jaunie laiki” Latvijas arheoloģijas periodizācijā ieviesies kopš 2000. gada, kad, neprecizējot šī laikposma datējumu, to izmanto kā nodaļas virsrakstu periodiski iznākošajā arheologu ikgadējo īso atskaišu krājumā.⁹ 2021. gadā izdotās “Latvijas arheoloģijas rokasgrāmatas” nodaļā par periodizāciju ietverts īss šķirkļis “Jaunie (1500.–1800. g.) un jaunākie (no 1800. g.) laiki”, kurā atzīmēts, ka “arī jauno un jaunāko laiku pētniecībā nereti tiek izmantotas arheoloģiskās metodes”.¹⁰ Zīmīgais teikums labi raksturo mūsdienu situāciju Latvijā, kad beidzamo gadsimtu kultūrslēņa arheoloģiskā izpēte vēl visur sistematiski netiek veikta, bet reizēm tai tomēr pievērš uzmanību.

LIKUMDOŠANA

Latvijā par arheoloģisko senvietu reģistrēšanu, identificēšanu, saglabāšanu un pārbaudi ir atbildīga Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde (NKMP). Jauno laiku arheoloģisko vietu aizsardzību nenodrošina īpašs likums, taču daļa pieminekļu ir iekļauta valsts kopīgajā arheoloģiskajā mantojumā. Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā¹¹ ir gan tādas senvietas, kas veidojušās viduslaikos un turpinājušas pastāvēt arī vēlāk (piemēram, viduslaiku pils, pilsētas un kapsētas kopā ar to jauno laiku kultūrslēni), gan vairākas tikai jaunajos laikos radušās senvietas (zemes nocietinājumi, ražotņu paliekas, kuģu vraku atrašanās vietas u. c.).

Jāatzīmē, ka arheoloģisko pieminekļu sarakstā vēsturiskie zemes nocietinājumi – jauno laiku militārās aizsargbūves jeb

⁸ Mugurēvičs 1974, 10.

⁹ *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*. Rīga: Latvija vēstures institūta apgāds, 2000, 139. lpp.; *Arheologu pētījumi Latvijā 2018. un 2019. gadā*. Rīga: NT Klasika, 2020, 67. lpp.

¹⁰ Bebre 2021, 54.

¹¹ Saraksts pieejams: <https://is.mantojums.lv/>; <https://likumi.lv/ta/id/303392-par-valsts-aizsargajamo-kulturas-piemineklu-sarakstu> (skatīts 19.03.2022.).

skanstis (piemēram, Gostiņu skanstis, Tomes skanstis u. c.) tiek neprecīzi dēvētas par “viduslaiku nocietinājumiem”, lai gan tās veidotas ne agrāk par 16. gs. otro pusi vai pat tikai 17. gadsimtā. Likumā “Par kultūras pieminekļu aizsardzību” noteikts, ka “arheoloģiskās senvietās zemē, virs zemes vai ūdenī atrastas senlietas ar datējumu līdz 17. gadsimtam ieskaitot pieder valstij, un tās glabā publiskie muzeji”.¹² 2021. gadā pieņemtajos Ministru kabineta noteikumos Nr. 720 papildināti arheoloģisko pieminekļu kritēriji, nosaucot pilis ar nocietinājumiem (līdz 17. gadsimtam ieskaitot), pilsētu vēsturiskos kultūrslāņus un senās kulta vietas (līdz 18. gadsimtam ieskaitot), kā arī nogrimušus kuģus, kas vecāki par 100 gadiem, un to kravas.¹³ Izrakumus un citus zemes darbus arheoloģisko pieminekļu teritorijā drīkst veikt tikai ar NKMP izdotu atļauju.

Atsevišķās vietās mūsu valstī aizsargā arī jaunāku kultūrslāni. Latvijas galvaspilsētas Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanu un aizsardzību jau vairāk nekā 50 gadus veicina īpaši izdoti likumi. Kopš 1967. gada arheoloģiskais kultūrslānis Rīgas vecpilsētā, kas atrodas 17. gadsimtā bijušo zemes vaļņu iekšienē, tiek uzskatīts par valsts aizsargātu arheoloģisko pieminekli. Kopš 1997. gada Rīgas vēsturiskais centrs ir iekļauts UNESCO pasaules mantojuma sarakstā, bet kopš 2004. gada pieņemts “Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības likums” un arheoloģiskā aizsargjosla ir paplašināta,¹⁴ tagad ietverot Rīgas

¹² Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, 7. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=72551> (skatīts 19.03.2022.).

¹³ Ministru kabineta noteikumi Nr. 720 “Kultūras pieminekļu uzskaites, aizsardzības, izmantošanas un restaurācijas noteikumi”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/327240-kulturas-piemineklu-uzskaites-aizsardzibas-izmantosanas-un-restaurācijas-noteikumi> (skatīts 20.06.2022.).

¹⁴ Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=76001>; Ministru kabineta noteikumi Nr. 127 “Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības noteikumi”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/85432-rigas-vesturiska-centra-saglabasanas-un-aizsardzibas-noteikumi> (skatīts 20.06.2022.).

vēsturiskā centra teritoriju 438,3 hektāru platībā.¹⁵ Šai teritorijai piekļaujas Rīgas vēsturiskā centra aizsardzības zona 1574,2 hektāru platībā, kura aptver kvartālus ar 19.–20. gadsimta ēkām, bet zemē reizēm nejauši tiek uzieti vairākus gadsimtus veci apbedījumi vai senākas apbūves paliekas.

Latvijas mazpilsētās viduslaiku un agro jauno laiku kultūras slānis valsts aizsardzībā ir ņemts kopš 1983. gada, kad aizsargājamo arheoloģijas pieminekļu sarakstā tika iekļauti Aizputes, Cēsu, Kokneses, Kuldīgas, Limbažu, Raunas, Valmieras un Ventspils vēsturiskie centri.¹⁶ Jāatzīmē, ka sarakstā minētās apdzīvotās vietas nepareizi dēvētas par senpilsētām, lai gan zinātniskajā literatūrā vēsturisko laiku pilsētas tiek sauktas par vecpilsētām. Toties vairāku citu pilsētu centri, kas pastāvēja 15.–18. gadsimtā (Jelgava, Kandava, Tukums u. c.), valsts aizsardzībā ņemti nevis kā arheoloģijas, bet tikai kā pilsētībūvniecības pieminekļi. Arī 16.–18. gadsimta ārpilsētu senceltnes, to skaitā baznīcas, pilis un muižas, ir atrodamas tikai valsts aizsargāto arhitektūras pieminekļu sarakstā. To atjaunošanas darbiem NKMP izsniedz celtņu izpētes atļaujas, bet īpaša atļauja arheoloģiskajiem izrakumiem nav nepieciešama.

Vēl jāmin, ka Latvijas Saeima 2004. gadā ratificēja Eiropas Konvenciju arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai jeb Valetas konvenciju, kas tā tiek saukta atbilstoši pieņemšanas vietai.¹⁷ Tajā prasīts veikt gan preventīvas arheoloģijas pasākumus no jauna attīstīšanai plānotās teritorijās, gan nozīmīgu senceltņu

¹⁵ Aizsardzības zonu ierobežo Hanzas iela, Emiļa Melngaiļa iela, Krišjāņa Valdemāra iela, Palīdzības iela, Aristīda Briāna iela, Tallinas iela, Aleksandra Čaka iela, Matīsa iela, Avotu iela, Lāčplēša iela, Ernesta Birznieka-Upīša iela, Elizabetes iela, Satekles iela, Marijas iela, Gogoļa iela, Turgeņeva iela, Krasta iela, 11. novembra krastmala, Muižas iela, Citadeles iela, pilsētas kanāla zaļā josla un Eksporta ielai piegulošā teritorija Andrejostas austrumu pusē. <https://likumi.lv/doc.php?id=76001> (skatīts 19.03.2022.).

¹⁶ *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts*. Rīga: Avots, 1984, 39., 41., 56., 57., 61., 80., 86., 87. lpp.

¹⁷ Konvencijas teksts pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1305> (skatīts 19.03.2022.); Zirne 2014, 195–203.

palieku konservāciju un integrēšanu jaunbūvēs, gan noteikta prasība senlietu nelegālas aprites mazināšanai un citi veicami uzdevumi. Tomēr, kā atzīst Latvijas pieminekļu aizsardzības speciālisti, šī konvencija rada tikai pamatu “valstu vienotai pieejai arheoloģiskā mantojuma pārvaldības jautājumu risināšanā”, bet “principu ieviešana nav ātri īstenojama pasākumu kopums”.¹⁸

IZRAKUMI UN ATRADUMI JAUNO LAIKU PIEMINEKĻOS

Atsevišķas jauno laiku senlietas un keramikas fragmenti Latvijas teritorijā, sevišķi Rīgā, atrasti un Doma muzejam nodoti jau 19. gs. beigās.¹⁹ To skaits nedaudz pieauga pēc 20. gs. 30. gadu arheoloģiskajiem izrakumiem Valmieras pilsdrupās,²⁰ bet ievērojamu papildinājumu deva 1938. gada izrakumu atradumi no Rīdzenes upes aizbēruma slāņa.²¹ Tā kā Rīga apdzīvota no 12. gs. beigām, bet mazā upīte intensīvi aizpildīta 17. gs. gaitā, tad senlietu kopums sākotnēji tika datēts ar minēto laikposmu. Sekojošais pasaules karš atradumu padziļinātu izpēti pārtrauca, un senie priekšmeti iegūla muzeja krātuvē.

Kopš 1959. gada sāka iznākt Latvijas arheologu ikgadējas “Referātu tēzes” – īsu atskaišu krājums, kurā apkopotas ziņas par iepriekšējā gada arheoloģisko izrakumu rezultātiem. Jau 20. gs. 60. gados reizēm atzīmēti jauno laiku atradumi, piemēram, 1960. gadā Rīgas Doma baznīcas restaurācijas laikā atsegtas 17.–18. gs. akmens kapuplāksnes,²² sakarā ar Pļaviņu HES celšanu uz Daugavas 20. gs. 60. gadu pirmajā pusē 17. gs. senlietas atrastas Kokneses²³ un Sēlpils²⁴ pilsdrupu augšējos slāņos, bet

¹⁸ Zirne 2021, 588.

¹⁹ Kā piemēru var minēt Rīgā atrastos 16.–17. gs. krāsns podiņus, sk.: Tunzelmann von Adlerflug 1933.

²⁰ Šnore E. 1938, 82–98.

²¹ Šnore R. 1938–1939, 35807–35835; Apinis 1939.

²² Vilsone, Pāvele 1961, 11.

²³ Stubavs 1962, 19–21.

²⁴ Šnore E. 1965, 19–21.

dažās kapsētās atsegti 16.–17. gs. apbedījumi.²⁵ Par pirmajiem plašākiem pētījumiem jauno laiku senvietā var atzīt 1970.–1975. gadā veiktos izrakumus Salaspils Zviedru skanstī,²⁶ kuras lielu daļu pēc tam iznīcināja, uzberot Rīgas HES aizsargvalni. Tolaik arheoloģiskajos izrakumos kultūrslāņa jaunākajiem horizontiem pievērsa mazāk vērības un to precīza dokumentēšana tika veikta reti, tāpēc līdz mūsdienām muzejos ir saglabājušās senlietas, bet fiksācijas materiāli ir trūcīgi.

20. gs. pēdējā ceturksnī Latvijā strauji sāka attīstīties viduslaiku arheoloģija, tika pētītas pilsētas, pilis un kapsētas. Ik gadu notika izrakumi Rīgā, kur atklāja ne tikai viduslaiku, bet reizēm arī jauno laiku kultūrslāni. Vecpilsētā aizsardzības izrakumus vai uzraudzības darbus organizēja pirms būvdarbiem jaunceltņu vietās, kā arī pazemes komunikāciju nomaiņas laikā. Tā kā Rīgā celtajām 17.–20. gs. ēkām ir dziļi pagrabi, tad jauno laiku kultūrslānis lielākoties ir iznīcināts. Tomēr atsevišķās vietās gruntsgabalū dziļumā bijušo pagalmu vietā izrakumos atsegti 16.–18. gs. veidojušies zemes slāņi, piemēram, Alksnāja (tolaik – Sarkanās Gvardes) ielā.²⁷ Agrajos jaunajos laikos izveidojies Rīgas upes aizbērums izrakumos tika pētīts 13. janvāra ielā, Riharda Vāgnera (tolaik – Komunālajā) ielā, Kungu (toreiz – Daugavas) ielā²⁸ un citur.

Ārpus galvaspilsētas 20. gs. 70.–80. gados arheoloģiskie izrakumi veikti vairāk nekā 20 viduslaiku pilīs vai to drupās, no kurām daļa bija apdzīvota līdz pat Lielajam Ziemeļu karam. Tajās arheologi atsedza ne tikai viduslaiku, bet arī agro jauno laiku kultūrslāni un ieguva tā laika senlietas. Pakāpeniski pieauga arheoloģiski pētīto viduslaiku kapsētu skaits. Daļa no tajās pētītiem apbedījumiem datēti ar agrajiem jaunajiem laikiem.

²⁵ Zariņa 1966, 31, 32.

²⁶ Stubavs 1971, 54–56.

²⁷ Caune 1986, 43–48.

²⁸ Caune 1971, 31–33; Bebre, Caune 1990, 47–52.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 20. gs. 90. gados un 21. gs. turpinājās izrakumi Rīgā, vairākās pilīs un kapsētās, kur tika atsegts gan viduslaiku, gan arī 16.–18. gs. kultūrlānis. Vienlaikus izvērsās arheoloģiskie pētījumi vairāku Latvijas mazpilsētu vēsturiskajos centros, kur tika organizēta arheoloģiskā izpēte sakarā ar pazemes komunikāciju nomaiņu un apkārtnes labiekārtošanas pasākumiem. Izrakumi notikuši ne tikai valsts aizsargātajos mazpilsētu centros Aizputē, Cēsīs, Kuldīgā, Limbažos, Valmierā un Ventspilī,²⁹ bet arī ārpus oficiālā arheoloģiskā pieminekļa statusa esošās Bauskas,³⁰ Jēkabpils,³¹ Jelgavas,³² Kandavas,³³ Tukuma,³⁴ Saldus un Talsu³⁵ vecpilsētās, kur atrastas gan 16.–17. gs., gan vēlāku laiku celtniecības liecības un senlietas.

Ap 20. un 21. gs. miju arheologi pakāpeniski sāka pievērst vairāk uzmanības senvietām, kas bija radušās un pastāvējušas tikai jaunajos laikos. Pētījumus uzsāka zemūdens arheologi, atrodot vairākus kuģu vrakus, kuri bija nogrimuši pirms dažiem gadsimtiem.³⁶ Izrakumus organizēja vairāku pilsētu jauno laiku zemes nocietinājumu vietā, kur bija paredzēti celtniecības vai pilsētu labiekārtošanas darbi. Valmierā tika atraktas 17. gs. uzbērto bastionu paliekas,³⁷ bet Rīgā pētīta kādreizējā pilsētas vaļņa vieta Basteja bulvārī,³⁸ Daugavmalas kādreizējo zemes nocietinājumu Horna, Triangula un Mārstaļu³⁹ bastions, kā arī

²⁹ Caune 2014, 4–22. Par vēlāk veiktiem arheoloģiskiem izrakumiem sk. informāciju periodiskajā izdevumā “Arheologu pētījumi Latvijā ... gadā”.

³⁰ Lūsēns 2014b, 126–129.

³¹ Engīzere, Muižnieks 2012, 97–100.

³² Berga, Petrova 2014, 73–78.

³³ Kalējs, Lūsēns 2014, 111–115.

³⁴ Brūzis 2020, 79–82.

³⁵ Ruša 2014, 179–185.

³⁶ Poziņš 2002, 380–383; Urtāns, Rains 2002, 384–392.

³⁷ Berga 1992, 30–34.

³⁸ Celmiņš 2002, 228–235.

³⁹ Ciglis, Tomsons, Vaska 2010, 100–103; Lūsēns 2002, 249–261; Brūzis, Reinfelde, Tereško 2018, 134–139.

Pārdaugavā bijušās Kobronskansts⁴⁰ teritorija. Tā kā Rīgas vēsturiskā centra aizsargjosla tika paplašināta, tad 21. gs. otrajā gadu desmitā arheoloģiskā uzraudzība organizēta arī ārpus vecpilsētas, piemēram, Daugavmalā esošā Spīķeru kvartāla rekonstrukcijas laikā.⁴¹ Pie tagadējās pilsētas robežas pirms rekonstrukcijas veikšanas izrakumi notika 17. gs. celtajā Mazjumpravas muižas ūdensdzirnavu ēkā.⁴²

Ārpus galvaspilsētas jauno laiku celtnes arheoloģiski pētītas sakarā ar remontdarbiem, piemēram, izrakumi un uzraudzība veikta 16. gs. beigās celtajā Nurmuižas pils un muižas teritorijā,⁴³ 18. gs. būvētā Aglonas katoļu klostera tuvākajā apkārtnē,⁴⁴ 18. gs. celtā Ungurmuižas leduspagraba pārbūves laikā⁴⁵ un 19. gs. tapušā Daugavpils cietokšņa teritorijā.⁴⁶

Beidzamajā gadu desmitā arheologi vairākkārt veikuši pārbaudes izrakumus dažādās 18.–19. gs. senvietās, lai noskaidrotu to kādreizējo nozīmi un datējumu. Pēc Tukuma muzeja ierosinājuma notika etnoarheoloģiski izrakumi rakstnieka Ernesta Birznieka-Upīša dzimto māju – Dzirciema “Bisnieku” 19. gs. celtās dzīvojamās ēkas vietā.⁴⁷ Jelgavā Pils salā atsegto 19. gs. sākuma masu apbedījumus mēģināts saistīt ar sava laika vēstures notikumiem.⁴⁸ Latvijas Universitātes studentu arheoloģiskās prakses ietvaros izrakumi veikti pie Grīžu “Velna beņķa”, secinot, ka dižakmens bijis 17.–18. gs. kulta vieta.⁴⁹

Beidzamajā gadu desmitā arheologu uzmanību saistījušas seno ražotņu vietas. Starptautiska projekta ietvaros veikti izrakumi 17. gs. pastāvējušās Kurzemes un Zemgales hercoga Vec-

⁴⁰ Šnē 2012, 168–173.

⁴¹ Lūsēns 2014a, 130–133.

⁴² Brūzis 2016, 81–84.

⁴³ Brūzis 2010, 87–90.

⁴⁴ Tomsons 2014, 202–205.

⁴⁵ Ušpelis 2020, 156–159.

⁴⁶ Ruša 2016, 140–141.

⁴⁷ Brūzis 2012, 87–91.

⁴⁸ Tomašūns, Zemītis 2018, 202–204.

⁴⁹ Skagale, Vijups 2020, 114–119.

muižas dzelzs manufaktūras vietā,⁵⁰ kur iegūtos paraugus ārzemju zinātnieki pētījuši ar dabaszinātņu metodēm. Pārbaudes izrakumos atsegta vairākas kokogļu ieguves vietas,⁵¹ kā arī līdz 20. gs. 30. gadiem pastāvējušas darvas tecinātavas vieta.⁵² Tās ir iepriekš arheoloģisko pieminekļu sarakstos nebijušas senvietas, kas devušas jaunu informāciju par saimnieciskās vēstures pieminekļiem.

Ar hronoloģiski visjaunāko vēstures periodu saistās izrakumi Pirmā un Otrā pasaules kara upuru apbedījumu vietās ārpus kapsētām. To mērķis ir pēc līdzīgiem identifikācijas žetoniem noskaidrot kritušo vārdus un veikt pārāpbedīšanu kopējos brāļu kapos. Pirms gadiem divdesmit, kad nezināmu kareivju apbedījumu meklēšana tika aizsākta, atrakšanā reizēm piedalījās arheologi, piemēram, Cescvaines pils parkā, kas atradās viduslaiku pilsdrupu aizsargzonā.⁵³ Vēlāk līdzīgu darbu veikšanu uzņēmās sabiedriskās organizācijas, nepieaicinot arheologu, jo parasti nejauši apbedījumi atrodas vietās, kas nav oficiāli reģistrētas kā kultūras pieminekļi.⁵⁴

Iepriekš minētais uzskaitījums, kurā nosauktas Latvijā arheoloģiski pētītas jauno laiku senvietas, nav pilnīgs, jo atzīmēti tikai atsevišķi lielāki objekti, kas pārstāv atšķirīgas senvietu grupas. Tomēr tas ļauj secināt, ka jauno laiku kultūrslānis, kas datējams ar 16.–19. gs., ir arheoloģiski pētīts dzīvesvietās (pilsētas, pils un muižu centri), kulta vietās (baznīcas, kapsētas, dižakmens), zemes nocietinājumos (skanstis, cietokšņi, pilsētu aizsargvaļņi un bastioni), kuģu vraku atrašanās, kā arī ražotņu palieku vietās (dzelzs manufaktūra, ūdensdzirnavas, kokogļu dedzināšanas un darvas tecināšanas vietas). Lielākoties veikti aizsardzības izrakumi jaunceltnu būvlaukumos vai sakarā ar

⁵⁰ Auziņa, Bebre, Brūzis, Doniņa 2018, 107–112.

⁵¹ Guščika, Urtāns 2018, 140–144; Guščika, Auns, Bērziņš, Zunde 2021, 5–35.

⁵² Kalniņš 2018, 156–157.

⁵³ Atgāzis 2004, 110–111.

⁵⁴ Darbu pārrauga biedrība “Brāļu kapu komiteja”, kas darbojas Aizsardzības ministrijas pārraudzībā.

pazemes komunikāciju izbūvi pilsētās, kā arī mūra celtnēs vai to drupās pirms konservācijas, restaurācijas vai remontdarbiem. Līdz šim ir maz notikuši zinātniskas intereses rosināti izrakumi, kas skaidrojams ar finansējuma trūkumu.

PĒTĪJUMU REZULTĀTI UN PUBLIKĀCIJAS

Noslēdzot arheoloģiskos pētījumus, to vadītājam ir pienākums sagatavot rakstisku atskaiti jeb pārskatu un to iesniegt iestādei, kas izsniegusi izrakumu vai uzraudzības darbu atļauju. Līdz 20. gs. 90. gadu sākumam veikto darbu pārskati atrodami LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē, bet vēlākie glabājas NKMP arhīvā. Lielākā daļa izrakumu vadītāju nākamajā gadā isu ziņojumu publicē Latvijas arheologu periodiskajā izdevumā "Arheologu pētījumi Latvijā". Pēc tam plašākas publikācijas sagatavo tikai nedaudzi arheologi, kuri vadījuši izrakumus. Minēsim daļu no tām.

Jauno laiku arheoloģisko atradumu izpētes aizsākumi un publicēšana Latvijā sākās pirms 40 gadiem. Viena no pirmajām ir 1980. gadā iznākusi grāmata "Senā Sēlpils", kurā mēģināts izvērtēt pilsdrupās, apmetnē un kapsētā iegūtos atradumus, to skaitā arī jauno laiku senlietas un keramiku.⁵⁵ Drīz pēc tam 1984. gadā izdevuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 14. sējumā publicēti daži raksti par viduslaiku un jauno laiku arheologu pētījumu rezultātiem, apskatot Livonijas kara laika atradumus Cēsu pilī,⁵⁶ Alūksnes pilsdrupās iegūtos apgaismes piederumus⁵⁷ un senlietas no Vecrīgas izrakumu vienas desmitgades.⁵⁸ Tā kā tolaik padomju režīma noslēgtības dēļ ārzemju literatūra nebija pieejama, tad latviešu arheologiem publikācijās vajadzēja apmierināties ar stratigrāfiski konstatētu aptuvenu datējumu, bet senlietu un keramikas izcelsmes un izgatavošanas laika pre-

⁵⁵ Šnore, Zariņa 1980.

⁵⁶ Apala 1983, 14–23.

⁵⁷ Atgāzis 1983, 24–39.

⁵⁸ Caune 1983, 86–124.

cīzāka noskaidrošana nebija iespējama. Intensīvāku atradumu apstrādi un publicēšanu arheologiem kavēja gan katru vasaru trīs līdz piecus mēnešus ilgstošās lauka darbu sezonas, gan specializētas periodikas trūkums, gan padomju valstī valdošā negatīvā nostāja pret “vācisko” kultūras mantojumu.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 20. gs. 90. gados situācija pakāpeniski mainījās. Tā kā ideoloģiskie ierobežojumi bija zuduši, tika atjaunots “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, kas iznāca četras reizes gadā, nodibinātas rakstu krājumu sērijas “Senā Rīga” un “Latvijas viduslaiku pils”, vairāki lieli Latvijas muzeji sāka regulāri izdot savus rakstu krājumus. Turpināja iznākt rakstu krājumu sērija “Arheoloģija un etnogrāfija”, kā arī žurnāls “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis”, tāpēc par publicēšanās vietu trūkumu vairs nevarēja sūdzēties. Pieauga arī arheologu skaits, jo izrakumus un uzraudzības darbus organizēja ne tikai Latvijas vēstures institūta zinātnieki. Pētījumos arvien intensīvāk iesaistījās gan muzeju darbinieki, gan jaundibināto privāto iestāžu speciālisti – komercarheologi. No vienas puses, tas radīja iespēju arvien vairāk veikt arheoloģiskos pētījumus jauno laiku senvietās un to uzraudzības zonās, ko prasīja jaunie pieminekļu aizsardzības likumi. No otras puses, aizsardzības izrakumi jaunceltņu būvlaukumos deva arheologiem tikai īslaicīgu finansējumu lauka darbu veikšanai, bet ilgstoši kabineta darbi un turpmāki pētījumi papildus apmaksāti netika. Tāpēc arheoloģisko darbu vadītāji lielākoties jauniegūtā materiāla pamatīgāku izpēti neveic un izrakumiem publikācijas visbiežāk nav sekojušas. Tomēr jāatgādina, ka Latvijas ratificētās Valetas konvencijas 7. pants prasa “veikt visus praktiskos pasākumus, lai pēc arheoloģiskās izpētes veikšanas publicētu zinātnisku kopsavilkumu, kam vēlāk sekotu plaša specializēta zinātniska publikācija”.⁵⁹ Kā šī likuma prasība pie mums tiek ievērota?

⁵⁹ Eiropas Konvencija arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai (pieņemta Valetā 1992. gada 16. janvārī). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskieligumi/id/1305> (skatīts 29.04.2022.).

Jauno laiku arheoloģiskajiem atradumiem uzkrājoties muzejos, reizēm atsevišķas senlietu grupas rada interesi studentos vai citos pētniekos. Vairākās disertācijās veikta noteiktas atradumu kopas vai senvietu grupas izpēte, kam lielākoties sekojusi publikācija grāmatā latviešu valodā. Tie ir promocijas darbi par Kurzemes un Zemgales pils atrastajiem 15. gs. beigu – 18. gs. sākuma krāsns podiņiem,⁶⁰ 13.–17. gadsimta pakavsaktām,⁶¹ 14.–18. gadsimta apbedījumu vietām un tajās iegūtajām kapu piedevām,⁶² kā arī 13.–18. gadsimta rotaslietām.⁶³ Vēl var nosaukt dažas publikācijas, kurās analizētais materiāls aptver gan viduslaikus, gan agros jaunos laikus, – tās ir grāmatas par seno metālu tehnoloģiju⁶⁴ un Valmieras vecpilsētas arheoloģiskās izpētes rezultātiem.⁶⁵

Dažos desmitos zinātnisku rakstu uzmanība pievērsta atsevišķām senlietām vai atradumu grupām, kuru attīstība aplūkota gan vairāku gadsimtu garumā no viduslaikiem līdz agro jauno laiku beigām, gan tikai viena vai divu gadsimtu ietvaros. Rīgas arheoloģiskā materiāla publicēšanā lielu ieguldījumu devusi rakstu krājumu sērijas “Senā Rīga” izveidošana. Laikā no 1998. līdz 2020. gadam tajā iznākuši 10 sējumi, kuros publicēti raksti par Rīgas upes un krastmalu izbūvēm līdz pat 17. gs.,⁶⁶ pētījumiem vairākās iekšpilsētas kapsētās,⁶⁷ 16.–17. gs. adijumiem,⁶⁸ akmensmasas keramiku⁶⁹ un citām jauno laiku senlietām.

Par citur Latvijā arheoloģiski pētītām jauno laiku senvietām un atradumiem vairāki raksti iespiesti gan Latvijas vēstures

⁶⁰ Ose 1996.

⁶¹ Vijups 1998. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/24> (skatīts 30.04.2022.).

⁶² Muižnieks 2015.

⁶³ Vaska 2017.

⁶⁴ Svarāne 2013.

⁶⁵ Berga 2018.

⁶⁶ Caune 2005, 54–69.

⁶⁷ Celmiņš 2012, 95–127; Spirģis 2012, 179–227.

⁶⁸ Zariņa 1998, 289–314.

⁶⁹ Reinfeldē 2015, 92–109.

institūta izdoto rakstu krājumu sēriju “Arheoloģija un etnogrāfija”⁷⁰ un “Latvijas viduslaiku pils”⁷¹ atsevišķos sējumos, gan Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Cēsu, Ventspils⁷² un Turaidas muzeju izdevumos⁷³ un citur. Jāatzīst, ka līdz šim lielākoties publikācijas bijušas latviešu valodā ar īsu kopsavilkumu vācu un beidzamajos gados pārsvarā angļu valodā, bet ārzemēs iespiestu rakstu ir maz. Pirmais īsais apkopojums par jauno laiku arheoloģiju Baltijas valstīs angļu valodā iznācis 2021. gadā.⁷⁴

PROBLĒMAS UN IZAICINĀJUMI

Šajā rakstā nav uzskaitīti visi Latvijā līdz šim veiktie arheoloģiskie izrakumi jauno laiku senvietās un visas tēmai veltītās publikācijas, tomēr arī minētie darbi dod priekšstatu par pašreizējo izpētes stāvokli, kā arī turpmāk risināmiem jautājumiem. Kaut arī Latvijā ir iespiestas dažas grāmatas un iznākuši vairāki desmiti rakstu, kuros aplūkots agro jauno laiku arheoloģiskais materiāls – gan kopā ar viduslaiku atradumiem, gan atsevišķi, tomēr jāatzīst, ka līdz šim pārsvarā veikta tikai dažu atradumu, to grupu vai šaurāku tēmu izpēte. Publikācijās bieži vien ietverti atradumi tikai no viena arheoloģiskā pieminekļa, nevis no visas Latvijas. Tā, piemēram, ir pētīti tikai 16.–17. gs. krāsns podiņi no Latvijas rietumdaļas, kā arī lielākās kolekcijas no Turaidas un Cēsu pils, bet nav izvērtēti ne atradumi no Rīgas un Latgales, ne vēlāku gadsimtu arheoloģiski iegūtie eksemplāri. Tāpat ir atrodamas publikācijas par Rīgas agro jauno laiku akmensmasas keramiku, bet gandrīz nav pievērsta uzmanība sarkanmāla keramikai un viduslaiku pils iegūtajām 16.–17. gs. keramikas kolekcijām. Vēl arvien maz pētīti ir jauno laiku metāla darbarīki,

⁷⁰ Apala 1994, 17–20, u. c.

⁷¹ Caune 2010, 43–68, u. c.

⁷² Vijups 2012, 79–93.

⁷³ Ose 2021 u. c.

⁷⁴ Newstead, Tourigny, Russow, Ose, Urbonaitė-Ubė 2021, 432–441. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/00794236.2021.1978241> (skatīts 05.01.2022.).

ieroči un naži, būvmateriāli un būvdetaļas, stikla trauki un logu rūtis, apģērba piederumi, preču plombas u. c. senlietas. Tāpat savus pētņiekus gaida izrakumos savāktās liecības par pilsētu ielu tīklu un to seguma attīstību, atsegtajām jauno laiku ēku paliekām, zemes nocietinājumiem, infrastruktūras objektiem (ūdensapgādi, atkritumu apsaimniekošanu u. c.). Liela problēma ir hronoloģiski nevienmērīga materiāla izpēte – daļai 16.–17. gs. senlietu arheologi publikācijas ir veltījuši, bet jaunāki atradumi pētīti pavisam maz.

Jāatzīst, ka 18.–19. gs. arheoloģiskā materiāla izpēti apgrūtina nelielais šī laika senlietu skaits muzeju krātuvēs. Tā kā līdz šim Latvijā likums prasa izrakumus veikt tikai tādos pieminekļos, kas datējami līdz 17. gs. beigām, tad arī muzejos uzkrātie arheoloģiskie atradumi galvenokārt ir no agro jauno laiku sākumposma. Tas uzskatāmi atklājās, kad šī raksta autore gatavoja publikāciju par 18.–19. gs. akmensmasas pudelēm.⁷⁵ Rīgas muzejos varēja sameklēt tikai dažus veselus paraugus un nedaudzas lauskas, bet tā laika dienas prese ziņo par simtiem tūkstošu minerālūdens pudelju importu, kā arī akmensmasas krūku vietēju izgatavošanu Pārdaugavā. Diemžēl kādreizējās manufaktūras vieta nav precīzi zināma, un tā nav iekļauta aizsardzības zonā. Atliek cerēt, ka varbūt nākotnē kāds vēstures interesents ziņos muzejam vai pieminekļu sargiem par negaidītu atradumu, ja akmensmasas keramikas ražotnes izstrādājumu paliekas atsegsies kaut kur Daugavas kreisajā krastā veiktos zemes darbos. Ja šādas laimīgas nejaušības nebūs, tad informācija zudīs pilnībā.

Jāuzsver, ka jauno laiku arheoloģiskā materiāla izpētei ļoti nozīmīga ir rakstīto vēstures avotu sniegtā informācija, jo bez tās pamatotu spriedumu izteikšana ir apgrūtināta. Tā kā daudzi senraksti 16.–19. gs. ir sagatavoti vācu, poļu, zviedru un krievu valodā, arheologiem padziļinātu pētījumu veikšanai vai nu pašiem būtu jāapgūst svešvalodas, vai jāpiesaista attiecīgi speciā-

⁷⁵ Ose 2020, 40–77.

listi. Arī tehnisko un dabaszinātņu iesaiste jauno laiku atradumu izpētē vēl notikusi maz.

Vēl viena problēma ir arheologu izglītība. Angļu jauno laiku arheologs Pols Kortnijs 2016. gadā rakstīja: “Kad šī raksta autors 20. gadsimta 70. gados vēlējās universitātē studēt jauno laiku arheoloģiju, viņš atklāja, ka Lielbritānijā nav pieejami attiecīgi mācību kursi. Pēdējās desmitgades laikā daudzas lielās Lielbritānijas universitāšu arheoloģijas katedras ir ieguvušas jauno laiku arheoloģijas pasniedzēju.”⁷⁶ Pilnīgi citāda ir situācija pie mums. Latvijas Universitātē arheoloģija ir vēstures studiju blakus priekšmets, kura ievadkurss beidzas ar dzelzs laikmetu, bet viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas kursa nav, to var apgūt tikai praksē. Izrakumus jauno laiku pieminekļos veic Latvijas Universitātes vai muzeju pētnieki – viduslaiku arheoloģijā specializējušies darbinieki vai privātfirmu komerciarheologi, kuri zināšanas apgūst praktiskajā darbā un pašmācības ceļā. Nepietiekamas teorētiskas un metodoloģiskas zināšanas, kā arī intereses trūkums par jauno laiku arheoloģiju var būtiski ietekmēt izrakumu dokumentācijas un turpmākas izpētes kvalitāti. To daļēji varētu novērst mācību literatūra, bet tāda pieejama tikai svešvalodās un Latvijas bibliotēkās lielākoties nav atrodamā.

Tā kā līdz šim Latvijā teorētiski pētījumi par jauno laiku arheoloģiju nav notikuši, tad daudzi jautājumi ir neskaidri. Viena no būtiskām problēmām ir pētāmā perioda datējums. Līdz kuram laikam senvieta būtu jāpieskaita viduslaikiem, un no kura gadu desmita tā jāuzskata par jauno laiku arheoloģisko pieminekli? Latvijas vēsturnieki beidzamajā gadu desmitā viduslaiku un jauno laiku šķirtni – tāpat kā citur Eiropā – nosacīti atvirzījuši līdz 1500. gadam, bet iepriekš par robežu bija pieņemts laiks ap 1560. gadu, kad sākās Livonijas karš.⁷⁷ Līdz ar to

⁷⁶ Courtney 2009. Citēts no: https://www.researchgate.net/publication/227181708_The_Current_State_and_Future_Prospets_of_Theory_in_European_Post-Medieval_Archaeology

⁷⁷ Diskusija par viduslaiku un agro jauno laiku vēstures periodizācijas problēmām. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2011, 2, 135–159.

arī 16. gs. pirmās puses senvietas un atradumi Latvijā būtu piešķaitāmi pie jauno laiku arheoloģijas. Protams, praksē šādam dalījumam ir maza nozīme, bet materiāla sistematizācijai un izpētei tas ir būtiski. Ja datējuma robeža nav noteikta, tad, piemēram, nav iespējams saskaitīt, cik jauno laiku senvietu Latvijā ir arheoloģiski pētītas. Ja līdz 15. gs. beigām rakstīto vēstures avotu skaits ir salīdzinoši mazs un tajos atrodama informācija ir skopa, tad 16. gs. situācija krasi mainās – agro jauno laiku arheoloģiskā materiāla izpratnē tieši rakstītie dokumenti, celtnu plāni un atēli dod nozīmīgu informācijas daļu.

Latvijā būtu jādomā arī par jauno laiku arheoloģijas perioda beigu definēšanu. Kā jau minēts, Latvijas likumdošanā noteikta valsts aizsardzība senvietām un senlietām līdz 17. gs., tas ir, līdz laikam ap 1700. gadu, atsevišķām grupām pagarinot to vēl par vienu gadsimtu. Vai jaunāki pieminekļi ar arheoloģiskām metodēm nebūtu jāpēta? Lietuvā agro jauno laiku arheoloģijas robeža kopš 2013. gada likumdošanā ir atvirzīta veselu gadsimtu tālāk – līdz 1800. gadam, bet Igaunijā vēsturiskā arheoloģija pēta pieminekļus, kas datējami no 16. gs. vidus līdz 18.–19. gs., atsevišķos gadījumos ietecoties arī 20. gadsimtā.⁷⁸ Jāatzīmē, ka Igaunijā kultūras mantojuma pārvalde izdod atļaujas gan izrakumiem Otrā pasaules kara apbedījumu vietās, gan arheologu apmācītiem amatieriem, kuri vēlas strādāt ar metāla detektoriem ārpus zināmajiem arheoloģiskajiem pieminekļiem. Turklāt ir noteikta ar detektoru atrasto priekšmetu kontrole, lai vērtīgākos atradumus varētu iegādāties muzeji.⁷⁹ Tādējādi beidzamajā laikā strauji pieaudzis igauņu arheologiem zināmais vērtīgu jauno laiku priekšmetu skaits.

Varbūt, tāpat kā Lielbritānijā, arī pie mums jauno laiku arheoloģijas robeža būtu jāatvirza līdz 1950. gadam? Kā parāda Latvijas arheologu īsie atskaišu ziņojumi, beidzamajā gadu des-

⁷⁸ Newstead et al. 2021, 433, 436.

⁷⁹ Kurisoo, Rammo, Smirnova 2020, 263–288.

mitā izrakumi reizēm ir veikti 18. un 19. gs. arhitektūras pieminekļos pirms plānotajiem restaurācijas darbiem. Ja izrakumi vai vismaz arheoloģiskā uzraudzība notiktu visos arhitektūras pieminekļos, kuros veic zemes darbus, tas dotu daudz jaunas informācijas ne tikai par attiecīgo ēku, bet arī pakāpeniski ļautu uzkrāt senlietas un citus atradumus. Vienlaikus diskutabls ir jautājums par beidzamo gadsimtu masveida atradumiem, sevišķi rūpnieciskajiem ražojumiem – vai tie visi būtu jāglabā muzejos? Kādā veidā un cik detalizēti tos izrakumos vajadzētu dokumentēt, ja vietas trūkuma vai cita iemesla dēļ muzejā tiktu nodota tikai izlase?

DAŽI SECINĀJUMI

Periodiskajā izdevumā “Arheologu pētījumi Latvijā” ievietotā informācija uzskatāmi parāda, ka beidzamajos gadu desmitos strauji pieaudzis jauno laiku senvietu arheoloģisko pētījumu īpatsvars. Tagad mūsu valstī izrakumi un uzraudzības darbi 16.–20. gs. pieminekļos skaitliski jau aizņem lielāko daļu no ikgadējiem arheoloģiskajiem lauka darbiem. Līdz šim gandrīz visi arheoloģiskie pētījumi jauno laiku senvietās ir aizsardzības izrakumi, kas notiek tur, kur plānoti būvdarbi. Tāpēc savāktajam materiālam ir gadījuma raksturs. Jāatzīst, ka muzejos līdz šim ir maz nonākušas 18.–19. gs. arheoloģiskās senlietas un keramika, kas aprūtinā to zinātniskas izpētes uzsākšanu.

Kopumā jāsecina, ka šobrīd Latvijā ir jauno laiku arheoloģiskā materiāla uzkrāšanas fāze. Šī perioda atradumu datēšana un tālākas izpētes uzdevumi vēl nav formulēti, arheologi izrakumus jauno laiku senvietās veic nesistemātiski, atradumu vākšanai un dokumentēšanai ne vienmēr pievērš vajadzīgo uzmanību. Kaut gan atsevišķām jauno laiku arheoloģiskajām senvietām un dažām senlietu grupām ir veltītas plašākas apkopojošas publikācijas, tomēr lielākoties iegūtais materiāls pamatīgāk nav izvērtēts. Tomēr jāatzīst, ka ne tikai agro jauno laiku arheoloģijas, bet

arī beidzamo gadsimtu pieminekļu izpētē izrakumu veikšana nereti var dot būtisku informāciju, kas citā veidā nav iegūstama. Ja 18.–19. gs. pieminekļu restaurācijas procesā vai to vietā topošu jaunceltņu būvēšanas laikā zemes slāņi tiek norakti bez arheoloģiskās izpētes, kultūrslāņi glabātā informācija neatgriezeniski tiek zaudēta. Jācer, ka nākamajos gadu desmitos Latvijā jauno laiku arheoloģijai tiks pievērsta arvien lielāka uzmanība.

SAĪSINĀJUMI/ABBREVIATIONS

- APL – Arheologu pētījumi Latvijā ... gadā
 ASM – Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem
 NKMP – Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde
 RT – Referātu tēzes zinātniskai sesijai par ... gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām

BIBLIOGRĀFIJA/BIBLIOGRAPHY

Literatūra/Literature

- Apala, Zigrīda (1983). Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pili. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 14. Rīga: Zinātne, 14.–23. lpp.
- Apala, Zigrīda (1994). 16.–17. gs. tualetes piederumu komplektu atradumi Latvijā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 17. Rīga: Zinātne, 17.–20. lpp.
- Apinis, Kārlis (1939). *Galvas pilsētas Rīgas vēsturiskā muzeja pētījumos Rīgā 1938. gadā iegūto senlietu izstāde*. Rīga: Galvas pilsētas Rīgas valdes izdevums.
- Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000.
- Arheologu pētījumi Latvijā 2018. un 2019. gadā*. Rīga: NT Klasika, 2020.
- Atgāzis, Māris (1983). Par Alūksnes pili un tajā atrastajiem apgaismošanas piederumiem. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 14. Rīga: Zinātne, 24.–39. lpp.
- Atgāzis, Māris (2004). Arheoloģiskā uzraudzība Cesvaines pils parkā. No: *APL 2002–2003*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 110.–111. lpp.

- Auziņa, Dita, Bebre, Viktorija, Brūzis, Rūdolfis, Doniņa, Inga (2018). Arheoloģiskie pētījumi Vecmuižas dzelzs ieguves un apstrādes manufaktūras vietā. No: *APL 2016–2017*. Rīga: NT Klasika, 107.–112. lpp.
- Bebre, Viktorija (2021). Jaunie (1500.–1800.) un jaunākie (no 1800. g.) laiki. No: *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 54. lpp.
- Bebre, Viktorija, Caune, Andris (1990). Arheoloģiskie pētījumi aizbērtajā Rīdziņas gultnē, Daugavas ielā 33. No: *ASM 1988–1989*. Rīga: Zinātne, 47.–52. lpp.
- Berga, Tatjana (1992). Arheoloģiskie izrakumi Valmierā. No: *APL 1990–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 30.–34. lpp.
- Berga, Tatjana (2018). *Valmieras vecpilsētas arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Berga, Tatjana, Petrova, Madara (2014). Arheoloģiskā uzraudzība Jelgavas vecpilsētā 2011. un 2012. gadā. No: *APL 2012–2013*. Rīga: Nordik, 73.–78. lpp.
- Brūzis, Rūdolfis (2010). Arheoloģiskie pētījumi un uzraudzība Nurmuižā 2008. un 2009. gadā. No: *APL 2008–2009*. Rīga: Nordik, 87.–90. lpp.
- Brūzis, Rūdolfis (2012). Arheoloģiskie pētījumi Dzirciema “Bisniekos” 2010. un 2011. gadā. No: *APL 2010–2011*. Rīga: Nordik, 87.–91. lpp.
- Brūzis, Rūdolfis (2016). Arheoloģiskie pētījumi Mazjumpravas muižas ūdensdzirnavās 2015. gadā. No: *APL 2014–2015*. Rīga: Nordik, 81.–84. lpp.
- Brūzis, Rūdolfis (2020). Arheoloģiskā uzraudzība Tukumā 2018. gadā. No: *APL 2018–2019*. Rīga: NT Klasika, 79.–82. lpp.
- Brūzis, Rūdolfis, Reinfelds, Ilze, Tereško, Jānis (2018). Arheoloģiskā izpēte kvartālā starp Mārstaļu ielu, 11. novembra krastmalu un Mīnsterejas ielu. No: *APL 2016–2017*. Rīga: NT Klasika, 134.–139. lpp.
- Caune, Andris (1971). Arheoloģiskie izrakumi Vecrīgā, 13. janvāra ielā. No: *RT 1970*. Rīga: Zinātne, 31.–33. lpp.
- Caune, Andris (1983). Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 14. Rīga: Zinātne, 86.–124. lpp.
- Caune, Andris (1986). Izrakumi Rīgā, Peldu un Sarkanās Gvardes ielā. No: *ASM 1984–1985*. Rīga: Zinātne, 43.–48. lpp.
- Caune, Andris (2005). Rīgas upes krastmalu izbūves 12.–17. gadsimtā. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 5. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 54.–69. lpp.

- Caune, Andris (2010). Bauskas 16. gs. beigās celtās jaunās pils ārējo kāpņu izveidojums. No: *Pētījumi par Vidzemes un Zemgales pilīm*. (Latvijas viduslaiku pils, 6). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 43.–68. lpp.
- Caune, Andris (2014). Arheoloģiskā pētniecība Latvijas 13.–16. gs. mazpilsētās līdz 2008. gadam. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 5/6, 4.–22. lpp.
- Celmiņš, Andris (2002). Arheoloģiskie pētījumi Rīgā, Basteja bulvārī 8. No: *APL 2000–2001*. Rīga: Latvija vēstures institūta apgāds, 228.–235. lpp.
- Celmiņš, Andris (2012). Iekšrīgas 13.–18. gadsimta apbedīšanas vietu arheoloģiskā izpēte. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 7. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 95.–127. lpp.
- Cigliš, Jānis, Tomsons, Artūrs, Vaska, Baiba (2010). Arheoloģiskie pētījumi Rīgas pils Horna bastionā. No: *APL 2008–2009*. Rīga: Nordik, 100.–103. lpp.
- Courtney, Paul (2009). The Current State and Future Prospects of Theory in European Post-Medieval Archaeology. In: T. Majewski, D. Gaimster (eds.). *International Handbook of Historical Archaeology*. New York: Springer, pp. 169–189. DOI 10.1007/978-0-387-72071-5_10
- Diskusija par viduslaiku un agro jauno laiku vēstures periodizācijas problēmām. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2011, 2, 135.–159. lpp.
- Engīzere, Austrā, Muižnieks, Vitolds (2012). Arheoloģiskā uzraudzība Jēkabpils vēsturiskajā centrā un izrakumi Jēkaba ielas kapsētā 2011. gadā. No: *APL 2010–2011*. Rīga: Nordik, 97.–100. lpp.
- Guščika, Elīna, Auns, Muntis, Bērziņš, Valdis, Zunde, Māris (2021). Kokogļu ieguve un Kurzemes hercogistes Engures manufaktūras darbība. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 5.–35. lpp.
- Guščika, Elīna, Urtāns, Uģis (2018). Arheoloģiskie izrakumi kokogļu ieguves vietās pie Ropažu novada Akotu un Ūdukšu mājām 2017. gadā. No: *APL 2016–2017*. Rīga: NT Klasika, 140.–144. lpp.
- Jürgens, Fritz, Müller, Ulrich. (Hrsg.) (2020). *Archäologie der Moderne: Standpunkten und Perspektiven: Tagungsband*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt. <https://www.histarch.uni-kiel.de/sonderband02.htm>
- Kalējs, Uldis, Lūsēns, Mārtiņš (2014). Arheoloģiskā uzraudzība Kandavas pilsētas teritorijā 2012. gadā. No: *APL 2012–2013*. Rīga: Nordik, 111.–115. lpp.

- Kalniņš, Mārcis (2018). Arheoloģiskie izrakumi 2017. gadā Dundagas pagasta darvas tecinātavā pie Ventnieku mājām. No: *APL 2016–2017*. Rīga: NT Klasika, 156.–157. lpp.
- Kurisoo, Tuuli, Rammo, Riina, Smirnova, Maria (2020). Discoveries made by the users of searching devices and the public in 2019 and the new Heritage Conservation Act. *Archaeological Fieldwork in Estonia, 2019*, pp. 263–288.
- Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts*. Rīga: Avots, 1984.
- Lūsēns, Mārtiņš (2002). Pētījumi Rīgā, 11. novembra krastmalā, un arheoloģiskā uzraudzība vecpilsētā. No: *APL 2000–2001*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 249.–261. lpp.
- Lūsēns, Mārtiņš (2014a). Arheoloģiskās uzraudzības darbi Rīgā, Spiķeru kvartālā. No: *APL 2012–2013*. Rīga: Nordik, 130.–133. lpp.
- Lūsēns, Mārtiņš (2014b). Arheoloģiskie pētījumi Bauskā, bijušās Sv. Trīsvienības baznīcas vietā 2013. gadā. No: *APL 2012–2013*. Rīga: Nordik, 126.–129. lpp.
- Mytum, Harold (2016). A short history of the Society for Post-Medieval Archaeology. *Post-Medieval Archaeology*, Vol. 50, issue 1, pp. 6–18. <https://doi.org/10.1080/00794236.2016.1160626>
- Mugurēvičs, Ēvalds (1974). Ievads; Viduslaiku arheoloģija (Attīstītais feodālisms). No: *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 7.–10, 285.–295. lpp.
- Muižnieks, Vitolds (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gs. apbedīšanas vietu materiāla*. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, 21). Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Newstead, Sarah, Tourigny, Eric, Russow, Erki, Ose, Ieva, Urbonaitė-Ubė, Miglė (2021). Global post-medieval/historical archaeology: the Baltic states. *Post-Medieval Archaeology*, Vol. 55, No. 3, pp. 432–441. <https://doi.org/10.1080/00794236.2021.1978241>
- Ose, Ieva (1996). *Podiņu krāsnis Kurzemes un Zemgales pils: 15. gs. beigas – 18. gs. sākums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ose, Ieva (2020). Akmensmasas keramikas pudeles Rīgā 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimtā – dažas atziņas par importa un vietējiem ražojumiem. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 10. Rīga: Zinātne, 40.–77. lpp.
- Ose, Ieva (2021). *Turaidas pils 13.–18. gs. koka un metāla trauki un galda piederumi: Katalogs*. Rīga: Zinātne.

- Poziņš, Dainis (2002). Kuģu vraku meklēšanas un apsekošanas ekspedīcijas Kurzemes piekrastē. No: *APL 2000–2001*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 380.–383. lpp.
- Reinfelde, Ilze (2015). Zīburgas 16. gadsimta otrās puses akmensmasas keramika Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājumā. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 8. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 92.–109. lpp.
- Ruša, Mārtiņš (2014). Arheoloģiskās uzraudzības darbi Saldus pilsētas vēsturiskajā centrā 2012. gadā; Arheoloģiskās uzraudzības darbi Talsos. No: *APL 2012–2013*. Rīga: Nordik, 179.–185. lpp.
- Ruša, Mārtiņš (2016). Arheoloģiskā uzraudzība Daugavpils (Dinaburgas) cietskāņi, Limbažos un Talsu vecpilsētā. No: *APL 2014–2015*. Rīga: Nordik, 140.–141. lpp.
- Scholkmann, Barbara, Kenzler, Hauke, Schreg, Rainer (2016). *Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit: Grundwissen*. Darmstadt: WBG.
- Schreg, Rainer (2007). Archäologie der frühen Neuzeit: Der Beitrag der Archäologie angesichts zunehmender Schriftquellen. *Mitteilungen der DGAMN*, 18, S. 9–20.
- Skagale, Gundega, Vijups, Armands (2020). Arheoloģiskā izpēte pie Grīžu “Velna beņķa” un Popes muižas 2019. gadā. No: *APL 2018–2019*. Rīga: NT Klasika, 114.–119. lpp.
- Spirģis, Roberts (2012). Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētas apbedījumu stratigrāfija. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 7. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 179.–227. lpp.
- Stubavs, Adolfs (1962). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1961. gadā. No: *RT 1961*. Rīga, 19.–21. lpp.
- Stubavs, Adolfs (1971). Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Zviedru skanstē 1970. gadā. No: *ASM 1970*. Rīga: Zinātne, 54.–56. lpp.
- Svarāne, Dagnija (2013). *Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā*, 11.–17. gs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Šnē, Andris (2012). Arheoloģiski pētījumi Rīgā, Kobronskansts vietā, 2010. un 2011. gadā. No: *APL 2010–2011*. Rīga: Nordik, 168.–173. lpp.
- Šnore, Elvira (1938). 1937. gada izrakumi Valmierā. *Senatne un Māksla*, 3, 82.–98. lpp.
- Šnore, Elvira (1965). Sēlpils pilskalna izrakumi 1964. gadā. No: *RT 1964*. Rīga, 19.–21. lpp.

- Šnore, Elvīra, Zariņa, Anna (1980). *Senā Sēlpils*. Rīga: Zinātne.
- Šnore, Rauls (1938–1939). Rīgas arheoloģija. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 18. sēj. Rīga: A. Gulbis, 35807.–35835. sl.
- Tomašūns, Andris, Zemītis, Guntis (2018). Arheoloģiskie izrakumi Pils salā Jelgavā 2016. gadā. No: *APL 2016–2017*. Rīga: Nordik, 202.–204. lpp.
- Tomsons, Arturs (2014). Arheoloģiskās uzraudzības darbi Aglonas katoļu klostera teritorijā 2013. gadā. No: *APL 2012–2013*. Rīga: Nordik, 202.–205. lpp.
- Tunzelmann von Adlerflug, Helene (1933). *Die alte einheimische Kachelkunst und die Ofenkacheln im Rigaer Dommuseum*. Rīga: Ernst Plates.
- Urtāns, Juris, Rains, Voldemārs (2002). Arheoloģiskie pētījumi Ventspilī pie Dokupes. No: *APL 2000–2001*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 384.–392. lpp.
- Ušpelis, Oskars (2020). Arheoloģiskā uzraudzība Ungurmuižas leduspagrabā 2019. gadā. No: *APL 2018–2019*. Rīga: NT Klasika, 156.–159. lpp.
- Vaska, Baiba (2017). *Rotas un ornamenti Latvijā no 13. gs. līdz 18. gs. vidum*. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, 22). Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Vijups, Armands (2012). Ventspils pilsētas senākās daļas aizputināšana ar smiltīm 17. gs.: arheoloģisko pētījumu rezultāti. No: *Ventspils muzeja raksti*, VII. Ventspils, 79.–93. lpp.
- Vilsons, Melita, Pāvele, Tatjana (1961). Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1960. gadā. No: *RT 1960*. Rīga, 10.–12. lpp.
- Zariņa, Anna (1966). Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils kapulaukā. No: *RT 1965*. Rīga, 31.–32. lpp.
- Zariņa, Anna (1998). Rīgas cimdi un zeķes 16.–17. gadsimtā. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 1. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 289.–314. lpp.
- Zirne, Sandra (2014). Latvijas arheoloģiskais mantojums desmit gados pēc Valetas konvencijas ratificēšanas. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 28. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 195.–203. lpp.
- Zirne, Sandra (2021). Eiropas Konvencija arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai. No: *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Rīga: Zinātne, 588. lpp.

Interneta resursi/Internet Resources

Eiropas Konvencija arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1305>

Historische Archäologie: <http://www.histarch.uni-kiel.de>

Latvijas Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts: <https://is.mantojums.lv/>

Latvijas Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts: <https://likumi.lv/ta/id/303392-par-valsts-aizsargajamo-kulturas-piemineklu-sarakstu>

Ministru kabineta noteikumi Nr. 127 “Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības noteikumi”: <https://likumi.lv/ta/id/85432-rigas-vesturiska-centra-saglabasanas-un-aizsardzibas-noteikumi>

Ministru kabineta noteikumi Nr. 720 “Kultūras pieminekļu uzskaites, aizsardzības, izmantošanas un restaurācijas noteikumi”: <https://likumi.lv/ta/id/327240-kulturas-piemineklu-uzskaites-aizsardzibas-izmantosanas-un-restauracijas-noteikumi>

Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības likums: <https://likumi.lv/doc.php?id=76001>

Society for Historical Archaeology: <https://sha.org>

Vijups, Armands (1998). *Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze)*: promocijas darbs. Rīga. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/24>

POST-MEDIEVAL ARCHAEOLOGY IN LATVIA: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS

Ieva Ose

Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Research interests: medieval and post-medieval archaeology.

Both in Europe and elsewhere in the world, during the second half of the 20th century, post-medieval or historical archaeology began to develop, and its research objects are chronologically approaching nowadays. In Latvia, post-medieval archaeology has not yet developed as a separate discipline, but from time to time there have been excavations in settlements, burial sites or

in the territory of former production facilities, the period of use of which dates to the 16th–19th centuries and sometimes even the 20th century. The article summarises information on the current situation in post-medieval archaeological research in Latvia, explains why and in which Modern Age sites archaeological excavations have been carried out, what are their main results and what archaeological materials have been collected. Information on important publications on post-medieval archaeological material in Latvia is given.

Key words: post-medieval archaeology, historical archaeology, archaeological heritage.

Summary

In Latvia, post-medieval archaeology is not a separate discipline yet, however, since the second half of the 20th century, excavations have sometimes taken place in the archaeological sites dating to the 16th and 17th centuries, and in the last decades, sometimes also to the 18th to the first half of the 20th century.

The Latvian State Law on the Protection of Cultural Monuments stipulates that all artefacts found in archaeological sites on land, above ground or in the water up to and including the 17th century belong to the state and are kept by public museums. Therefore, the list of cultural monuments protected by the Latvian State includes both archaeological monuments that formed in the Middle Ages and continued to exist later (for example, medieval castles, towns, and cemeteries including their upper 16th–17th century layers), and also manor houses, fortifications, burial sites, etc. created only in the 17th century. In 2021, the criteria of archaeological monuments under the Latvian states protection have been expanded to include cultural layers of castles, earth fortifications, cities and cemeteries until the end of the 18th century, as well as sunken ships older than 100 years and their cargo. Nevertheless, sometimes Latvian archaeologists have carried out some excavations of 19th century and later buildings if additional information for their reconstruction or other works is needed.

The main information on archaeological excavations one can collect from the periodical reports published by Latvian archaeologists every second year in the booklet *Arheologu pētījumi Latvijā ... gadā* (published since 1959, initially with the title *Referātu tēzes par arheologu... or Ziņātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu ... gada pētījumu*

rezultātiem). From this periodical it can be stated that the post-medieval cultural layers have been excavated in the historical centre of Riga, the capital of Latvia, in several small towns (Cēsis, Valmiera, Kuldīga, Limbaži, etc.), in several dozens of medieval castles (in Turaida, Cēsis, Bauska, Valmiera, Koknese, Ventspils, Ērgeme, etc.), which were inhabited till the beginning of the 18th century, as well as in some post-medieval manor houses (for example, Bramberģe, Nurmuiža etc.). The second group of post-medieval excavations relates to churches and cemeteries, especially in Riga, but also located in small towns and in the countryside where burial practises took place from Middle Ages till the 18th century (Cēsis, Valmiera, Straupe etc.). The third group includes excavations in early modern earth fortifications (Salaspils Swedish bastion, Kobronskansts), 19th century fortress (Daugavpils) and earthen ramparts of the cities (Riga, Valmiera). In the first decades of the 21st century, excavations have been carried out at some sites of shipwrecks, as well as at the former production places (iron manufactory, watermill, charcoal burning, and tar discharge sites). Most of the post-medieval archaeological monuments were researched in rescue excavations if they were situated at the place of new building sites or in connection with the construction of underground communications in cities. Several masonry buildings or their ruins were excavated before conservation, restoration, or repair work. But there have been only few excavations of scientific interest due to the lack of funding and insufficient scientific projects.

Publications on post-medieval archaeology in Latvia include several dozen scientific articles on individual artefacts or their groups, and few books where the analysed material covers both the Middle Ages and the Early Modern Period – publication of the results of archaeological excavations in Sēlpils castle, settlement and cemetery (Šnore, Zariņa 1980), on ancient metal technology, 11th–17th century (Svarāne 2013), excavations in the historical centre of Valmiera town (Berga 2018); there are several catalogues of 13th–18th century artefacts and ceramics found during the excavations in the Turaida Castle (published 2013–2021), and some doctoral theses – on stove tiles from the late 15th to the early 18th century (Ose 1996), 14th–18th century burial sites and their artefacts (Muižnieks 2015), 13th–18th century jewellery and its ornament (Vaska 2017).

However, it must be recognised that after the excavations in post-medieval archaeological sites mostly only short informative reports have

been published, but lots of materials and artefacts have not been dated and studied yet; there are very few publications about 18th–19th century sites and artefacts, because the archaeological sites from this period have been excavated only by exception. The development of post-medieval archaeology in Latvia is hindered by a lack of special education opportunities, therefore, no theoretical research has been carried out. These are tasks for Latvian archaeologists in the future.

PATEICĪBAS/ACKNOWLEDGEMENTS

Raksts tapis LU projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (nr. ZD2015/AZ85) ietvaros.

Saņemts/Submitted 07.05.2022.

© 2022 Ieva Ose
Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā
saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

RĪGAS RĀTE 18. GADSIMTĀ: UZBŪVE UN PERSONĪBAS

Anita Čerpinska

Dr. hist., nodaļas vadītāja, Latvijas Nacionālā arhīva Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļa

Zinātniskās intereses: Latvijas 18.–19. gs. vēsture.

Raksts ir veltīts jautājumam par to, kādi bija 18. gadsimta Rīgas rātskungi – no kādas vides nāca, kā veidojās viņu karjera un kādas funkcijas pildīja rātē. Tā kā rātskungi nepārprotami veidoja daļu pilsētas elites, tad historiogrāfijā saistībā ar šo sabiedrības grupu būtisks jautājums ir par to, cik lielā mērā viņi noslēdzās no pārējās kopienas un cik lielā mērā rāte bija valdniece pilsētā. Rīgas gadījumā tomēr jāsecina, ka rātei bija jārēķinās ar ietekmīgāko birģeru kopienas daļu un tās iesaistīšanos sabiedrisko jautājumu lemsanā, savukārt noslēgšanos daļēji veicināja citu sabiedrības grupu spiediens uz pilsētas pārvaldi, taču nevar apgalvot, ka tā pilnībā neuzņēma sevi jaunus elementus.

Atslēgas vārdi: Rīgas rātskungi, pilsētas elite, 18. gadsimts.

Agro jauno laiku vāciski runājošajā telpā Eiropā rāte bija pilsētas pārvaldes orgāns, kurā darbojās rātskungi. Padodoties Krievijas caristei 1710. gadā Lielā Ziemeļu kara laikā, Rīga saglabāja savu teritoriju, pārvaldes formu, privilēģijas un ierāžas. Līdz ar to saglabāja arī rāti, tās uzbūvi un agrākajos gadsimtos formējušos darbības principus. Tāpat turpināja lietot vācu valodu kancelejas darbā, kas izšķīra visas Rīgas pilsētas vēstures dokumentācijas likteni, kas ir lielākoties vāciska. Nepārtrūka rātes un visas pilsētas piederība vāciskajai kultūrtelpai.

Raksta mērķis ir izanalizēt Rīgas rātes uzbūvi un rātskungus no sociālās izcelšanās aspekta. Pašreizējā izpētes stadijā iespē-

jams sniegt ieskatu, kā sociālo tīklojumu pētījumi varētu atklāt to, kā formējās rātskungu paštēls, kādās attiecībās viņi atradās cits ar citu un kā pozicionēja sevi kā kopu pilsētas iedzīvotāju vidū. Raksta sākumdaļā tiks apskatīta rātes uzbūve un rātskungu darbības sfēras, bet otrajā daļā – analizēts viņu sociālais statuss. Raksta hronoloģiskās robežas aptver laika posmu no Rīgas padošanās Krievijas caristei līdz vietniecības pārvaldes ieviešanai Rīgā 1786. gadā, kad rāte tika likvidēta un ieviesta pārvaldes sistēma ar šķirtu administratīvo un tiesu varu.

18. gadsimtā parādījās aizvien lielāka valsts varas centralizēšanās tendence un līdz ar to arī vēlēšanās kontrolēt citus pārvaldes elementus. Rīgas kontekstā tas bija saistīts ne tikai ar Krievijas caristes, no 1721. gada – impērijas vajadzību kontrolēt savu jauno valsts pierobežu rietumu pusē, bet arī ar valsts vēlēšanos iekasēt nodokļus un kontrolēt sabiedrības mobilitāti. Rīgas rāte izjuta šo valsts spiedienu. Tas realizējās caur tiešiem rīkojumiem no Sanktpēterburgas, Rīgas ģenerālgubernatora institūtu un dažādiem ierēdņiem un militārpersonām. Vienlaikus ar valsts uzraudzību pilsētas vadība izjuta arī zināmu ietekmi no Vidzemē valdošās muižnieku kārtas, kuru ne vienmēr apmierināja pilsētas tiesības autonomi darboties noteiktos jautājumos. Īpaši tas attiecas uz burggrāfa tiesas institūtu, kam bija tiesības izskatīt muižnieku pastrādātos noziegumus pilsētā, un pilsētas iespējām pieņemt izbēgušos dzimtzemniekus un legalizēt viņu statusu pilsētā. Šie spēcīgie varas elementi – valsts un muižniecība – spieda pilsētas vadībai būt saliedētai un atrast iespējas izdzīvot un nodrošināt pilsētas funkcionēšanu. Protams, šeit ir runa arī par pilsētas vides atšķirību no muižnieku – zemnieku dzīvesveida, kas balstīta uz citiem tiesiskiem pamatiem.

IZPĒTES STĀVOKLIS

Kopš 20. gadsimta 70. gadiem agro jauno laiku pilsētu vēstures pētniecībā iezīmējas pastiprināta tendence rātes locekļu un rātes darbības izpēti saistīt ne tikai ar politisko, bet arī sociālo un saimniecisko vēsturi, skatoties uz rātskungiem kā uz kopienas locekļiem ar noteiktu pašidentitāti, attieksmi pret apkārtējiem un citu grupu attieksmi pret viņiem. Berlīnes rātes vēstures pētnieks Kristians Šmics (*Schmitz*, dz. 1959) norādījis, ka ģimenes un pilsētas vēsture Eiropas kontekstā ir cieši savijusies.¹ Saistībā ar rāti, rātskungiem un rātes darbību agro jauno laiku pilsētā historiogrāfijā iezīmējas vairākas tendences. Šis jautājums ir neatraujami saistīts ar pilsētas vai jebkuras citas kopienas tā saucamās “elites” pastāvēšanu. Ar to saprata cilvēku kopumu, kas caur pārvaldes institūcijām noteica pilsētas politisko dzīvi un kura rīcībā bija noteikti varas, bagātības un prestiža instrumenti.²

Tikai šī kopuma savstarpējās attiecības varēja būt atšķirīgas – kā grupai ar noteiktu kopīgu pašapziņu vai arī tikai kā indivīdu kopai.³ Protams, jebkurā pilsētā bija arī saimnieciskā elite, kas lielākā vai mazākā mērā ietekmēja politisko eliti, bija ar to saistīta vai arī ar to daļēji sakrita. Var uzskatīt, ka Eiropas jauno laiku pilsētu elite ir izpelnījusies noturīgu un visaptverošu pētnieku uzmanību, kur diskusijas par to, kas ierindo personu elitē, apvienotas ar jautājumu par to, cik formālās varas pozīcijas realitātē sakrita ar patieso ietekmi uz notikumiem un procesiem. Kā viens no risinājumiem tiek piedāvāts pētīt sociālo tīklojumu, kurā darbojas elitei pieskaitāmās personas (kolēģi, kaimiņi, ģimene, draugi), lai saprastu grupējumā notiekošās pārmaiņas.⁴ Turklāt pētniecības tematikas vidū parādās arī

¹ Schmitz 2002, 1.

² Hoffmann 1997, 219; Hartmann 1998, 389; Maentel 1993, 295–314; Pohl 2001, 48–69; Stulz-Herrnstadt 2002, 247–250.

³ Hartmann 1998, 407.

⁴ Scheutz 2016, 21.

“goda” koncepts kā svarīgs jauno laiku cilvēka dzīves uztveres elements.⁵

Lai gan starp agro jauno laiku dažādu pilsētu elitēm un to attīstību saskatāms daudz kopīga, tomēr ir arī unikālas, katras vietas vēsturei raksturīgas īpašības – noslēgtība vai atvērtība pret citām grupām, sastāva īpatnības, attiecību modeļi ar citām varas struktūrām.⁶ Sociālo grupu nošķiršanās no citām automātiski rada arī kolektīvas apdraudētības sajūtu un vēlēšanos ieviest noteikumus, kas ļautu grupai palikt tās vēlamajos ietvaros. Gan šī nošķiršanās, gan no tās izrietošās sekas 20. gadsimta otrajā pusē ir kļuvušas par sociālo zinātņu, bet vēsturiskā perspektīvā – arī vēsturnieku interešu objektu.⁷ Līdz ar to svarīgs ir arī jautājums, cik lielā mērā Rīgā rātskungi veidoja noslēgtu kopienu un kādas bija tam sekas.

Parasti pilsētas sabiedrību pieņemts iedalīt pēc sociālās piederības – birģeros⁸ un nebirģeros. Pilntiesīgie pilsētas iedzīvotāji “birģeri” savā vidū izšķīra rātei piederīgos, tirgotājus un cunftēs apvienotos amatniekus. Pārējie iedzīvotāji bija strādnieki, dienas algādži, kalpi un pie cunftēm nepiederīgi amatnieki un pakalpojumu sniedzēji. Ja tirgotājs kļuva par rātes locekli, viņu un visu viņa ģimeni uzskatīja par rātei piederīgajiem, ne vairs tirgotājiem, pat ja viņi saglabāja saistību ar ģimenes tirdzniecības uzņēmumiem un darījumiem. Birģeru kopienas tradīcija balstījās viduslaiku zvērestu devušo apvienībā, kurā zvērējušajam bija tiesības uz personas un juridisko aizsardzību. No otras puses, birģerim bija uzlikti pienākumi pret kopienu, ieskaitot tās likumu un paradumu ievērošanu. Birģera tiesības pavēra iespējas

⁵ Levinson 2000, 113–114.

⁶ Brakensiek 2000, 350–374.

⁷ Lutz 2013, 150.

⁸ Šeit un turpmāk raksta autore šīs grupas apzīmēšanai izmantos terminu “birģeri”. Latvijas historiogrāfijā lietotie “namnieki” vai “pilsoņi” ir neprecīzi, jo pirmais norāda it kā uz nama īpašumu kā galveno raksturelementu piederībai grupai, bet 18. gadsimtā uzņemšanai birģeros šāda kritērija nebija, savukārt otrais mūsdienās apzīmē piederību valstij.

saimnieciskām, politiskām un sabiedriskām aktivitātēm.⁹ Lai nonāktu birģera statusā, bija nepieciešama laba reputācija, saimnieciskā patstāvība un piederība evaņģēliski luteriskajai baznīcai.

Atsevišķi pētnieki mēģinājuši iedalīt iedzīvotājus pēc mantiskās labklājības, kā argumentu iezīmējot pilsētā valdošās naudas attiecības.¹⁰ Tomēr jāatzīmē, ka, piemēram, nabadzībā nonākusi amatnieka atraitne nezaudēja piederību amatnieku kopienai, kas teorētiski nodrošina sociālo aprūpi grupas ietvaros. Līdz ar to labklājība un pārticība var kalpot kā pazīme, lai noteiktu cilvēka statusu viņa sociālās grupas ietvaros, bet nevis lai iedalītu sabiedrības grupā.

Eiropas pilsētās, tostarp Rīgā, agrajos jaunajos laikos iespēja darboties politiskajās institūcijās bija nodrošināta tikai birģeru kopienai.¹¹ Vieni no galvenajiem jautājumiem, kas tiek uzdoti rātes pētniecības kontekstā, ir: cik lielā mērā elite noslēdzās no pārējās birģeru kopienas, cik lielā mērā rātskungus var uzskatīt par viendabīgu cilvēku grupu, cik ļoti citi sabiedrības nogrupējumi apdraudēja vai apstrīdēja viņu pozīcijas?¹²

Par Rīgas pārvaldi rakstošā vēsturiskajā literatūrā iepriekš minētā pieeja elites pētniecībā, izceļot sociālos kontaktus, izmantota visnotaļ maz. Pārsvārā, runājot par Rīgas vispārējo vai pārvaldes vēsturi, tiek pieminēti rātskungi, bet ne fokusēta uzmanība uz viņiem. Līdz ar to rakstā tiks minēti tie darbi, kas, sākot ar 18. gadsimtu, veidojuši priekšstatu par Rīgas rāti un rātskungiem.

⁹ Sobania 1993, 131.

¹⁰ Levinson 2000, 209.

¹¹ Agro jauno laiku vāciski runājošās telpas pilsēt vēstures kontekstā ar “patriciātu” saprata pārtikušu ģimeņu kopu, kurai piemita zināma kārtas ekskluzivitāte, kas varēja novest pie slēgtas, ar dzimšanu noteiktas kārtas izveidošanas. Šīs kopas rokās bija politiskā vara pilsētā, rāte un citi svarīgi amati, un tās bagātība ļāva nodrošināt muižniecībai līdzīgu dzīvesstilu. Hoffmann 1997, 224.

¹² Hoffmann 1997, 225–227.

18. gadsimta un 19. gadsimta pirmās puses vēstures literatūrai ir raksturīga tendence aprakstīt. Balstoties uz šo pieeju, Krievijā dzīvojušais vācu vēsturnieks Gerhards Frīdrihs Millers (*Müller*, 1705–1783) sarakstījis vairāku sējumu darbu par Krievijas vēsturi. Tajā atrodama informācija arī par Rīgu, ieskaitot 18. gadsimta 60. gadu pilsētas pārvaldes aprakstu.¹³ Millers aprakstījis trīs Rīgas iedzīvotāju kārtas (*Stand*): rātes locekļus, Lielās ģildes tirgotājus un cunftēs apvienotos amatniekus, kā arī raksturojis pilsētas privilēģēto satversmi ar savdabīgu tiesas sistēmu un kompetencēm.¹⁴

Mācītājs Augusts Vilhelms Hupels (*Hupel*, 1737–1819) savās “Topogrāfiskajās piezīmēs” pievērsies Rīgas ģeogrāfijas, tirdzniecību un vēstures aprakstam, ne tik daudz iekšējai uzbūvei un sadzīvei.¹⁵ Runājot par rāti, Hupels tikai īsi aprakstījis tās struktūru un rātskungu amatā iecelšanas kārtību.¹⁶ Minēto autoru darbi šī raksta tematikas kontekstā uzskatāmi par literatūru, jo sniedz rātes uzbūves darbības pārskatu “no malas”, iekļaujot to vēstures vai topogrāfiskajā aprakstā, bez iekšējo procesu un personību analīzes. Līdzīga topogrāfiski statistiska rakstura darbi apgaismotāju Johana Kristofa Petri (*Petri*, 1762–1851) un Karla Filipa Mihaela Snella (*Snell*, 1753–1806) izpildījumā nepienes tēmas izpētei praktiski neko jaunu, tikai vēlreiz pasvītro rātes autonomo raksturu un plašās tiesības.¹⁷ Petri sniegtie komentāri par rātskungu “paštīksmināšanos” par savu varenību un viņu centieniem radīt iedzīvotājos priekšstatu par savu svarīgumu un neaizvietojamību vairāk rāda autora attieksmi pret rātskungiem, nevis rada izpratni par viņu rīcības modeļiem.

Ir pieminami arī publicista Garlība Merķeļa (*Merkel*, 1769–1850) darbi, kuros minēta pilsētnieku kārta. Viņš uzskatīja Rīgas

¹³ [Müller] 1764, 373.

¹⁴ Turpat, 375.–376., 384. lpp.

¹⁵ Hupel 1774, 199.

¹⁶ Turpat, 202. lpp.

¹⁷ Petri 1809, 195–196; Snell 1794, 302–303.

pārvaldi par Hanzas laikiem atbilstošu. Hamburgā un Lībekā tā attīstību neveicinošu birģeru nemieru rezultātā tikusi jau mainīta. Pēc Merķeļa domām, nemieri Rīgā nebija iespējami, jo tie saskartos ne tikai ar rātes, bet arī ar Krievijas impērijas kara spēka pretdarbību.¹⁸ Garlībs Merķelis “Latviešos” ir raksturojis muižnieku un pilsētnieku savstarpējās attiecības, atzīmējot, ka birģeris muižnieku uztvēra kā “plēsīgu, uzpūtīgu tirānu”, kuram kremt, ka viņš nevar apieties ar pilsētnieku kā ar savu zemnieku. Pilsētnieks atbild uz nicināšanu ar nicināšanu un aizdomīgi vēro muižnieka rīcību.¹⁹

Jānorāda, ka 19. gadsimta otrajā pusē tapuši vairāki darbi, kas dažādos veidos papildina sabiedrībai pieejamo informāciju par rāti gan vēsturiskā, gan laikmeta kontekstā. Piemēram, Krievijas impērijas armijas pulkveža Frīdriha Vilhelma Magnusa fon Veimarna (*Weymarn*, 1831–1913) sagatavotajā statistiskajā materiālā par Vidzemes guberņu sniegts plašs pārskats par rātes sastāvu un funkcijām.²⁰ Atšķirībā no šādiem neitrāla informatīva rakstura darbiem vācbaltieši 19. gadsimta otrajā pusē savus darbus rakstīja aizvien lielākas spriedzes apstākļos starp vācbaltiešu centieniem nosargāt privilēģijas un Krievijas ierēdņu realizēto pārkrievošanas politiku, kas atspoguļojās arī viņu skatā uz Rīgas rāti. Tā birģermeistara Heinriha Jūliusa Betfūra (*Böthführ*, 1811–1888) veidotā “Rīgas rātes linija” hronoloģiskā kārtībā apkopo īsas biogrāfiskas ziņas par visiem rātskungiem.²¹ Grāmatas ievadā autors pozicionējis sevi kā Rīgas vecās satversmes aizstāvi. Viņš uzskatīja, ka Rīgā pastāvošā kārtība ļāva mazināt strīdus un nevienprātību tieši tādēļ, ka birģeru kopiena varēja iesaistīties pārvaldes jautājumos.

Publicists Jūliuss Ekarts (*Eckardt*, 1836–1908) divos izdevumos lielā mērā aprakstījis 19. gadsimta otrās puses Baltijas

¹⁸ Merkel 1839, 66.

¹⁹ Merkel 1800, 274.

²⁰ Veimarn 1864, 615–620.

²¹ Böthführ 1877.

gubernu vāciskajā sabiedrībā pastāvošo pozīciju attiecībā pret 18. gadsimta vēsturi, ieskaitot muižniecības un pilsētniecības attīstību.²² Atšķirībā no citiem autoriem viņš daudz vairāk pievērsies tieši kārtas raksturlielumu aprakstam un iekšējai attīstībai 18. gadsimta procesu kontekstā, tāpēc viņa pētījumi ir nozīmīgi šī raksta tematikā. Grāmatā “Birģeri un birokrātija” Ekarts izcēlis Baltijas pilsētu iedzīvotāju atšķirību visas Krievijas impērijas pilsētu iedzīvotāju vidū. Pēc viņa domām, Baltijas birģeriem kā kārtai piemita noteikts tiesību kopums, kas nodrošināja viņiem pašnoteikšanos un savdabīgumu, kas viņiem pašiem bija tikpat svarīgs kā citām kārtām. Nesaprotot Baltijas pilsētu pārvaldi, Krievijas ierēdņi to uztvēra kā anomāliju. Ekarts sasaistīja pilsētu pastāvēšanu ar vāciskā elementa saglabāšanu apgabalā, kurš pārstātu būt Rietumeiropas daļa, ja pilsētas panīktu līdz Krievijas impērijas līmenim.²³ Viņaprāt, tikai pilsētu kopienas patstāvībā veidojusies iekšēja nepieciešamība pēc tiesību zinībām, veselības aprūpes, izglītības un kultūras radīja dabisku vidi tieksmei izglītoties un attīstīties, kamēr Krievijā ierēdņi to visu uzspieda no augšas un ieviesa ar mehāniskiem līdzekļiem. Līdz ar to Ekarts uzskatīja vietniecības ieviešanu par Krievijas mēģinājumu pakļaut vācu birģeru patstāvību krievu ierēdņu varai.²⁴ Autora konstruētajā priekšstatā par 18. gadsimtu būtisku vietu ieņem naidīgums, kas raksturo birģeru kopienas un muižniecības attiecības. Lai nostiprinātu savas pozīcijas, muižniecība izmantojusi impērijas ierēdņu un militārpersonu neizpratni un necieņu pret pilsētnieku kārtu, šādā veidā pastiprinot pilsētnieku vajadzību nostāties aizsardzības pozīcijās.²⁵

Starpkaru periodā par Latvijas vēsturi rakstošajai historiogrāfijai Rīgas jauno laiku vēsture nebija prioritāte. Darbos, kur

²² Eckardt 1870.

²³ Turpat, IX lpp.

²⁴ Turpat, XI–XIII lpp.

²⁵ Eckardt 1876, 150.

šo periodu nevarēja apiet, valdīja noteikti akcenti, kas caurstrāvo šī laika vēsturnieku skatu uz Rīgas rāti. Viens no labākajiem piemēriem ir apjomīgā grāmata “Rīga kā Latvijas galvas pilsēta”. Vēstures sadaļas autors ir Rīgas domnieks un vēsturnieks Jānis Aberbergs (1878–1941).²⁶ 18. gadsimta aprakstā lasāms par krievu ierēdņu un valdības nevēlēšanos ievērot pilsētas privilēģijas. Krievu ierēdņi uztvēruši pilsētnieku līdzīgi kā zemnieku, tādēļ rātskungi cietuši sīkus apvainojumus no augstprātīgiem ierēdņiem.²⁷ Rāte saukta par “cieši savā starpā saistītu birokrātu kliķi”, kura valdīja pār pilsētu kopā ar saimnieciski ietekmīgākajām tirgotāju dzimtām.²⁸ Bet par daudz lielāku problēmu Aberbergs uzskatīja Rīgas birģeru laikietilpīgo cīņu ar latviešu un krievu vēlēšanos iegūt vairāk tiesības.

Izvērsti tieši par birģeru un nevācu cīņu par tiesību paplašinājumu rakstījis pētnieks Jānis Straubergs (1886–1952). Viņš sauca to par latviešu “nacionālo cīņu” un kā tās aizsācējus izcēla brāļu Šteinhauerus. Straubergs plaši aprakstījis viņu tiesāšanos ar rāti un ģildēm par dažādu tiesību ierobežojumiem, ieviešot zinātniskajā aprītē līdz tam nezināmus dokumentus no Rīgas rātes arhīva.²⁹ Straubergs Rīgas rātes raksturojumam pievērsies vairākkārt, īpaši norādot, ka tā zaudējusi suverenitāti un pamatus 16. gadsimta beigās un 17. gadsimta gaitā cīņās ar ģildēm, bet pirms tam tieši rūpējusies par zināmu līdzsvaru iedzīvotāju grupu starpā.³⁰ Savukārt pēc šīm cīņām iniciatīva pārgāja Lielās ģildes rokās, kas diktēja rātei tirgotāju gribu. Līdz ar to arī cīņās par nevācu tiesību paplašināšanu, lai gan atbildētāja ir rāte, tomēr tā, Strauberga vārdiem izsakoties, “spēlē stipri pasīvu lomu” un visu lietu vadītājas ir ģildes.³¹ Tādēļ autoram arī nav motivācijas iedziļināties rātes sastāvā vai funkcijās.

²⁶ Aberbergs 1932, 5–56.

²⁷ Turpat, 42. lpp.

²⁸ Turpat, 43. lpp.

²⁹ Straubergs 1936.

³⁰ Turpat, 20. lpp.

³¹ Turpat, 73. lpp.

Padomju periodā par Rīgas 18. gadsimta vēsturi pētnieku uzmanība daudz vairāk bija koncentrēta uz ekonomiskajiem procesiem. Rakstot par Rīgas pārvaldi, tāpat kā par citām vēstures tēmām, bija jāievēro noteikti ideoloģiskie standarti. Tas jūtams arī Jāņa Zuša (1893–1962) monogrāfijā “Baltijas jautājums XVIII gadsimtā”, kurā rāte saukta par “pilsētas muižniecību”.³² Tā kā grāmata veltīta vairāk Krievijas, muižniecības un pilsētu attiecībām, tad rāte tajā vairāk apskatīta no šī starpresoru spēlētāja aspekta un izcelti tieši tās delegāti Sanktpēterburgā.

Šajā laikā sarakstītā fundamentālā kolektīvā monogrāfija “Feodālā Rīga” ir viens no Latvijas historiogrāfijas apjomīgākajiem pētījumiem par Rīgas vēsturi, lai gan tā vērtību būtiski mazina atsauču trūkums uz izmantotajiem materiāliem, ko aizvieto izmantotās literatūras saraksts darba beigās.³³ Runājot par 18. gadsimtu, grāmatas autori aprakstījuši politiskos notikumus, tirdzniecību, amatniecību un kultūras dzīvi, kur rāte un rātskungi parādās kā statistiski elementi dažādos procesos. Līdz ar to darbs neveido priekšstatu par rāti kā pārvaldes orgānu vai rātskungiem kā kolektīvu apskatāmā perioda kontekstā.

Vēsturniece Melita Svarāne (1916–2011) ir analizējusi Rīgas tirgotāju dzimtas pārstāvja Johana Kristofa Bērensa (*Berens*, 1729–1792) uzskatus un secinājusi, ka “Rīgas tirgotāju ekonomiskās intereses un patriciešu lepnums bija Bērensu dzimtas locekļu galvenais dzīves saturs”.³⁴

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Latvijas historiogrāfijā nav parādījušies jauni, uz avotu studijām balstīti pētījumi par Rīgas rāti apskatāmajā periodā. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja izdotā grāmata par Rīgas pārvaldes vēsturi ir vairāk pastāvošo atziņu apkopojums.³⁵

³² Zutis 1951, 47.

³³ Zeids 1978.

³⁴ Svarāne 1988, 81.

³⁵ Celmiņa 2000.

IZMANTOTIE AVOTI

Raksta izstrādē ir izmantots triju sējumu Rīgas 18. gadsimta pirmās puses vēstures avotu izdevums, ko sastādījis vācbaltiešu jurists un vēstures interesents Augusts fon Bulmerinks (*Bulmerincq*, 1822–1890), balstoties uz Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrībā vāktajiem materiāliem.³⁶ Tajā izmantoti visi 20. gadsimta sākuma vācbaltiešu vēsturniekiem pieejamie arhīvi un avotu izdevumi – rātes protokoli, izejošā un ienākošā sarakste, likumdošanas krājumi, rātskungu veiktās piezīmes par notikumiem utt. Neapšaubāmi, šie pētnieki uzskatāmi par izciliem vietējās pārvaldes un lietvedības vešanas principus pārzinošiem speciālistiem. Krājums sakārtots, lai ilustrētu rātes darbību un galvenos notikumus Rīgas pārvaldes dzīvē laika posmā no 1710. līdz 1740. gadam. Līdz ar to tas ir būtisks raksta izstrādes procesam, jo tā centrā ir rāte un rātskungu darbība konkrētās situācijās. Kaut gan jāņem vērā, ka tā ir apzināta 20. gadsimta sākumā veikta dokumentu atlase, lai veidotu noteiktu – visumā pozitīvu – priekšstatu par rātes darbību, tomēr tas nemazina avotos sniegto datu nozīmi par konkrēto laiktelpu un tajā aktīvajiem cilvēkiem.

Rātskungu sociālā tīklojuma atklāšanai izmantotas arī Rīgas draudžu baznīcu grāmatas. Rātskungu ģimenes pārsvarā piederēja pie Sv. Pētera un Doma draudzes. Baznīcgrāmatu oriģināli glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā, bet digitālās versijas pieejamas vietnē <https://www.raduraksti.arhivi.lv/>. Laulību un kristību ieraksti, kur norādīti bērnu krustvecāki, ir nozīmīga avotu grupa rātskungu sociālo saišu atklāšanai, jo ar laulības un krustvecāku institūtu agrajos jaunajos laikos nostiprināja un veidoja ģimeņu un indivīdu savstarpējās attiecības. Tas ir arī neitrāls avots, jo baznīcas reģistros vienkārši

³⁶ Bulmerincq, August von (Hg.) (1902–1906). *Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740*. Bd. 1–3. Riga: Häcker. (Turpmāk: *Aktenstücke und Urkunden*.)

tika fiksēti iesaistīto vārdi bez papildus konteksta vai viedokļa paušanas.

Pie avotiem, kas liecina par rātes locekļa pašidentitāti, jānorāda rātskunga Johana Kristofa Bērensa (*Berens*, 1729–1792) sacerējums “Bonhomien”, kas veltīts pilsētas bibliotēkas atvēršanai, un “Die Bombe Peters des Grossen in der Stadtbibliothek von Riga”, kurā, reflektējot par Pēteri I attēlojošu gleznu, Bērenss izklāstījis savu redzējumu par Vidzemes vēstures gaitu.³⁷ Sacerējumos atspoguļojas autora pārdomas par pasaules, valsts un pilsētas uzbūvi un to darbības principiem, kas atsedz viņa pozīciju attiecībā pret rāti un rātskungiem. Bērenss nācis no senas tirgotāju un rātskungu dzimtas, studējis Getingenē, ceļojis pa Eiropas zemēm, pārstāvējis Rīgas intereses pilsētas sūtītajās delegācijās Krievijā. Karjeru rātē Bērenss sāka kā sekretārs, bet vēlāk turpināja kā rātskungs un tirdzniecības tiesas virskungs. Pēc vietniecības ieviešanas un amata zaudēšanas viņš distancējies no pārvaldes lietām. Savos darbos Bērenss mēģinājis skaidrot vecās Rīgas kārtības priekšrocības, tostarp to, ko sauc par pilsētas “kopējo garu”.

Raksta izstrādē ir izmantotas Jūliusa Ekarta publicētās vietniecības laika Rīgas guberņas maģistrāta I departamenta sekretāra Johana Heinriha Rūdolfa Neiendāla (*Neuendahl*, 1754–1824) piezīmes par Rīgas pārvaldi. To autors norādījis, ka viņam kā ienācējam no citurienes vieglāk bijis pamanīt pilsētas īpatnības, pie kurām vietējie pieraduši.³⁸ Viņam kā sekretāram bija iespēja iepazīties ar agrāko pilsētas pārvaldes uzbūvi un piedzīvot pārmaiņas, ko ieviesa vietniecība. Neiendāls atzīmē, ka ķeries pie piezīmju rakstīšanas, jo citi viņam paziņojuši, ka nevēlas to darīt piedzīvotās sāpīgās netaisnības sajūtas dēļ. Pats Neiendāls raksta, ka godīgi pierakstījis visu, ko uzskata esam par patiesību. Jānorāda, ka Neiendāls bija vietniecības sistēmas

³⁷ Berens 1787.

³⁸ [Neuendahl] 1870, 15.

pretinieks un uzskatīja to par “kabinetos izsēdētu fantāziju” pretstatā Rīgas agrākajai satversmei, kas, pēc viņa domām, bija gadsimtos izstrādāta un apstākļiem piemērota.³⁹ Šī nostāja radījusi visumā idealizētu Neiendāla skatu uz Rīgas rāti, kas ne-traucē izmantot šo materiālu kā laikabiedra liecību.

Kopumā jānorāda, ka nav daudz pašu rātskungu vai laika-biedru liecību par to, kā viņi vai citi sabiedrības slāņi uztvēra pilsētas vadītājus, līdz ar to šis priekšstats jāveido no sekundāriem avotiem, kuri par šo nostāju var liecināt. Turpmākajā iz-pētē par attiecīgo tēmu būtu vērts izmantot dažādu Rīgas tiesu materiālus, lai atsegtu rātskungu attiecību veidošanas mode-ļus, – bāriņtiesas materiālus par mantojumiem un testamentiem, fogtejas un landfogtejas tiesas materiālus par mantiskiem strī-diem, ķemerejas tiesas materiālus par būvniecības jautājumiem. Tāpat, pētot pašu šo tiesu darbību caur to protokoliem un rātes protokoliem, būtu iespējams veidot katra rātskunga darbības modeļus un šķetināt lēmumu pieņemšanas kritērijus. Tomēr jā-atzīmē, ka šāda veida izpēte prasītu vairāku gadu darbu ar avotu materiālu, jo šādā rakursā Latvijas historiogrāfijā vēl nav strādāts.

RĪGAS RĀTES UZBŪVE 18. GADSIMTĀ

Rīgas rāti veidoja četri birģermeistari un četrpadsmit rāts-kungi. Dažreiz to skaits varēja sasniegt sešpadsmit, bet tie bija izņēmuma gadījumi.⁴⁰ Vakantās vietas rātē kooptācijas kārtā aizpildīja Lielās ģildes eltermaņi un vecākie (kopā 40) vai rātes darbinieki. Ļoti reti notika rātskungu vēlēšanas. Rīgas statūtos norādīts, ka par rātskungu varēja kļūt tikai birģeris, kurš bija nodevis birģera zvērestu par uzticību karalim (Zviedrijas virs-

³⁹ [Neuendahl] 1870, 47.

⁴⁰ Rātes vēstule virsinspektoram Iļjam Isajevam par rātes sastāvu, 30.09.1718. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1. Rīga: J. Deubner, 1902, S. 296–310, šeit S. 297.

varas laikos), rātei un pilsētai.⁴¹ Rātes darbinieku un tirgotāju samērs nebija noteikts likumos, bet tirgotāju vienmēr bija mazāk nekā puse. Savukārt 18. gadsimta vidū šis samērs bija gandrīz vienlīdzīgs.⁴²

Visu rātes dokumentāciju pārzināja:

- 1) virskanceleja, kuru veidoja virssekretārs, arhivārs un četri tiesu sekretāri;
- 2) zemākā kanceleja, kurā ietilpa virsnotārs un četri notāri.⁴³

Virssekretārs dokumentēja rātes sēžu, bet pārējie sekretāri – tiesu sēžu gaitu, sastādot protokolus. Arhivārs pārraudzīja rātes arhīvu, kurā glabājās dokumenti, sākot ar 13. gadsimtu. Zemākā kanceleja nodrošināja un notariāli apliecināja nepieciešamos izrakstus no rātes un tiesu sēdēm, ko sūtīja citām iestādēm, piemēram, ģenerālgubernatora kancelejai vai citu pilsētu rātēm, vai arī izsniedza tiesu prāvās ieinteresētajām pusēm. Virsnotārs no rātes attiecīgo sēžu protokoliem veidoja izrakstus atsevišķā spriedumu grāmatā. Sindiks, kurš varēja būt iecelts no rātskungu vidus, bet varēja būt arī algots darbinieks, kontrolēja rātes saraksti, lai tā atbilstu pilsētas privilēģijām. Parasti sekretārs karjeras gaitā iepazinās ar vairāku tiesu darbību. Lemjot par viņa potenciālu iecelšanu rātē, vērā tika ņemta arī morālā stāja. Neiendāls norāda arī to, ka kancelejas darbinieki bieži bija izbijuši skolas biedri, sadraudzējušies jau jaunībā, daļa bija radnieki, tādēļ starp viņiem valdīja savstarpēja draudzība, harmonija, “vienotības gars”, un viņi dalījās cits ar citu pieredzē un zināšanās, kā arī rūpējās cits par citu.⁴⁴

Jaunizvēlētie rātskungi stājās amatā Miķeļu svinību nedēļas piektdienā, nododot speciālu zvērestu par godprātīgu amata

⁴¹ Rīgas statūti [pēc 1691, 18. gs. noraksts]. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), 4038–2–561, 2. lp.

⁴² Eckardt 1870, 19.

⁴³ Rātes vēstule virsinspektoram Iļjam Isajevam par rātes sastāvu, 30.09.1718. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 305.

⁴⁴ [Neuendahl] 1870, 19–20.

izpildi. Savukārt birģermeistara vakanci aizpildģja ar kģdu no rģtskungiem 14 dienu laikā pģc vakances izveidoģanģs un ziņoja par to Rģgas ģenerģlgubernatoram vai gubernatoram.⁴⁵ Pģc jauno rģtskungu zvģresta nodoģanas amatus pameta arī vadoģais birģermeistars, viņa biedrs, virsfogts, ķemerejas virskungs un ķemerejas kungs (kases kungs). Viņus varģja vģlreiz apstiprinģt tajos paģos amatos vai arī pieģķirt citus. Par vadoģģ birģermeistara un viņa biedra pģrvģlģģšanu sprieda ķetri kvartģlu kungi. Pģrģjo amatu sadalģjumu izlģma vadoģais birģermeistars ar virsfogtu.⁴⁶ Pģc 1765. gada tirdzniecģbas nolikuma rģtskungus amatģ apstiprinģja Rģgas ģenerģlgubernators un tikai pģc tam viņiem drģkstģja pieģķirt amatus tiesģs.

AMATU SADALģJUMS RģTģ UN TO FUNKCIJAS

Birģermeistari bija rģtes vadģtģji. Starp viņiem viens pildģja vadoģģ birģermeistara (*vortfũhrender Bũrgermeister*) funkcijas. Ja tas bija nepiecieģams, viņģ vģrsģs pie vietģjģs vai augstģkģs vadģbas, lai informģtu par rģtes lģmumiem vai darbģbģm. Rģtes sģģu laikā viņģ runģja pirmais un informģja citus par ienģkuģģjiem augstģkģs varas rģkojumiem, iedzģvotģju sũdzģbģm vai vģstulģm. Vadoģais birģermeistars pieņģma apelģcijas no zemģkģģjģm tiesu instancģm un rũpģjģs, lai rģtes lģmumi tiktu realizģti dzģvģ.⁴⁷

Vadoģais birģermeistars prezģdģja konsistorijģ, kas pģraudzģja baznģcas lietas. Viņģ bija arī kancelejas virsinspektors,

⁴⁵ Sģkotnģji nebija vienotas sistģmas, kģ saukt Krievģjas impģrijas vadoģo amatpersonu Rģgas gubernģ. Ieceltģs amatpersonas mģdza saukt gan par gubernatoriem, gan par ģenerģlgubernatoriem.

⁴⁶ Aus den Aufzeichnungen des Bũrgermeisters J. C. Schwartz. *Rigasche Stadtblätter*, 30.06.1883., Nr. 26, S. 202; Tas pats (turpinģjums). *Rigasche Stadtblätter*, 07.07.1883., Nr. 27, S. 210.

⁴⁷ Rģtes atbildes vģstule virsinspektoram Iļjam Isajevam par rģtes darbģbas principiem, 04.01.1715. No: *Aktenstũcke und Urkunden*. Bd. 1, S. 217–224, ţeit S. 218.

pārzināja skolu un tipogrāfijas lietas. Vadošais birģermeistars pildīja arī kārtības virskunga pienākumus (*Obergesetzherr*), uzraugot policijas nolikuma (*Polizei-Ordnung*) ievērošanu, mērenību svinībās un kārtām atbilstošu tērpu lietošanu. Bet vadošais birģermeistars nekad netika iecelts par bāriņtiesas vai landfogtejas vadītāju.

Kārtību uzraugošajā likumu tiesā (*Gesetzgericht*) piedalījās vēl divi rātskungi.

Viens no birģermeistariem tika iecelts par burggrāfu (*Burggraff*) un kopā ar vēl vienu no birģermeistariem un vienu no rātskungiem organizēja burggrāfa tiesu, kura izskatīja jebkurus ar pilsētu saistītos jautājumus un nodarījumus, kuros bija iesaistītas muižnieku kārtas personas.⁴⁸ Šīs tiesas sēdēs piedalījās sindiks. 1725. gada nogalē Vidzemes muižniecība panāca šīs tiesas likvidēšanu, jo uzskatīja to par savu tiesību aizskārums.⁴⁹

Vecākais birģermeistars bija virsminsterejas kungs (*Obermunsterherr*). Minsterejas tiesa pārraudzīja pilsētas militāro jomu – nocietinājumus, artilēriju, munīciju, pulvertorņus, militāro laboratoriju, arsenālu un pilsētas sardzi. Minsterejas tiesā strādāja vēl viens rātskungs. 18. gadsimta gaitā Krievijas impērija aizvien vairāk centās noteikt, kādā kārtībā jāuztur nocietinājumi un artilērija, jo no tā tieši bija atkarīgas pilsētas iespējas aizsargāties no pretinieku uzbrukuma. Tikmēr pilsēta aizvien mazāk bija ieinteresēta veikt būtiskus kapitālieguldījumus sfērā, ko pati nekontrolēja. Līdz ar to minsterejas tiesas kompetenču ietvaros bija jūtama vislielākā nesaskaņa starp pilsētas un valsts interesēm.

Viens no birģermeistariem pildīja virsfogta (*Obervogt*) amatu un vadīja fogteju, kurā bez viņa bija vēl viens vai divi rātskungi.

⁴⁸ Rātes vēstule virsinspektoram Iljam Isajevam par rātes sastāvu, 30.09.1718. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 296.

⁴⁹ Rīgas ģenerālgubernatora Aņikitas Repņina paziņojums Rīgas rātei par Valdošā Senāta lēmumu atņemt Rīgai burggrāfa tiesas funkcijas, 31.12.1725. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 2, S. 40–41.

Šī tiesa izsprieda civillietas – apvainojumus, mantiskus strīdus, ieskaitot nesaskaņas pirkšanas–pārdošanas jautājumos, parādu un maksātnespējas lietas. Šīs lietas attiecās uz pilsētas (tag. Vecrīgas) teritorijā esošiem īpašumiem, dzīvojošiem cilvēkiem un tur notikušajiem nodarījumiem. Tiesas kompetencē bija arī izmeklēt kriminālnoziedzumus – slepkavības, zādzības, sodomiju, bet lietas iztiesāšanu pēc tam pārņēma rāte.⁵⁰

Kāds no birģermeistariem pildīja arī virslandfogta (*Oberlandvogt*) pienākumus un vadīja landfogteju, kurā bez viņa vēl bija landfogts. Sarežģītāku jautājumu lemšanai viņiem piedroņās vēl divi rātskungi. Landfogteja nodarbojās ar to pašu, ko fogteja, tikai atbildēja par priekšpilsētām un Daugavas salām.

Bāriņtiesas virskungs (*Oberwaisenherr*) arī bija birģermeistars un vadīja bāriņtiesas darbu, kurā bez viņa bija vēl kāds no rātskungiem un sindiks. Viņi iecēla bāreņiem un atraitnēm aizbildņus vai aizgādņus, izsprieda testamentu lietas, kontrolēja bez mantiniekiem palikušo mantojumu aprakstīšanu un bāreņu īpašumu pārvaldišanu no aizbildņu puses.

Kases virskungs (*Oberkastenherr*) nodarbojās ar pilsētas ienākumiem un izdevumiem. Viņš netika iecelts citos amatos, jo minētais aizņēma ļoti daudz laika. Tomēr pilsētas budžets nebija rātes rokās. To kontrolēja kases kolēģija, kurā 10 amatus aizņēma Lielās un Mazās ģildes pārstāvji, bet tikai divus – rātskungi.

Tirdzniecības virskungs (*Oberwettherr*) prezidēja tirdzniecības tiesā, kurā bija vēl viens rātskungs. Kā jau rāda nosaukums, tā nodarbojās ar tirgotāju strīdiem.

Amatu virskungs (*Oberamtsherr*) vadīja amatu tiesu, kurā bija vēl viens rātskungs. Viņi nodarbojās ar amatnieku jautājumiem, ieskaitot atalgojumu par darbu (takses), kā arī meistaru, zeļļu un mācekļu savstarpējiem strīdiem.⁵¹

⁵⁰ Rātes atbildes vēstule virsinspektoram Iļjam Isajevam par rātes darbības principiem, 04.01.1715. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 220.

⁵¹ Rātes vēstule virsinspektoram Iļjam Isajevam par rātes sastāvu, 30.09.1718. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 307.

Ķemerejas virskungs (*Oberkammerherr*) un ķemerejas kungs jeb kases kungs nodarbojās ar pilsētai piederošu ēku uzturēšanas uzraudzību, ieskaitot skolas, ūdensvadu un rātsnamu. Naudu nepieciešamiem būvmateriāliem ķemereja saskaņoja ar kases kolēģiju. Būvdarbi privātīpašumos bija jāsaskaņo ar ķemereju, iesniedzot tai būvprojektu. Tā uzraudzīja, lai pilsētas iekšienē neko nebūvētu no koka, bet priekšpilsētās tiešā nocietinājumu tuvumā – neko no akmens. Šī tiesa uzraudzīja bruģa un publisko aku stāvokli, ielu un krastmalas tīrību, pilsētas brāķētājus un svērējus, sūdzības par tirgus lietām, arī tirdzniecības palīgamatus – liģerus, sālsnesējus, kaņepāju kulstītājus, vīna un alus nesējus.⁵²

Divas reizes gadā – ap Jāņiem un Ziemassvētkiem – ķemereja no kases kolēģijas saņēma rātskungu un kancelejas darbinieku algu un izdalīja to pēc piederības. Vislielākās algas bija diviem vecākajiem birģermeistariem – 1000 valstsdālderu gadā, diviem jaunākajiem – 900 dālderu. Burggrāfa amata pildītājs saņēma papildus 166 valstsdālderus. Virsfogts saņēma 660 dālderus, bet pārējo rātskungu algas svārstījās no 500 līdz 200 valstsdālderiem. Salīdzinājumam: virssekretārs saņēma 288 valstsdālderus algā un vēl 116 valstsdālderus – piemaksās.⁵³ Neiendāls norāda, ka tikai no algas dzīvojošajiem rātes locekļiem šī summa bija skops ienākums, jo cenas 18. gadsimta gaitā bija cēlušās, bet naudas vērtība kritusies.⁵⁴

Visu minēto tiesu instanču spriedumiem apelācijas iestāde bija rāte. Rātes lēmumus civillietās no 1739. gada varēja apelēt valsts justīckolēģijā.

Būvju virskungs (*Oberbau- und Stallherr*) uzraudzīja visu, kas attiecās uz nocietinājumu un tiltu būvi, ieskaitot plostu tilta

⁵² Rātes atbildes vēstule virsinspektoram Iljam Isajevam par rātes darbības principiem, 04.01.1715. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 221; Aus den Aufzeichnungen des Bürgermeisters J. C. Schwartz. *Rigasche Stadtblätter*, 02.06.1883., Nr. 22, S. 169–171.

⁵³ Rātes vēstule virsinspektoram Iljam Isajevam par rātes sastāvu, 30.09.1718. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 308.

⁵⁴ [Neuendahl] 1870, 22.

pār Daugavu ikgadējo ielikšanu un izņemšanu. Viņš uzraudzīja arī pilsētas staļļu, tur esošo zirgu un ratu stāvokli un nodrošināja attiecīgu personālu, kas rūpētos par šo mantu.⁵⁵

Ļoti svarīga funkcija bija kvartālu kungiem (*Quartierherren*), jo viņi rūpējās par Krievijas impērijas karaspēka izvietošanu pilsētā un attiecību regulēšanu starp karavīriem un to izmitinātājiem. Kazarmas tajā laikā pilsētā bija nelielā skaitā, tāpēc pilsēta bija spiesta militārpersonas izvietot civiliedzīvotāju mājās. Kvartālu kungu pārziņā bija arī sardzes dienests un ugunsdrošība savā teritorijā. Tradicionāli par kvartālu kungiem iecēla jaunākos rātes pārstāvjus. Starp viņiem galvenais bija 1. kvartāla kungs. Kvartālu kolēģijā (pastāvēja kopš 1742. gada), kas apsprieda attiecīgos jautājumus, līdzās kvartālu kungiem bija pa četriem pārstāvjiem no katras ģildes.

Bija vēl vairāki mazāk svarīgi inspektoru amati, kuri tika dalīti starp rātskungiem, piemēram, Sv. Pētera baznīcas inspektors, pārmācības nama inspektors, dzirnavu un pārceltuvju inspektors utt.

Rāte sēdēs sanāca trešdienās un piektdienās, kad apsprieda aktuālos jautājumus. Rātes sēdēs reizi gadā apsprieda nepieciešamās izmaiņas vietējā likumdošanā, bet pēc 1765. gada to pārstāja darīt, jo saistībā ar jauno Tirdzniecības nolikumu rāte vairs nedrīkstēja pieņemt lēmumus tirdzniecības jautājumos.⁵⁶ Vadošais birģermeistars varēja pēc vajadzības sasaukt arī ārkārtas sēdes. Otrdienās, ceturtdienās un sestdienās sanāca landfogtejas, fogtejas, bāriņu, amatu un tirdzniecības tiesas. Pārējās tiesas sanāca pēc nepieciešamības.⁵⁷

⁵⁵ Rātes atbildes vēstule virsinspektoram Iļjam Isajevam par rātes darbības principiem, 04.01.1715. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 221.

⁵⁶ Aus den Aufzeichnungen des Bürgermeisters J. C. Schwartz. *Rigasche Stadtblätter*, 30.06.1883., Nr. 26, S. 202.

⁵⁷ Rātes vēstule virsinspektoram Iļjam Isajevam par rātes sastāvu, 30.09.1718. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 309; Rātes vēstule Justīckolēģijai par tiesnešu sastāvu Rīgas tiesās, 01.11.1721. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 439–441.

RĀTSKUNGU SOCIĀLĀ IZCEĻŠANĀS UN KARJERAS GAITA

Laikā no 1711. līdz 1785. gadam par rātskungiem tika ieceltas 73 personas. 53 no viņiem bija rīdzinieki, astoņi – no Baltijas reģiona, vienpadsmit – no citām Eiropas zemēm, bet viena izcelsmi pagaidām nav izdevies noskaidrot.⁵⁸ Par rātskungu parasti kļuva 40–50 gadu vecumā. Gandrīz bez izņēmuma visi viņi bija precējušies. Rātskungi dzīvoja mūru un vaļņu ieskaustajā pilsētas daļā, tag. Vecrīgā, un, pēc 1728. gada datiem, rātē strādājošajiem piederēja 61 nams.⁵⁹

27 no 73 ieceltajiem rātskungiem apskatāmajā periodā nāca no tirgotāju ģimenēm. No viņiem 14, tātad pāri par pusi, bija no Lielās ģildes vadītāju ģimenēm (eltermāņu, dokmaņu, vecāko), 19 – no rātskungu un birģermeistaru ģimenēm. Pārējie pārstāvēja dažādas citas izglītotās profesijas, piemēram, ārstu, advokātu, tiesas sekretāru vai valsts institūcijās strādājošo ģimenes. Par septiņiem no viņiem, pārsvarā no ārzemēm imigrējušajiem, ziņu trūkst, bet ļoti iespējams, ka arī viņi nākuši no birģeriskajām aprindām.⁶⁰

Tie, kuru karjera rātē sākās ar sekretāra amatu, parasti nāca no netirgotāju ģimenēm, respektīvi, tie bija rātskungu, valsts darbinieku vai mācītāju skolotie dēli. Savukārt no 73 rātskungiem tikai astoņi nākušie no tirgotāju aprindām sāka karjeru rātē ar sekretāru vietām, bet viņu lielākā daļa kļuva par rātskungiem bez pieredzes pilsētas pārvaldes orgānu darbā.⁶¹

Bija neliels to ģimeņu skaits, kurās piederību rātei mantoja, piemēram, Holsti. Atklāts paliek jautājums, cik lielā mērā viņi

⁵⁸ Böhthführ 1877, 199–223.

⁵⁹ Dunsdorfs 1936, 56–57.

⁶⁰ Böhthführ 1877, 199–223.

⁶¹ Turpat.

mantoja atbildības sajūtu pret pilsētu un kopienu un cik lielā mērā – zināšanas personīgu un korporatīvu interešu kārtošānai.

Rātskungi savus jaunus biedrus izvēlējās no rātē strādājošo sekretāru un notāru vidus (34) vai no Lielās ģildes vecājo vidus (eltermāņi, vecākie vai dokmaņi, 35). Izņēmums bija divi cilvēki, kuri rātē ienāca no valsts pārvaldes iestādēm, bet par vienu trūkst ziņu. Vēl viens ir izņēmuma gadījums. 1719. gadā par rātskungu iecēla tirgotāju Dītrihu Cimmermani (*Zimmermann*, vietām avotos *Timmermann*, 1681–1740), rātskunga Kristiana Cimmermaņa (1675–1737) brāli. Lielā un Mazā ģilde par to iesniedza sūdzību Vidzemes ģenerālgubernatoram Aņikitam Repņinam (*Repnin*, 1668–1726), lūdzot anulēt iecelšanu kā pretlikumīgi notikušu, bet bez panākumiem. Sūdzībā Lielā ģilde norādīja, ka “par birģeri nepiedzimst, bet tas dod tikai vieglāku pieeju birģera statusa iegūšanai; tikai tas ir īsts birģeris, kurš pilda tam uzliktos pienākumus un izrāda cieņu pilsētas likumiem un kārtībai, un ir tiesiski naturalizējies, iekļaujoties pilsētas uzbūvē un satversmē”.⁶² Tomēr sašutums bija tik liels, ka no 1723. gada bija oficiāli pieņemts lēmums, ka rātē locekļus ievēlēs tikai no Lielās ģildes vecājo sola, lai saglabātu “harmoniju, mīlestību un vienotību”.⁶³ Šis notikums parāda Lielās ģildes ietekmi uz rāti un ģildes spēju efektīvi radīt spiedienu sev vēlamo mērķu sasniegšanai.

⁶² Lielās ģildes lūgums Vidzemes ģenerālgubernatoram Aņikitam Repņinam nepielaist Dītrihu Cimmermani pie rātskunga pienākumu izpildes, 30.01.1720. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 360–365, šeit S. 362.

⁶³ Lielās ģildes sūdzība rātei par Dītriha Cimmermaņa iecelšanu par rātskungu, 01.10.1719. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 343–345; Lielās un Mazās ģildes sūdzība Vidzemes ģenerālgubernatoram Aņikitam Repņinam par Dītriha Cimmermaņa iecelšanu par rātskungu, 05.10.1719. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 350–352; Izraksts no Rīgas rātes sēžu protokola par rātes lēmumu iecelt rātes locekļus no tirgotāju vidus tikai no Lielās ģildes vecājo sola, 24.04.1723. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 518–519.

Vidēji rātskungs amatā pavadīja 16–18 gadus, bet amplitūda bija ļoti dažāda – no dažiem mēnešiem līdz 43 gadiem. Tomēr 35 un vairāk gadus amatā bija tikai trīs rātskungi. Tātad vienlaicīgi amatus pildīja gan ļoti ilgstoši strādājušie, gan jaunpieņacēji. Desmitgadē rātē nomainījās vidēji deviņi cilvēki. Rātskungi nespécializējās vienā noteiktā jomā, bet rotēja pa dažādiem amatiem un tiesām. Neienāls norāda, ka tas neļāva rātskungiem nodoties ambīcijām un varaskārei, kā arī ļāva amatos nomainīt tos, kuriem ne pārāk padevās saņemtie pienākumi.⁶⁴

Pārsvarā viņi strādāja līdz dzīves noslēgumam un, kā Neienāls izsakās, uzkrāja “pieredzes bagātību” un arī “viduvējs vai sliktāk mācījies prāts uzkrāja pietiekami daudz zināšanu un pieredzes, ka dienestu veica labāk nekā spīdoši talanti, kuru īpašniekiem parasti ir riebums pret nogurdinošu un vienveidīgu darbu”.⁶⁵ Reti kurš demisionēja veselības vai kādu citu apstākļu dēļ.

No amata varēja atstādināt rātskungu, kurš bija pasludināts par bankrotējušu. Rātskungu bērēs pēc klātesošajiem cilvēkiem parasti varēja pateikt, kādu amatu ieņēma aizgājējs. Piemēram, ministerejas virskungam bija piekomandēta sardze no pilsētas zaldātiem, kamēr bāriņtiesas virskungam – pilsētas bāreņu patversmes iemītnieki. Bijusi arī rātskungu bērēs īpaši dziedama dziesma.⁶⁶

RĀTSKUNGS TEODORS HEINRIHS FON DREILINGS (DREILING, 1702–1760)

Šajā apakšnodaļā izcelts viens no rātskungiem kā piemērs, lai parādītu sociālo vidi, kādā viņi auga, dzīvoja un veidoja karjeru. Viņa ģimene jau vairākās paaudzēs bija pārstāvēta rātē, bet

⁶⁴ [Neuendahl] 1870, 22.

⁶⁵ Eckardt 1870, 21.

⁶⁶ Eckardt 1876, 460.

pirmais tās pārstāvis bija ieceļojis Rīgā no Tiroles 16. gadsimta sākumā.⁶⁷ Teodora Heinriha tēvs bija rātskungs un kvartālkungs Heinrihs fon Dreilings (1670–1710, miris no mēra), māte Ģertrūde Hollere (*Holler*, 1680–1709) nāca no tirgotāju Holleru dzimtas, bet vectēvs bija birģermeistars Melhioris fon Dreilings (1623–1682).⁶⁸ Teodora Heinriha tēvabrālis Melhioris (1671–1710, miris no mēra) bija tirgotājs un Lielās ģildes vecākais, bet viņa bērnu vidū ietekmīgu tirgotāju vairs nebija. Teodora Heinriha māsa Ģertrūde (1699–1727) bija 1715. gadā apprecējusies ar tirgotāju Andreasu Gotānu (*Gothan*, 1688–1757), Lielās ģildes eltermaņa Joahima Gotāna dēlu, kurš no 1724. gada arī bija rātskungs, vēlāk birģermeistars.⁶⁹

Teodors Heinrihs no 1723. gada studēja Hallē. No 1730. gada strādāja par sekretāru Rīgas bāriņtiesā, no 1737. gada – fogtejas tiesā. 1740. gadā iecelts par virssekretāru un tajā pašā gadā – par rātskungu. Sasniedza birģermeistara un bāriņtiesas virskunga amatu.⁷⁰ 1733. gadā tobrīd tiesas sekretārs Teodors Heinrihs apprecēja Elizabeti Šiku (*Schick*, 1712–1799), no Štrālzundes uz Rīgu pārnākušā tirgotāja, Lielās ģildes eltermaņa un no 1730. gada rātskunga Johana Frīdriha Šika (1674–1746) meitu.⁷¹ Viņu ģimenē piedzima trīs bērni:

- 1) Johans Heinrihs (1734–1757)⁷² – kurš bija sācis strādāt rātē par sekretāru, bet nomira 23 gadu vecumā;⁷³

⁶⁷ Böthführ 1877, 121.

⁶⁸ Turpat, 182., 198. lpp.

⁶⁹ Seuberlich 1924, 59–60.

⁷⁰ Böthführ 1877, 210.

⁷¹ Teodora Heinriha Dreilinga un Elizabetes Šikas laulības reģistrācijas ieraksts Doma baznīcas grāmatā, 29.04.1733. *LNA-LVVA*, 1426–1–300, 88. lpp.

⁷² Bērna kristībās kā krustvecāki aicināti – birģermeistars Kristians Cimmermanis, landfogts Andreass Gotāns, ķemerejas tiesnesis Johans Frīdrihs Šiks. Johana Heinriha Dreilinga kristību ieraksts Doma baznīcas kristīto reģistrā, 02.04.1734. *LNA-LVVA*, 1426–1–295, 447. lp.

⁷³ Johana Heinriha Dreilinga apbedīšanas ieraksts Doma baznīcas reģistru grāmatā, 05.08.1757. *LNA-LVVA*, 1426–1–309, 3. lpp.

2) Margarēta Elizabete (1735–?),⁷⁴ kura 1762. gadā apprecējās ar tirgotāju un Melngalvju sabiedrības vecāko Frīdrihu Brimmeru (*Brümmer*, 1732–1765), bet pēc viņa nāves – ar tirgotāju un Lielās ģildes vecāko Johanu Kasparu Portu (*Pohrt*, 1720–1779);

3) Teodors Melhioris (1738–1812, Bordo, mūsd. Francijā).⁷⁵

Elizabetes Šikas brālis Johans Heinrihs (1717–1789) no 1746. gada strādāja rātē par sekretāru, 1753. gadā tika iecelts par rātskungu, 1764. gadā – par ķemerejas virskungu, 1767. gadā – par fogtejas virskungu, 1772. gadā – par vadošo birģermeistaru.⁷⁶

Kā redzams no iepriekš aprakstītā, Teodora Heinriha karjeras veidošanās laikā viņa māsasvīrs un sievastēvs arī bija rātes locekļi. Visas ģimenes, ar kurām saradojās Dreilingi, bija ietekmīgas tirgotāju vai rātskungu dzimtas. Tomēr jānorāda, ka atšķirībā no 17. gadsimta, kad Dreilingi bija ietekmīgi arī Lielās ģildes aprindās, 18. gadsimtā ģimene šīs pozīcijas bija zaudējusi.

RĀTES NOSLĒGTĪBA

Gan laikabiedru liecībās, gan vēlāka laika sacerējumos diezgan nozīmīga vieta tiek ierādīta jautājumam par to, cik noslēgti un ekskluzīvi bija Rīgas rātskungu kopums un cik labi vai slikti tas bija pilsētai un citām sabiedrības grupām.

Jau 1722. gadā muitas virsinspektors Ernsts Metsū fon Dannenšterns (*Metsue von Dannenstern*, ?–1724) attiecībā uz Rīgas

⁷⁴ Bērna kristībās kā krustmātes aicinātas – birģermeistara Kristiana Cimmermaņa sieva Anna, dzim. Hollere, rātskunga Johana Frīdriha Šika sieva Margarēta, rātskunga Andreasa Gotāna sieva Sofija Elizabete, dzim. Brokhauzena. Margarētas Elizabetes Dreilingas krisību ieraksts Sv. Pētera baznīcas reģistrā, 25.04.1735. *LNA-LVVA*, 1427–1–2, 444. lp.

⁷⁵ Bērna kristībās kā krustvecāki aicināti – birģermeistars Georgs Rēss (*Raes*), tirdzniecības tiesas virskungs Melhioris fon Kaspari (*Caspari*) un amata tiesas virskungs Gothards fon Fēgezaks (*Vegesack*). Teodora Melhiora Dreilinga kristīšanas ieraksts Sv. Pētera baznīcas grāmatā, 18.10.1738. *LNA-LVVA*, 1427–1–3, 57. lpp.

⁷⁶ Böhthführ 1877, 214.

rāti norādīja, ka tai nevajadzētu sastāvēt no “vienas ģimenes”,⁷⁷ lai varētu nodrošināt pilsētas patieso interešu aizstāvību un kārtīgu administrēšanu. Pie Dannenšterna vērsās cilvēki, kuru lūgumu un sūdzību izskatīšana pilsētā tika, pēc viņu domām, novilcināta, kas radīja iesaistītajiem lielus zaudējumus. Šādi tika pamatota nepieciešamība atjaunot pārraudzību pār rātes darbību, kā tas bija Iljas Isajeva (*Isaev*, 1674–1741) darbības laikā.⁷⁸ Šī ir viena no agrākajām liecībām, kur fiksējams Krievijas impērijas iestāžu darbībā iesaistīto personu viedoklis par rātes noslēgtību un no tā izrietošajām sekām.

Tomēr jāņem vērā, ka zināma noslēgtība bija raksturīga ļoti daudzām agro jauno laiku sabiedrības grupām, it sevišķi tām, kurām veidojās korporatīvas institūcijas, kas fiksēja iekļūšanas kārtību noteiktā grupā. Pati par sevi grupas noslēgtība automātiski neliecina par tajā esošo locekļu vēlēšanos savās interesēs izmantot kādas tiesības.

Eksistē viedoklis par Rīgas rātskungu noslēgtības pozitīvajām iezīmēm un attaisnojošiem faktoriem. Rātskungs Johans Kristofs Bērenss ir viens no tiem, kurš aizstāvēja Rīgā pastāvošo kārtību. Bērenss norādīja, ka rīdzinieki sevi pozicionēja pirmām kārtām nevis kā valsts, bet kā pilsētas pilsoņus, kuriem nav svešas līdzpilsoņa rūpes un vispārējās pilsētas intereses.⁷⁹ Rīdzinieku gods un labklājība izrietējusi no viņu darbīguma, tikuma, mērenības un kārtības mīlestības, kas pretstatīta amatiem, kuru sekmīgai izpildei nepieciešama tikai veiksmē, liekulība vai viltus (visdrīzāk domāti amati valsts iekārtā un galmā). Bērensa pasaules redzējumā godīgs darbs un pacietība noved pie labklājības, bet katra cilvēka labklājība ir daļa no kopējās.⁸⁰ Kopības gars veido pilsētu, kuras izaugsme balstās centībā, patstāvībā un

⁷⁷ Šeit domāta “radu būšana” plašākā nozīmē.

⁷⁸ Ģenerālgubernatora Aņikitas Reņņina vēstule Rīgas rātei ar virsinspektora Dannenšterna piezīmēm par rātes lūgumu apstiprināt tās tiesības, 07.07.1722. No: *Aktenstücke und Urkunden*. Bd. 1, S. 482–484, šeit S. 484.

⁷⁹ Berens 1792, 8–11.

⁸⁰ Turpat, 47. lpp.

rūpīgā attieksmē pret kopējo labklājību.⁸¹ Agrākā pārvaldes forma apliecina, ka priekštečiem sirdīs bijušas rūpes par pilsētas labumu. Ja egoisti katrs būvē sev namu blakus cits citam, tad izveidojas rinda skaistu namu, nevis plaukstoša pilsēta.⁸² Vietējie tirgotāji, kuri vienmēr piedalījās pilsētas pārvaldē, lielā mērā rūpējās par kopējo labumu, kas ir svešs ārzemju tirgotājiem.⁸³

Arī Neiendāls uzskata, ka visa Rīgas pārvaldes forma neļāva nelietīgi izmantot varu rātē, bet gan tikai rūpēties par kopīgo labumu, un ka rāte uztvēra birģerus kā līdzpilsoņus un ar tiem rēķinājās.⁸⁴

Protams, šādu pieeju rātes un pilsētnieku traktējumā var uzskatīt par pārāk idealizētu, bet nevar noliegt, ka daļā rātskungu un pilsētas elites kopumā varēja pastāvēt tieši šāds skats pašiem uz sevi. Ar dziļu pārlicību par to, ka viņi rūpējas par kopējo labumu. Interesanti šajā kontekstā paskatīties, ko par rātes nepieciešamību noslēgties rakstījis Jūliuss Ekarts 19. gadsimta otrajā pusē. Ekarts attaisnoja rātes noslēgšanos un pamatoja to ar pastāvošo politisko situāciju reģionā. Pēc viņa domām, reti kuras Eiropas pilsētas pašpārvaldes tiesības piedzīvoja tik biežus uzbrukumus un “spēcīgas vētras” kā Rīgas. Krievijas impērija neesot novērtējusi Baltijas birģerus un pilsētas. Rīgai neatlicis nekas cits kā noslēgties no visām svešām ietekmēm, lai saglabātu esošās privilēģijas un pacenstos saņemt vēl kādas. Tā iespaidā Rīga darījusi visu, lai izkoptu veco aristokrātisko satversmi, visu politisko varu sakoncentrētu dažu seno dzimtu rokās un, pat neskatoties uz personiskiem materiāliem zaudējumiem, nostiprinātu cunftu un nacionālos ierobežojumus.⁸⁵ No šīs pieejas izrietējusi pārlicība, ka latviešu, krievu un ebreju pievienošanās birģeriem draudētu ar Rīgas birģera goda zaudējumu un Rīgas nonākšanu Krievijas slobodu (brīvciemi

⁸¹ Berens 1787, 11–12.

⁸² Turpat, 50. lpp.

⁸³ Turpat, 139.–142. lpp.

⁸⁴ [Neuendahl] 1870, 23.

⁸⁵ Eckardt 1870, 3, 6–7.

12.–18. gadsimta slāvu tautu apdzīvotās zemēs, bet šeit domāts nievājoši. – A. Č.) līmenī. Vecās kārtības oligarhiskā struktūra un rātes noslēgtība birģeriem likās labākie ieroči pret laikmeta draudiem.⁸⁶ Eckarts secina, ka Rīgas rātskungi 18. gadsimta pirmajā pusē spēja saglabāt izglītotās birģeru kopienas tradīciju nesējas godu.⁸⁷ Taču tas notika, pilsētai lēni un grūti atkopjoties no kara un mēra sekām, bet pašiem rātskungiem – “slimīgi” koncentrējoties uz veco tiesību saglabāšanu un visa svešā izslēgšanu. Pilsētas ciestie zaudējumi ietekmēja tās intelektuālo attīstību un apgrūtināja iešanu līdz laikam un pārmaiņām citur Eiropā.⁸⁸ Šo sāpīgo pieredzi pēckara paaudze Rīgā nodeva nākamām. Viņu vidū bija cilvēki, kuri redzēja reformu nepieciešamību un saprata vecās kārtības trūkumus, bet baidījās apdraudēt patstāvību.⁸⁹

Līdzīgu nostāju par rātes noslēgtību pauda arī 19. gadsimta rātskungs Betfūrs. Viņš nenoliedza, ka Rīgā pilsētas pārvalde bija patriciāta rokās, ar ko tika saprasta pārvaldes papildināšana no ģimeņu vidus ar noteiktu dzīvesveidu, ietekmi un prestižu. Bet Betfūrs uzsvēra arī to, ka šīs ģimenes bija mantojušas patriotisku piederības sajūtu pilsētai un notiekošajam tajā, kā arī mīlestību pret “kopējo lietu”. Līdz ar to sabiedriskās lietas tika risinātas ar mīlestību un pašuzupurēšanos, kā rezultātā rāte izpelnījās vispārēju cieņu. Pēc Betfūra domām, Rīgas patriciešu kopiena atšķīrās no Lībekas, citu vācu pilsētu vai Baltijā valdošo kārtu kopienām, jo rīdzinieki vienmēr uzņēma jaunus elementus un saglabāja citiem birģeriem pieeju sabiedrisko lietu lemšanai.⁹⁰

Kā redzams, 19. gadsimta autori nenoliedza zināmas noslēgtības pastāvēšanu rātskungu vidū, bet atrada tam loģiskus izskaidrojumus. Tāpat arī – salīdzinot ar citām vietām un sabiedrības grupām – Rīgas rātskungu noslēgšanās nebija izņēmums,

⁸⁶ Eckardt 1870, 8. lpp.

⁸⁷ Eckardt 1876, 178.

⁸⁸ Turpat, 200. lpp.

⁸⁹ Eckardt 1870, 9.

⁹⁰ Turpat, 10. lpp.

bet viens no daudziem šādu sociālo un politisko grupu vidū pastāvošo tendenču piemēriem. Cits jautājums ir par to, cik lielā mērā Rīgas rātskungu pašcieņa un pašlepnums citu kopienas locekļu skatījumā bija arogants. Protams, arī rūpes par kopējo labumu varēja viegli traktēt kā rūpes par pašlabumu, kas visdrīzāk izskaidro tik dažādus uzskatus par Rīgā pastāvošās pārvaldes sistēmas atbilstību laikmetam.

SECINĀJUMI

Rīgas rāte 18. gadsimtā lielā mērā pārņēma iepriekšējos gadsimtos iedibinātās tradīcijas. Rāte koncentrēja savās rokās administratīvo un tiesu varu. Rātskungi atbildēja par praktiski visām dzīves sfērām pilsētā.

18. gadsimta gaitā rātskungu pozīcijas Rīgā bija vienlaikus stabilas un apdraudētas. Stabils no tā viedokļa, ka atšķirībā no 17. gadsimta nebija ilglaicīgu un sarežģītu sadursmju starp rāti un Lielās ģildes locekļiem. Apskatāmajā laika periodā pilsētā nebija tādas politiskas vai sociālas formācijas, kas apšaubītu rātes pozīcijas. Bija tikai atsevišķu kopienas grupu mēģinājumi paplašināt savas tiesības. Krievu tirgotāji mēģināja nostiprināt savas pozīcijas pilsētā, paplašinot iespējas tirgoties, bet nepretendējot uz politisko varu. Tāpat nevācu kopienas bagātākās daļas mēģinājumi no 18. gadsimta vidus saņemt tiesības pretendēt uz birģeru statusu bija vairāk saistītas ar viņu mēģinājumiem nostiprināties ekonomiski un paplašināt savas saimnieciskās darbības iespējas. Protams, abas šīs aktivitātes negatīvi uztvēra daļa birģeru kopienas un caur Lielo ģildi izdarīja spiedienu uz rāti, lai tā cīnītos pret šiem centieniem, ko rāte arī darīja. Bet tiešu draudu rātes pozīcijām šīs aktivitātes neradīja. Lielās ģildes vadībā valdīja pārliecība, ka rātei ir pienākums konsultēties ar Lielās un Mazās ģildes locekļiem pilsētas tiesību un kārtības jautājumos. Rātskungiem nepārtraukti bija jābalansē starp Krievijas impērijas prasību apmierināšanu un birģeru interešu aizsardzību, jo

tirgotāju un amatnieku korporācijas, īpaši jau tirgotāju, bija izcīnījušas sev tiesības piedalīties pilsētas budžeta izstrādāšanā un sabiedrisko jautājumu kārtošānā. Tās nepārtraukti izdarīja spiedienu uz rāti, argumentējot savu pozīciju ar to, ka visas Rīgas dzīves pamats ir tirdzniecība, kas tā arī bija.

Līdz vietniecības ieviešanai arī Krievijas valdība neizrādīja vēlēšanos būtiski mainīt rātes veidošanās kārtību vai apstrīdēt rātskungu pozīcijas, izņemot gadījumus, kad tam bija plašāks konteksts kā burggrāfa tiesas likvidēšanas gadījumā. Drīzāk šajā laikā var runāt par muižniecības centieniem nepieļaut birģeru tuvošanos muižniecībai, ko muižnieki panāca, ierobežojot birģeru tiesības iegādāties muižas.

Rāte bija diezgan noslēgta no pārējās kopienas, bet tas nenozīmē, ka tā neiekļāva sevi jaunpienācējus – to skaitā no vāciskās kultūrtelpas nākušos tirgotājus. Tomēr jāuzsver, ka iekļūšana rātē bija iespējama tikai Lielās ģildes vadītājiem vai rātes sekretāriem, t. i., aptuveni 50 cilvēkiem. Tātad salīdzinoši nelielam cilvēku skaitam. Ar to Rīga neizcēlās uz citu vācisko pilsētu fona. Drīzāk tā bija vispārzināma un vispārpieņemta prakse, ko oficiāli neviens neapstrīdēja, pat ja kādam tā likās nepareiza. Vislielāko nepatiku par to varēja izrādīt valsts ierēdņi, kuri būtu vēlējušies iegūt lielāku ietekmi pār pilsētā notiekošo. Tieši tādēļ rāte ļoti jūtīgi uztvēra virsinspektora Iljas Isajeva iecelšanu, jo viņam uzticēja sekot līdz pilsētas ienākumiem un izdevumiem, kas tika uztverta kā jaukšanās pilsētas lietās. Toties avotos nevar īsti izsekot, ka Isajevs būtu būtiski ietekmējis rātes darbību vai lēmumus. Līdz ar to var secināt, ka viņš vairāk bija nepatīkams traucēklis, nevis būtisks šķērslis rātskungu ieceru realizācijā.

Ir redzams, ka rātskungi vēlējās būt pilnīgi noteicēji pār to, kurš ienāk rātē. Rātskungus savstarpēji saistīja dažādu attiecību saites – tuvāka vai tālāka radniecība un ģimeņu draudzība. Lauības partneru un bērnu krustvecāku izvēlē nav redzama viņu vēlēšanās satuvināties ar citām sabiedrības grupām. Tātad zināma sociālā plaša pastāvēja starp rātskungiem un pārējiem

birģeriem, bet vēl lielāka – starp rātskungiem un pārējo pilsētas iedzīvotāju daļu.

Pašreizējā izpētes stadijā ir grūti spriest par rātskungu savstarpējām attiecībām un to, kas noteica konkrēta cilvēka ietekmes pakāpi rātskungu vidū. Visdrīzāk to veidoja dažādu faktoru kopums, kā izsekošanai avotos vēl jāmeklē pareizā pieeja. Nevar aizmirst, ka daudzi rātskungi amatos bija ilgstoši un viņiem pastāvēja iespēja ietekmēt ar savu viedokli jaunāko paaudzi. Piemēram, 18. gadsimta 40. un 50. gados rātes vadītāji – birģermeistari Ādams Heinrihs Švarcs (*Schwartz*, 1678–1762), Gothards fon Fēgezaks (*Vegesack*, 1686–1764) un Pēteris fon Šīfelbeins (*Schievelbein*, 1687–1771) bija kļuvuši par rātskungiem ap Ziemeļu kara beigām, redzējuši lēno Rīgas atkopšanos un tobrīd bija jau stipri gados. Viņi bija lepni, ka spējuši nosargāt Rīgas patstāvību, un pietiekami konservatīvi, lai ar aizdomām lūkotos uz ienākošajām apgaismības idejām. Ļoti daudz kas bija atkarīgs arī no citām personībām un to raksturiem. Maz novērtēta un pētīta ir Rīgas gubernatoru ietekme uz rātes darbību un to, kā rāte atrada efektīvākos līdzekļus, kā sadarboties ar šīm amatpersonām.

Rīgas rātē sadzīvoja divi atšķirīgi elementi – sekretāru karjeras kāpumu izgājušie izglītotie rātes un valsts darbinieku dēli un ambiciozākie un administratīvos amatus alkstošie tirgotāji. Lemšanā par pilsētas likteni šiem abiem elementiem bija jāatrod konsenss. Ļoti iespējams, ka viņi ticēja “kopēja gara” klātbūtnei rātē un tam, ka rātei jāfunkcionē kā visas pilsētas kopienas pārstāvei gan iekšējos, gan ārējos jautājumos. Vēlēšanās saglabāt savu neatkarību pilsētas jautājumu lemšanā radīja vienlaikus arī vajadzību pastāvēt par pilsētā valdošās kārtības saglabāšanu citās jomās – tirdzniecībā, amatniecībā, sociālajos jautājumos utt. Šī turēšanās pie agrākās kārtības radīja konservatīva rātskunga tēlu, kas iesakņojies laikabiedru apziņā un historiogrāfijā. Lai niansētāk saprastu, kādi bija rātskungi, būtu nepieciešami plašāki pētījumi par konkrētām personām.

BIBLIOGRĀFIJA/BIBLIOGRAPHY

Avoti/Primary Sources

- Berens, Johann Christoph (1787). *Die Bombe Peters des Grossen in der Stadtbibliothek von Riga*. [Mitau: J. F. Steffenhagen].
- Berens, Johann Christoph (1792). *Bonhomien*. Mitau: J. F. Steffenhagen.
- Bulmerincq, August von (Hg.) (1902–1906). *Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740*. Hrsg. aus dem Nachlass des Dr. phil. Anton Buchholtz von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. Bd. 1–3. Riga: Häcker.
- Johana Heinriha Dreilinga apbedišanas ieraksts Doma baznīcas reģistru grāmatā, 05.08.1757. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), 1426–1–309, 3. lpp.
- Johana Heinriha Dreilinga kristību ieraksts Doma baznīcas kristīto reģistrā, 02.04.1734. LNA-LVVA, 1426–1–295, 447. lp.
- Margarētas Elizabetes Dreilingas kristību ieraksts Sv. Pētera baznīcas reģistrā, 25.04.1735. LNA-LVVA, 1427–1–2, 444. lp.
- [Neuendahl, Johann] (1870). Materialien zur Chronik von Riga von 1783 bis 1797. No: Eckardt, Julius. *Bürgerthum und Bürokratie*, S. 15–91.
- Rīgas statūti [pēc 1691, 18. gs. noraksts]. LNA-LVVA, 4038–2–561, 2. lp.
- Teodora Heinriha Dreilinga un Elizabetes Šikas laulības reģistrācijas ieraksts Doma baznīcas grāmatā, 29.04.1733. LNA-LVVA, 1426–1–300, 88. lpp.
- Teodora Melhiora Dreilinga kristīšanas ieraksts Sv. Pētera baznīcas grāmatā, 18.10.1738. LNA-LVVA, 1427–1–3, 57. lpp.

Prese/Press

- Aus den Aufzeichnungen des Bürgermeisters J. C. Schwartz. *Rigasche Stadtblätter*, 02.06.1883., Nr. 22, S. 169–171; 30.06.1883., Nr. 26, S. 202; 07.07.1883., Nr. 27, S. 210.

Literatūra/Secondary Sources

- Aberbergs, Jānis (1932). Rīgas pilsētas vēsture. No: T. Līventāls, V. Sadovskis (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde. 5.–56. lpp.

- Böthführ, Heinrich Julius (1877). *Die Rigische Rathslinie von 1226 bis 1876*. Rīga; Moskau; Odessa: J. Deubner.
- Brakensiek, Stefan (2000). Die Staatsdiener: das Beispiel der gelehrten Räte an die Regierung Kassel. In: Heide Wunder, Christina Vanja, Karl-Hermann Wegner (Hg.). *Kassel im 18. Jahrhundert. Residenz und Stadt*. Kassel: Verlag Euregion, S. 350–374.
- Celmiņa, Ilona (sast.) (2000). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs.
- Dunsdorfs, Edgars (1936). Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados. *Senatne un Māksla*, 3, 52.–64. lpp.
- Eckardt, Julius (1870). *Bürgerthum und Bürokratie. Vier Kapitel aus der neusten livländischen Geschichte*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Eckardt, Julius (1876). *Livland im achtzehnten Jahrhundert. Umrisse zu einer livländischen Geschichte*. Erster Band: *Bis zum Jahre 1766*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Hartmann, Anja Victorine (1998). Kontinuitäten oder revolutionärer Bruch? Eliten im Übergang vom ancien Régime zur Moderne. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 25 (3), S. 389–420.
- Hoffmann, Carl (1997). *Landesherrliche Städte und Märkte im 17. und 18. Jahrhundert. Studien zu ihrer ökonomischen, rechtlichen und sozialen Entwicklung in Oberbayern*. München: Verlag Michael Lassleben Kallmüntz.
- Hupel, August Wilhelm (1774). *Topograpische Nachrichten von Lief- und Ehistland*. Bd. 1. Rīga: J. F. Hartknoch.
- Levinson, Kirill (2000). *Chinovniki v gorodakh Iuzhnoi Germanii XVI–XVII vv.: opyt istoricheskoi antropologii biurokratii*. Moskva: Institut Vseobshchei istorii RAN.
- Lutz, Raphael (2013). Grenzen von Inklusion und Exklusion. Sozialräumliche Regulierung von Armut und Fremdheit im Europa der Neuzeit. *Journal of Modern European History*, 11 (2), On Revolution, pp. 147–167.
- Maentel, Thorsten (1993). Reputation und Einfluß: Die gesellschaftlichen Führungsgruppen. *Historische Zeitschrift*. Beihefte, New Series, Vol. 16: *Stadt und Bürgertum im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft*, S. 295–314.

- Merkel, Garlieb (1800). *Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts, Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*. Leipzig: Heinrich Gräff.
- Merkel, Garlieb (1839). *Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben*. Erster Band: aus Liefland. Leipzig: K. F. Köhler.
- [Müller, Gerhard Friedrich] (1764). *Sammlung russischer Geschichte*. Bd. 9, St. 1. St-Petersburg: Kaiserl. Academie der Wissenschaften.
- Petri, Johann Christoph (1809). *Neuestes Gemähld von Lief- und Ehtland, unter Katharina II. und Alexander I. in historischer, statistischer, politischer und merkantilischer Ansicht*. Bd. 1. Leipzig: Dyk.
- Pohl, Hans (2001). Eliten in Wirtschaft und Gesellschaft aus historischer Perspektive. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 88 (1), S. 48–69.
- Scheutz, Martin (2016). Städtische Eliten des Mittelalters und der Frühen Neuzeit als Problem der Stadtgeschichtsforschung. In: Michael Diefenbacher, Olga Fejtová, Zdzislaw Noga (Hg.). *Krakau – Nürnberg – Prag. Die Eliten der Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Herkunft, Nationalität, Mobilität, Mentalität*. Praha: Václav Ledvinka, S. 9–30.
- Schmitz, Christian (2002). *Ratsbürgerschaft und Residenz. Untersuchungen zu Berliner Ratsfamilien, Heiratskreisen und sozialen Wandlungen im 17. Jahrhundert*. Berlin; New York: de Gruyter.
- Seuberlich, Erich (1924). *Stammtafeln Deutsch-baltischer Geschlechter*. Bd. I, Reihe I. Riga: N. Kymmell, Sl. 59–60.
- Snell, Karl Philipp Michael (1794). *Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee. Oder: Zuverlässige Nachrichten sowohl von Russland überhaupt, als auch insonderheit von der natürlichen und politischen Verfassung, dem Handel, der Schifffahrt, der Lebensart, den Sitten und Gebräuchen, den Künsten und der Litteratur, dem Civil- und Militairwesen, und andern Merkwürdigkeiten von Livland, Esthland und Ingermannland*. Jena: Akademisches Buchhandlung,
- Sobania, Michael (1993). Rechtliche Konstituierungsfaktoren des Bürgerturns. *Historische Zeitschrift*. Beihefte, New Series, Vol. 16: *Stadt und Bürgerturn im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft*, S. 131–150.
- Straubergs, Jānis (1936). *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs.* Rīga: A. Gulbis.

- Stulz-Herrnstadt, Nadja (2002). *Berliner Bürgertum im 18. und 19. Jahrhundert: Unternehmerkarrieren und Migration, Familien und Verkehrskreise in der Hauptstadt Brandenburg-Preußens, die Ältesten der Korporation der Kaufmannschaft zu Berlin*. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 99). Berlin; New York: de Gruyter, S. 247–250.
- Svarāne, Melita (1988). Patricietis J. K. Bērenss par Rīgu XVIII gs. beigās. No: A. Rolova (atb. red.). *Feodālisma problēmas Baltijā*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 68.–82. lpp.
- Veimarn, Fedor (1864). *Materialy dlja geografii i statistiki Rossii. Lifliandskaiia guberniia*. Sanktpetersburg.
- Zeids, Teodors (atb. red.) (1978). *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne.
- Zutis, Jānis (1951). *Baltijas jautājums XVIII gadsimtā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

RIGA TOWN COUNCIL IN THE 18TH CENTURY: STRUCTURE AND PERSONALITIES

Anita Čerpinska

Dr. hist., head of department, Department of Document Publication and Popularisation of the National Archives of Latvia

Research interests: 18th–19th century history of Latvia.

The article focuses on the issue of what the city councillors (*Ratsherren*) of Riga in the 18th century were like – what environment they came from and how their careers developed. Since the councillors clearly formed a part of the city's elite, an important question in historiography addressed in relation to this part of society is to what extent they were isolated from the rest of the community. In the case of Riga, however, it must be concluded that the council had to take into account the most influential part of the burgers' community and its involvement in deciding public issues. The seclusion was promoted by pressure from a part of other societal groups, although it cannot be said that Council did not absorb new elements.

Key words: Riga City councillors, city elite, 18th century.

Summary

In the German-speaking area of Early Modern Times, the town council (German *Rat*) was the body of the city government, in which the councillors (German *Ratsherren*) functioned. After surrendering to the Russian Tsardom, in 1710, during the Great Northern War, Riga retained its territory, the form of government, privileges and customs. Consequently, the City Council, its structure and the principles of operation inherited from the time of the Kingdom of Sweden were preserved.

The aim of the article is to analyse the composition of the Riga City Council and to identify the environment from which the councillors came as well as to reveal the network of their social contacts. It will help to understand how they positioned themselves as a group among other inhabitants of the city.

The first part of the article deals with the structure of the Town Council and the spheres of activity of its members, while the second part provides an analysis of their social status.

The chronological boundaries of the article cover the period from the surrender of Riga to the Russian Tsardom to the introduction of the local administration in Riga in 1786.

In the 18th century, the Riga City Council largely pursued the traditions established in former centuries. During the 18th century, the positions of the city councillors in Riga were both stable and threatened. They were stable in the sense that, unlike in the 17th century, there were no long-lasting and difficult clashes between the council and the members of the Grand Guild.

With regard to other internal elements of the city, it must be concluded that during the period under review, the positions of the City Council were not called into question. There were only attempts by certain community groups to extend their rights. But these activities did not pose a direct threat to the Council's positions. There was a conviction, advocated by the Grand Guild, that the council had a duty to consult with members of the Grand and Small Guild on issues pertaining to the law and order in the city. City councils had to constantly strike a balance between satisfying the demands of the Russian Empire and protecting the interests of burghers, as merchant and artisan corporations, especially the former, had won the right to participate in the city's budget and public affairs.

Prior to the introduction of the local laws of 1786, the Russian government did not show any desire to significantly change the structure of the City Council or to challenge the positions of its members. Rather, at this time we can speak of the nobility's efforts to prevent the city councillors from approaching the status of the nobility, which restricted the councillors' right to purchase manors.

The City Council was quite detached from the rest of the community, but this does not mean that it did not encompass newcomers, including merchants from the German-speaking cultural area. It should be emphasised, however, that only the leaders of the Grand Guild or the secretaries of the council, which constituted a group of about 50 people, i.e. a relatively small number of citizens could enter the City Council. In this regard Riga did not stand out among other German cities. Rather, this was a well-known and generally accepted practice. The part that perhaps disliked it most was state civil servants who wanted to gain more influence over what was happening in the city.

It is evident that the city councillors wanted to have complete control over the membership of the Council. They were mutually connected by various ties – close or remote kinship and family friendship. The choice of marital partners and children's godparents does not reflect their desire to get closer to other groups of society. Thus, there was a certain social gap between the city councillors and other burghers, but the gap between the councillors and the rest of the city's population was even greater.

It is difficult to judge the nature of the relationship among the city councillors and what determined the degree of influence of a particular person among them. It was most likely a combination of factors. It must not be forgotten that many city councillors stayed in office for a long time and had the opportunity to influence the younger generation. Much also depended on other involved political figures, especially those who were appointed by Russia as governors of Riga, and the way the Council learned to deal with them.

Two different elements coexisted in the Riga City Council – the educated sons of the city councillors and state employees and the most ambitious merchants. Consensus had to be found between these two elements in deciding the fate of the city. It is very likely that they believed in the presence of a “common spirit” in the Council and that the Council should function as a representative of the entire urban community, both internally and externally. At the same time, the desire to maintain its

independence in deciding the city's affairs also created the need to maintain the city's order in other areas – trade, crafts, social issues, etc. Adherence to the former order created the image of conservative town lords, which became rooted in the consciousness of contemporaries and later in historiography.

PATEICĪBAS/ACKNOWLEDGEMENTS

Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (nr. VPP-IZM-2018/1-0018) ietvaros.

Saņemts/Submitted 29.12.2021.

© 2022 Anita Čerpinska

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

WHEN SOLDIERS OPEN FIRE ON A PROTEST. MASSACRES IN RIGA, TALLINN, AND MINSK IN 1905

Lauri Kann

PhD student, University of Tartu

Research interests: 1905 Revolution, history of the Baltic region, early decades of the 20th century.

This article compares three of the most horrific shootings against protesters in Riga, Tallinn, and Minsk during the Revolution of 1905. The aim of this comparison is to find similarities in these events that would reflect the tsarist authorities' principles on the use of deadly force against protesters in general. The article also claims that shootings against protesters in the Western borderlands of the Russian Empire all together had more influence on radicalising the situation than it has been acknowledged in studies that give a general perspective of the Revolution of 1905.

Key words: Revolution of 1905, violence in revolutionary events, shootings against protesters, 13 January massacre in Riga, 16 October massacre in Tallinn, 18 October massacre in Minsk.

INTRODUCTION

The Revolution of 1905 was not as violent as the upheavals that followed the Bolshevik *coup d'état* of 1917, but, nevertheless, the first Russian Revolution brought a hitherto unprecedented degree of violence. All accounts of the number of people who were killed during the Revolution of 1905 are estimates that cannot give us any precise number, but it is obvious that altogether thousands of people lost their lives.¹

---

¹ Karjahärm 2015a, 125.

Violence was committed by various sides during the Revolution. Revolutionary organisations set off bombs and killed officials², workers attacked their supervisors³, peasants burned down landlords' manors.⁴ In times of chaos, people took part in looting and robbing.⁵ In many cities pro-tsarist mobs committed pogroms against Jewish communities.⁶ Battles between army units and insurgents took place.⁷ The government sent punitive expeditions that killed, beat, and exiled people into Siberia, often without any serious investigation of their actual involvement in what they were accused of.⁸ One especially tragic form of violence was when soldiers opened fire on a protest killing a large number of people at once.

This article concentrates on three shootings at protests in the Baltic provinces and Belarus. One of the aims of this article is to show similarities in these events that would reflect the tsarist authorities' principles on the use of deadly force against protests in general. The article also analyses the effect of these tragedies on society and shows how such events were used as propaganda by the opposite sides of the Revolution. The shootings that are being compared – Riga (13 January), Tallinn (16 October), and Minsk (18 October) – are the ones that in Latvia, Estonia, and Belarus, respectively, had overwhelmingly the largest number of victims.

Although shootings against protests in 1905 have been studied as isolated tragic events, they have never been compared from a regional perspective. Besides that, historiography of the Revolution of 1905 is lacking a study that would focus on the influence that the shootings against protesters had on the society

---

² Geifman 2012, 25.

³ Aitsam 2011, 44–45.

⁴ Schedewie 2012, 137; Karjahärm 2013, 117–118.

⁵ Floyd 1969, 79, 81.

⁶ Rawson 2006, 136.

⁷ Pushkareva 2005, 305.

⁸ Tyutyukin 2005, 381–382.

in general. Contemporary Belarusian historiography does not have any study that specialises on the topic of the Minsk shooting. In Latvia the most important work about the Riga shooting has been done by Līga Lapa, who has offered not only a detailed insight into the event, but also a critical analyses of some statements of prior historiography.⁹ Estonian journal *Tuna* published, in 2015, an article about the shooting in Tallinn.¹⁰ The last article prior to that, focusing on the event, was written by an Estonian communist Hans Pöögelman in 1930 in the Soviet Union.¹¹

The shootings that are the focus of this article took place in the Western borderlands of the Russian Empire. The Western borderlands were areas that saw the most violence. Poland and Latvia saw the most furious uprisings in all of the empire.¹² In Estonia the uprising was much less violent, but the number of people killed by the hands of the state was still very high.¹³ Finland and Lithuania were more peaceful compared to other areas in the region¹⁴. In Belarus there were many violent clashes,¹⁵ in Ukraine some of the most horrific pro-tsarist pogroms as well as the most notorious anti-tsarist mutiny in the navy took place.¹⁶ Abraham Ascher has pointed out that, out of all of the punitive expeditions sent out by the central government to various parts of the empire, the largest ones were sent to present-day Latvia and Estonia.¹⁷

Shootings against a crowd of people in Riga, Tallinn, and Minsk were not the only ones in the region. Poland saw many

⁹ Lapa 2007b, 96–119; Lapa 2007a, 87–108; Lapa 2008.

¹⁰ Kann 2015.

¹¹ Pöögelmann 1930, Nos. 123–126.

¹² Figes 2014, 185.

¹³ Kann 2020a, 25.

¹⁴ Baikelis 2011, 105, 107.

¹⁵ Chigrinov 2010, 556.

¹⁶ Hever 2008, 153; Pavlov 2008, 324–325.

¹⁷ Ascher 1988, 331.

tragic occasions where authorities opened fire against a crowd of people. The most notorious are the shootings in Warsaw and Łódź, but these happened in other Polish cities as well.¹⁸ Although there was no tragedy of that magnitude in Lithuania in 1905, similar events with fewer casualties did take place there as well; there were shootings in Vilnius and Šiauliai.¹⁹ In Belarus there were also shootings in other cities such as Vitebsk, Smarhon, and Polotsk.²⁰ In Vitebsk a clash between the workers and the army took place on the same day as the most tragic shooting in Minsk.²¹

It is clear that the deadly force used by the authorities was at times extremely disproportional. Sometimes soldiers' bullets hit not only participants of a protest, but also passers-by or even children who happened to be in the area.²² This article underlines with examples that such shootings did not have any pacifying effect on society, but rather the opposite. So why did they occur? Did they happen because the authorities in general supported a policy of being extremely harsh in putting down any public resistance? Did many unfortunate conditions just lead to tragic events at a time when there was much chaos and things easily got out of hand?

RADICALISING EFFECT

On 19 October 1905, two days after Tsar Nicolas II published a manifesto promising a constitution and political liberties to Russia's citizens, a telegram from Minsk City Council was

---

¹⁸ Kann 2020b, 62–63.

¹⁹ Karjahärm, Krastiņš, Tyla 1981, 43, 50; According to Zigmantas Kiaupa's book *The History of Lithuania* (Vilnius: Baltu lanku leidyba, 2005) five people were killed in the Vilnius shooting.

²⁰ Chigrinov 2010, 556.

²¹ Kovkel', Yarmunsk 2000, 179.

²² Kann 2015, 95.

sent to the capital. In this telegram the council expressed gratitude for the manifesto, wished a long and happy reign to His Majesty and informed him of a very sad event in Minsk where the army “without any reason and without any warning” had opened sustained fire against a peaceful crowd of people, which had resulted in a great number of casualties and put the whole city in desperation and grief.²³ A few days later, a newspaper in Tallinn published a short account of the tragic event in Minsk, as did many other newspapers in the Russian Empire. The story claims that, before the shooting, the crowd had behaved in a disorderly manner and had destroyed property. Only after giving the people an opportunity to part ways did soldiers open fire on them as a means of self-defence.²⁴ It is hard to say how much this account was believed among the readers in Tallinn who were going through similar distress in their own city. Only a few days earlier, nearly a hundred people had been shot dead in the heart of Tallinn as soldiers opened fire on workers who had gathered in the market place near the building of the city council.²⁵ After the shooting, the governor of Estonia Aleksei Lopuhhin ordered posters to be stuck up in the city putting all the blame for the event on the participants of the protest.²⁶ Tallinn City Council did not agree with this account of events and wrote to the Minister of the Interior on 20 October, saying that the people who had been killed in Tallinn market place had not only behaved in a peaceful manner, but had also been of great help to the city government in keeping order.²⁷ The council also demanded an investigation to be carried out to find out the reasons for the shooting.²⁸

²³ Telegram from Minsk City Council to the Council of Ministers. Arshanski, Barashka 1926, 17.

²⁴ Teataja, 22.10.1905.

²⁵ Kann 2015, 94–95.

²⁶ *Uus Aeg*, 19.10.1905.

²⁷ *Eesti Postimees*, 19.10.1905.

²⁸ Kann 2015, 96.

News of the shootings at protests spread far beyond the city where they had taken place and the information came not only from newspapers. For example, socialist activists spoke to a workers' crowd in Tallinn informing it of the June events in the Polish city Łódź²⁹ where an uprising had broken out after the army had opened fire on a crowd of people.³⁰ Such events had a radicalising effect on society. As is well known, the catalyst for the Revolution of 1905 in Russia was the shooting at a protest in St. Petersburg near the Winter Palace.³¹ News of Bloody Sunday caused an unprecedented wave of strikes. On many occasions, state violence incited more violence from the part of revolutionaries or society in general. Violence from the part of revolutionaries resulted in more repression from the authorities. It grew into a vicious circle of violence and radicalisation. Bloody Sunday has always received much attention in studies that give a general account of the Revolution of 1905. Other massacres – including the ones that took place in the Western borderlands of the Russian Empire – are usually mentioned in one or two sentences as isolated tragic events and sometimes are not even mentioned at all.³² Taking into account the radicalising effect of the shootings, it seems that their importance has been underestimated in the historiography of the Revolution of 1905. If one looked at their combined influence on different areas of the Western borderlands of the Russian Empire, it would become obvious that their effect of radicalising the situation had a significant impact on the history of the Revolution of 1905 in general.

---

²⁹ Kaup 1957, 27.

³⁰ Hüchtker 2011, 93.

³¹ Kusber 2011, 67.

³² For example, the following important studies about the Revolution of 1905 contain a whole chapter on Bloody Sunday, as one could expect, but the massacres in Riga, Tallinn, and Minsk are only mentioned in one or a few sentences, or not mentioned at all: Korelin, Tyutyukin 2005; Ascher 1988; Harcave 1970.

The beginning of the Revolution in Poland is marked by the event in Grzybowski square in Warsaw on 13 November 1904 (1 November in the Julian Calendar) when a workers' protest against the recruitment of men for the Russo–Japanese war resulted in shooting between soldiers and an armed socialist group.³³ When it comes to the radicalising effect of the event, the fact that revolutionaries from the Polish Socialist Party (*Polska Partia Socjalistyczna*) opened fire first is not as important as the fact that the army shooting on people caused distress and anger against the authorities. This event, with dozens of casualties, became a trigger for unrest in a society that had economic, national, and agrarian tensions. After the shooting in Warsaw, many violent clashes took place in other Polish cities and many new armed socialist groups were formed.³⁴ As already mentioned above, the catalyst for the Łódź uprising in June of 1905 was the opening of fire on a crowd of people by soldiers. The Łódź uprising became one of the largest uprisings in the Russian Empire in 1905. Authorities sent thousands of soldiers to Łódź to violently suppress the resistance. Inhabitants of the city built barricades and fighting lasted for days.³⁵

On 13 January – only four days after Bloody Sunday – there was an exchange of fire in Riga between armed revolutionaries and the army, who was blocking the movement of a protest near the bridge over the River Daugava. After a soldier got hit with a bullet, the army shot on people for several minutes³⁶ and some people tried to escape over the frozen river; dozens of people were killed.³⁷ Aivars Stranga has brought attention to a probable link between the assumption that the shootings both in

³³ Majewski 2015, 33.

³⁴ Zdrada 2015, 764–765.

³⁵ Wojtasik 2007, 45.

³⁶ Lapa 2008.

³⁷ Bērziņš 2000, 338–339.

St. Petersburg and Riga radicalised the public mood in Latvia and the fact that, in the spring of 1905, Latvian socialists started to set off bombs.³⁸ Comparison of the revolutionary violence in Estonia and Latvia has led to the conclusion that the fact that the shooting in Riga took place before that in Tallinn probably is a major reason why the uprising in Latvia was much more violent than that in Estonia.³⁹ In Lithuania no tragedy of such magnitude took place at all during 1905 and the resistance remained more peaceful than in Poland or Latvia.⁴⁰ There are many reasons for violent uprisings and it would be an overstatement to claim that they only happened due to the radicalising effect of state violence, but it may also have contributed to such a development of events.

The shooting in Tallinn on 16 October had a radicalising effect on the local socialists and on society in general. Some influential socialists such as Aleksander Kesküla spoke of the need to take up arms as a reaction to the tragic event.⁴¹ Only a day after the shooting in Tallinn an altercation between soldiers and a crowd of people happened near the postal office in Tartu, resulting in the death of one person. A local newspaper stated that the situation in Tartu had become more tense after a telegram had been spread in the city informing of the killing of 80 people in Tallinn by soldiers.⁴² It is important to keep in mind that, although in Estonia strikes, protests and some minor looting incidents did take place, there had not been any substantial violent resistance before that. This changed after the shooting in Tallinn. Among other circumstances, there is a probable link between the radicalising effect of the shooting on 16 October in Tallinn and the setting out of workers from Tallinn to the

---

³⁸ Stranga 2006, 573–574, 583.

³⁹ Kann 2020a, 23.

⁴⁰ Baikelis 2011, 105.

⁴¹ Karjahärm 2015a, 91.

⁴² *Postimees*, 21.10.1905.

countryside in December 1905 and the beginning of the burning of the Baltic German landlords' manors. Within a week, over a hundred manors were damaged.⁴³

Minsk prosecutor Bibikov wrote to the capital that, because of the shooting of 18 October, the local governor's life was put in severe danger.⁴⁴ In Belarusian historiography the ensuing rise of violence has also been linked to the shooting. The Socialist-Revolutionary party organisation committed many acts of terror in response to the shooting. Among other actions, they also tried to assassinate the governor, but the bomb that was meant to kill him did not explode.⁴⁵

If one looks into the details of these shootings, it becomes obvious that the reasons for opening fire on people were vague. Although it may have been self-defence if someone from the crowd opened fire on the soldiers, that was often not the case. On many occasions, the army shot at crowds of people when there was no imminent threat to the soldiers' lives. Although one can dispute eye-witness accounts, it is a solid fact that, while a soldier got hit with a bullet in Riga,⁴⁶ in Tallinn and Minsk no soldier sustained any injury. There were voices in society already in 1905, which warned that the army would not hesitate to use deadly force. In January 1905, the Estonian liberal newspaper *Postimees* warned people that when soldiers arrive at a protest, "a possibility of a bloodshed is not far away anymore".⁴⁷

⁴³ Karjahärm, Pullat 1975, 140.

⁴⁴ Telegram from Minsk District Prosecutor Bibikov to the Minister of Justice. 20 October 1905, p. 292.

⁴⁵ Chigrinov 2010, 556; Sergeenkova 2015, 50.

⁴⁶ Lapa 2007b, 119.

⁴⁷ *Postimees*, 14.01.1905, 3.

SHOOTINGS AS A PRETEXT FOR UPRISING: RIGA

The shooting at a protest in Riga happened during the January strike of 1905. After Bloody Sunday, hundreds of thousands of workers all over the empire went on strike in solidarity with St. Petersburg workers. Most often, striking workers demanded the improvement of their conditions, but sometimes the demands were political. The protesters in Riga marched through the city. When the protest consisting of workers and students was trying to cross the bridge over the river Daugava to reach another part of the city, soldiers blocked their way.⁴⁸ Līga Lapa has indicated that one of the reasons why the tragedy in Riga happened is that the workers had been encouraged by the fact that, although they had already had confrontations with soldiers, their movement through the city had not been effectively stopped and interactions had ended peacefully. This may have created a false sense of security in a situation where workers, once again, were eye-to-eye with the soldiers. It is possible that they did not really know enough to fear what was about to happen. Lapa also writes that, although some sources claim otherwise, the revolutionaries among the protest did open fire on the soldiers. There were also soldiers that got hit with bullets.⁴⁹

Latvian pro-socialist newspaper *Cīņa* wrote in January 1905 that the shooting had about 70 victims, including those who died from injuries a few days later. In addition, more than a 100 people were injured.⁵⁰ The figure of 70 victims has also been mentioned in Latvian historiography. The number of people who suffered injuries has been estimated to be over 200.⁵¹ Later studies have revealed that the number of victims

⁴⁸ Bērziņš 2000, 338–339.

⁴⁹ Lapa 2007b, 117.

⁵⁰ Krastinsh 1956, 14.

⁵¹ Bleiere 2008, 59.

clearly exceeded 50, but there could still be more victims we know nothing about.⁵²

When it comes to the radicalising effect of the shootings, it is important to stress that the revolutionary parties actively used massacres and their horrific details in their publications to incite anger in society and to call upon them to use violence. After the Riga shooting, the Latvian Social Democratic Workers Party (*Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija*) leaflet claimed that soldiers had attacked an unarmed peaceful protest, adding that the tsar and his “henchmen” would not escape swift punishment. The leaflet calls on people to take up arms, saying that “the tsar is sending armed soldiers and Cossacks against us. The tsar is ordering his servants to shoot and stab workers. Well, we are not going against those murderers with bare hands any more, we will arm ourselves, stock up on weapons, we will give a proper response to the attacks of these savages, revenge for our fallen comrades! Comrades! To arms! Death to tyrants!”⁵³ After the shooting in Riga, the Russian Social Democratic Labour Party Riga committee also issued a leaflet entitled “Arm yourselves!” It also states that a peaceful rally that did no harm to anyone was shot at following the orders of the tsarist government. The leaflet asks a rhetorical question: “What should we do now, comrades?” And it answers itself: “We only have two options: freedom and happiness or the grave. Fight! Fight to the last drop of blood, to the last person!”⁵⁴

This kind of appeal was not uncommon in revolutionary publications regarding the shootings, but rather typical. After the shooting of 18 October, the Russian Social Democratic Labour Party Minsk group issued a leaflet which stated that

---

⁵² Lapa 2007b, 119.

⁵³ Latvian Socialdemocratic Labour Party leaflet from January of 1905. Krastinsh 1956, 27.

⁵⁴ Russian Socialdemocratic Labour Party Riga Committee leaflet from January of 1905. Krastinsh 1956, 17.

“Autocracy cannot live without the blood of the people and, as long as autocracy exists, blood will not stop pouring in a wide stream ... We will take revenge. We will drench this autocratic ‘constitution’ with the blood of autocrats and the tsar’s henchmen— only in this way will we achieve freedom. Rise up, take up arms!”⁵⁵

After the shooting of 16 October, the Russian Social Democratic Labour Party Tallinn committee produced a leaflet addressed at the soldiers stationed in the city which stated that the tsarist government was forcing them to shoot at their brothers and called upon them to give their arms to the workers to fight against the government.⁵⁶ It is also worth noting that the first time a call for armed resistance appeared in an Estonian socialist leaflet was in the Russian Social Democratic Labour Party Tartu group leaflet of 10 January, published as a response to Bloody Sunday in St. Petersburg.⁵⁷

AUTHORITIES

The idea that shootings were part of a pre-planned battle with the intention of killing workers just for killing’s sake is an exaggeration that fits the revolutionary socialist parties’ narrative, but the question of the central government’s role and responsibility in such events is very pertinent. Although many such events with numerous casualties had occurred throughout the year, in October, the governors both in Tallinn and Minsk were still giving orders to the army to use firearms in case of any unrest, without specifying that this should be done only in

⁵⁵ RSDLP proclamation 19 October 1905. *Revolutsionnoe dvizhenie v Belorussii 1905–1907. Dokumenty i materialy*. Minsk: Izdatel’stvo Akademii Nauk BCCP, 1955, 284–285.

⁵⁶ Saat 1963, 381.

⁵⁷ Karjahärm 2015b, 45.

case of an imminent threat to soldiers' life.⁵⁸ It seems that no effective policy was implemented to try to avoid killings during protests. Reactions from the central authorities regarding the responsibility for the shootings both in Tallinn and Minsk were in favour of the governors and the army.

As the Russian Empire was an autocratic state, it is important to ask what was the tsar's opinion on the use of violence against people. First of all, tsar's decisions could have created conditions for such shootings to take place (urging the use of violence and appointing persons who shared this view to high positions). Secondly, the tsar himself gave direct orders to use violence (sending out a punitive expedition with the mission to suppress resistance). Thirdly, one can also assume that the fact that the tsar and his government was in favour of using violence could have also given the governors, the army and other authorities an impression that using violence was an approved option.

On many occasions, Nicholas II was in favour of using harsh violence to put down resistance.⁵⁹ Even during one of the most crucial moments of the Revolution – the October strike – he was at first of a mind to name a dictator who would violently crush the Revolution, and delayed signing the manifesto which promised a constitution.⁶⁰ When Nicholas II received a report that at the beginning of December of 1905 the army had negotiated with the insurgents in Tukums in the Courland Governorate to end the confrontation, he was dissatisfied with such approach and expressed the view that the city should have been destroyed.⁶¹ When punitive expeditions were sent to present-day Estonia and Latvia, he gave them direct orders to show no

---

⁵⁸ Report from the Head of the Minsk gendarmie. 20 October 1905. Arshanski, Barashka 1926, 20; Governor Lopuhhin's report to Ministry of the Interior 20 October 1905. *Estonian National Archive* – EAA.27.1.123.

⁵⁹ Wortman 2008, 41.

⁶⁰ Ascher 1988, 227–228.

⁶¹ Tyutyukin 2005, 380.

mercy to anyone suspected of collaborating with the revolutionaries. He promised that the leaders of the punitive expedition would not be punished if they were too harsh, but warned that they would be punished if they were not harsh enough.⁶²

An influential role in choosing the methods to counter the revolution was also in the hands of the Prime Minister and Minister of the Interior. In 1905, the Prime Minister was count Sergey Witte who, in his memoirs, claimed to be quite liberal and not in favour of brutality. Historian Toomas Karjahärm has however written that, at least when it comes to sending punitive expeditions to present-day Estonia and Latvia, the version in Witte's memoirs and the information from archive documents does not fit together.⁶³ In 1905, the ministers of the interior were Piotr Sviatopolk-Mirsky (until January 1905), Alexander Bulygin (until October 1905), and Pyotr Durnovo (until April 1906). While Sviatopolk-Mirsky was known more as a liberal in favour of reforms,⁶⁴ Durnovo leaned in favour of measures to suppress resistance.⁶⁵ Assistant Minister of the Interior was Dmitri Trepov who had won the trust of the tsar and become politically even more influential than the ministers. Trepov was widely known to support harsh measures in putting down resistance.⁶⁶

At the local level, a major role in keeping order was in the hands of the governors. Governors decided if it was necessary to send out military units to protect public order. Governors Kurlov and Lopuhhin were seen by the public as being responsible for the shootings. They were the ones who gave instructions to the army before the shootings.⁶⁷ One example of how

⁶² Kann 2020a, 11.

⁶³ Karjahärm 1998, 113.

⁶⁴ Harcave 1970, 48–50.

⁶⁵ Rawson 2006, 143–144.

⁶⁶ Ascher 1988, 148, 246; Pavlov 2008, 263.

⁶⁷ Kann 2015, 93; Telegram from governor Kurlov to Department of Police. 19 October. Arshanski, Barashka 1926.

much the governors were seen to be responsible for everything that took place in their governorates is that, even in historiography, the opinion has been spread that it had been the governor of Livland Michail Paschkow who gave the order for the shooting in Riga, when in fact he had been in St Petersburg on vacation at the time.⁶⁸

TRAGEDY BEFORE THE TSAR'S MANIFESTO: TALLINN

The shootings in Tallinn and Minsk took place during the October strike. The October strike was the biggest strike movement ever seen in the history of the Russian Empire. It began as a railroad workers' strike and evolved into a general strike in which industrial workers, postal and telegraph workers, as well as employees from many other fields of life participated.⁶⁹ Although strikers made different kinds of economic demands, all kinds of organisations, institutions and protests, both those of workers' and other movements, demanded that the Russian Empire should have a constitution and an elected parliament.⁷⁰ Although, on 17 October, Tsar Nicholas II granted a manifesto promising a constitution, this happened only under the enormous pressure of an unprecedented general strike and violent clashes.⁷¹ Both in Tallinn and Minsk a few days before the shooting in their respective city, the governors gave instructions that, in case of unrest, firearms should be used. These orders are likely the crucial detail that led to tragic shootings a few days later, although the conditions that led to the shooting were somewhat different in each city.

---

⁶⁸ Lapa 2007b, 118.

⁶⁹ Pushkareva 2005, 293, 296–299; Schenk 2007, 62.

⁷⁰ Figs 1996, 189–190.

⁷¹ Pavlov 2008, 357.

There had been some looting in the heart of Tallinn on 14 October. No one was killed, but buildings were damaged, and a fire broke out. The governor admitted that the army had also behaved in an unprofessional manner; some soldiers had even taken vodka from the buffet of the burning wooden theatre building instead of putting the fire out. On the next day, the workers' representatives and the city council held talks in which they decided that, with the governor's permission, the workers would take responsibility for keeping order in the city. The next night there were no major disturbances in the city. Despite that, some soldiers had beaten a few workers who were keeping order. On 16 October, workers made new demands. Among other things, they demanded firearms for self-defense. The protest in Tallinn gathered near the building of the city council in order to hear the answer to their demands that were being discussed by the members of the city council and the governor. During this time, someone, whose identity has remained unknown, called the governor and informed him that the protest was destroying property. The governor ordered soldiers to be sent to deal with the protest. Thereafter, he received a call that stated that the information about the protest behaving in a disorderly fashion had been false. The governor claims in his report to the Minister of the Interior that he tried to call off the soldiers, but it was already too late. Soldiers arrived in the market square where the protest was taking place. Without giving people enough time to disperse, soldiers started shooting into the crowd. At first the shooting took place in an organised manner; thereafter just random shots were fired. Among the victims there were not only workers participating in the protest but also people who were just walking by or coming from the nearby Jaani Church. Although the governor wrote that someone from the protest had used a revolver, it seems unlikely or at least doubtful as none of the soldiers sustained any injuries and no arms were ever found among the

killed protesters. A policeman who was present at the shooting later said in an interview that he had not heard any shots before the army opened fire.⁷²

The day after the shooting, governor Lopuhhin ordered posters to be pasted up throughout the city where he claimed that the speakers who had addressed the protest had been calling for a revolt. The governor threatened that the army also had machine guns which could be used against people if they did not obey the orders.⁷³

In 1955, historian Hillar Saha published an article about the casualties in which he identified 86 victims by name and pointed out that there were at least four victims whose identity remained unknown.⁷⁴ In 2015, Tallinn City Archive published a research that identified 95 victims of the shooting.⁷⁵ As a reminder of how much the tragic event meant to the inhabitants of the city, a funeral procession was organised in Tallinn on 20 October 1905 with tens of thousands of people participating.⁷⁶ In 1905, it became a common practice to hold enormous protests at the funeral processions of victims of such events. Just like in Tallinn, there were huge crowds of people attending the funerals of the victims of other shootings. Although the shooting in Vilnius on the same day, 16 October, as the shooting in Tallinn had much fewer casualties, tens of thousands of people also attended the funeral procession there.⁷⁷

---

⁷² Kann 2015, 93–95.

⁷³ *Uus Aeg*, 21.10.1905.

⁷⁴ Saha 1955, 321–325.

⁷⁵ Tallinna Uuel turul tapetud ja haavata saanud inimeste nimekiri. 2015, 321–325.

⁷⁶ Kann 2015, 97.

⁷⁷ Kiaupa 2005, 213.

SHAPING THE PERCEPTION OF THE SHOOTING: MINSK

On 12 October, Minsk governor Pavel Kurlov received a telegram from Dmitri Trepov, Assistant Minister of the Interior, which stated that, due to increasing unrest on streets, strong measures of repression should be taken and the use of armed force should not be avoided. Trepov wrote that special attention should be given to the protection of state institutions.⁷⁸ This kind of call to use arms may have had a crucial influence on what happened in Minsk a few days later. It is also likely that other governors, including the governor of Estonia, received telegrams of a similar nature from the Ministry.

Although governor Kurlov had received information about the tsar's manifesto of 17 October promising political freedom to citizens, he was in no hurry to publish information about it. People had heard from other sources about the manifesto that also promised freedom of gathering and gathered near the Minsk railroad station on 18 October. People were celebrating and listening to speeches that were critical of the authorities. At one point the army opened fire on this protest.

In his telegram of 19 October to the Police Department, governor Kurlov accused the protest of behaving in a disorderly manner and shifted responsibility for the shooting away from himself. His general assessment was that the behaviour of the protesters themselves had led to the shooting. Kurlov wrote that a crowd of ten thousand people had approached the railroad station, shooting from revolvers and carrying red flags. The governor claimed that when the Head of the local Railroads Police Department had called him and asked for further

---

⁷⁸ Telegram from Assistant Minister of the Interior Trepov to Minsk governor. *Revoliutsionnoe dvizhenie v Belorussii 1905–1907. Dokumenty i materialy.* Minsk: Izdatelstvo Akademii Nauk BCCP, 1955, 270.

instructions, he had ordered the use of firearms only as a last resort in case of violence. He described how people had continued to behave in a provocative manner not only on their way to the station, but also in the square in front of it. He claimed that they had insulted soldiers, tried to take away their arms, shot from revolvers and vandalised the station. The governor also wrote that the army had opened fire after the third warning had been given to the crowd.⁷⁹

As already mentioned above, news of the shooting in Minsk reached newspapers far afield. It is remarkable to observe how the authorities tried to influence the perception of such events. The story about the event in Tallinn newspaper *Teataja*, that has the word “official” added to the text, is basically the same version of events that governor Kurlov sent to the Police Department. It says that a crowd of “ten thousand” “carrying red flags” and “shooting from revolvers” had walked to the railroad station where they had acted in a “provocative” manner with the soldiers and vandalised the building. The article states that the army had opened fire only after the “third warning”.⁸⁰ It is important to keep in mind that local newspapers relied on the central newspapers for information about events happening in far-away cities. Some local newspapers also had correspondents in remote cities who would send them telegrams about what had happened, but most newspapers did not. Therefore, one should consider that the influence of the articles in the major Russian newspapers on shaping the perception of revolutionary events was much wider than only their own readership.

Minsk City Council wrote to the Council of Ministers on 21 October that the official description of the Minsk shooting

---

⁷⁹ Telegram from governor Kurlov to Department of Police. 19 October. Arshanski, Barashka 1926, 18.

⁸⁰ *Teataja*, 22.10.1905, 3.

that had been published in Russian newspapers (referred particularly to *Russkoye Slovo*) was distorting the truth. The council wrote that there indeed had been some windows broken in the railroad station, but there had been no other acts of vandalism. They also stressed that the troops had not limited themselves to a single shot against the crowd of people, but many shots had been fired for several minutes. Soldiers had continued shooting as people had been leaving. After the collective shots, some soldiers had fired separate shots towards people, and even the police had shot at people who had been trying to escape the tragedy. The council added that all of this had also been confirmed by the prosecutor's inquiry and that the prosecutor had sent a report about it to the Minister of Justice.⁸¹ Minsk District Prosecutor Bibikov did indeed send reports of that nature to the capital. On 19 October, he described that, after the Head of the local Railroad Police had passed authority in the railroad station area over to the military, soldiers had surrounded the station building and the square that had been full of people. The prosecutor wrote that, according to the police, the crowd had entered the building shouting anti-government slogans, but without any violence. According to one of the commanders, people had yelled "Hurray" as they had hit four officers on the square. The soldiers had had an impression that their officers were being beaten and they opened fire without receiving any direct order to do so. Soldiers standing on the other side of the square had thought that the shots had come from the crowd and so they also had opened fire. He also stated that soldiers had shot and killed even those individuals who had been running away from the crowd. It is important to note that the prosecutor confirms that

---

⁸¹ Telegram from Minsk city council to the chairman of Council of Ministers. 21 October 1905. *Revolutsionnoe dvizhenie v Belorussii 1905–1907. Dokumenty i materialy*. Minsk: Izdatelstvo Akademii Nauk BCCP, 1955, 293.

no one among the soldiers or policemen had sustained any injuries.⁸²

Governor Kurlov's claim that he had ordered the use of fire-arms only as a very last resort is in many ways controversial. The Head of the Minsk gendarmerie wrote that during a meeting of the governor, local officials and military commanders on 12 October, Kurlov had given clear instructions that arms should be used in case of unrest.⁸³ Prosecutor Bibikov wrote, on 20 October, to the Minister of Justice that "even today, the governor warned me again that in case of any crowd movement he will give all of the soldiers an order to shoot ruthlessly". The prosecutor added that the mood among the residents of Minsk had been such at that moment that the governor's life had been in danger. The prosecutor also remarked that the governor had been in such a mental state that it had been impossible to predict what kind of orders he was going to give.⁸⁴ Kurlov himself claimed in his memoirs (first published in emigration in the 1920s) that the night after the Minsk shooting the prosecutor's aide had delivered to his residence a letter from the prosecutor strongly recommending his resignation. Kurlov claimed that he had been called to St. Petersburg the next day as his position as a governor had been in jeopardy due to reports sent by the council and the prosecutor, but that he had been able to get the Minister of Justice on his side after showing him the outrageous letter he had received from the prosecutor the night after the shooting.⁸⁵

---

⁸² Telegram from Minsk District Prosecutor Bibikov to the Minister of Justice. 19 October 1905. *Revoliutsionnoe dvizhenie v Belorussii 1905–1907. Dokumenty i materialy*. Minsk: Izdatelstvo Akademii Nauk BCCP, 1955, 289.

⁸³ Report from the Head of the Minsk gendarmie. 20 October 1905. Arshanski, Barashka 1926, 20.

⁸⁴ Telegram from Minsk District Prosecutor Bibikov to the Minister of Justice. 20 October 1905. *Revoliutsionnoe dvizhenie v Belorussii 1905–1907. Dokumenty i materialy*. Minsk: Izdatelstvo Akademii Nauk BCCP, 1955, 292.

⁸⁵ Sergeenkova 2015, 56.

Whatever the circumstances, the fact is that governor Kurlov remained in office, which shows that the government did not see any reason for Kurlov to resign over what had happened on 18 October in Minsk. He remained in position despite the reports sent by the city council and the prosecutor.

CONCLUSIONS

Revolutionary time, when there were many altercations between protesters and the authorities created dangerous conditions that led to shootings at protesters. Although all of the shootings examined in this article had local unfortunate conditions leading to such events, there is also the wider responsibility of state policy that contributed to these tragedies happening. Some of those shootings took place after someone from the crowd opened fire on the soldiers, but often they occurred in situations where the crowd did not present any direct threat to soldiers' lives. Among the casualties were also people who had nothing to do with the protest. These events indicate that the tsarist state did not implement a sufficient policy that might have tried to prevent such tragedies from happening.

BIBLIOGRAPHY/BIBLIOGRĀFIJA

Archive Sources

Governor Lopuhhin's report to Ministry of the Interior 20 October 1905. *Estonian National Archive* – EAA.27.1.123.

Published Sources

Arshanski, B., Barashka, I. (eds.) (1926). *1905 god v Belarusii*. Minsk.

Krastinsh, Ia. (ed.) (1956). *Revoliutsia 1905–1907 gg. v Latvii: dokumenty i materialy*. Riga: Latvyskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo.

Revoliutsionnoe dvizhenie v Belorussii 1905–1907. Dokumenty i materialy. Minsk: Izdatel'stvo Akademii Nauk BCCP, 1955.

Press/Prese

Postimees, 1905.

Teataja, 1905.

Uudised, 1905.

Secondary Sources/Literatūra

Aitsam, Mihkel (2011). *1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*. Tartu: Ilmamaa.

Ascher, Abraham (1988). *The Revolution of 1905. Russia in Disarray*. Stanford: Stanford University Press.

Baikelis, Tomas (2011). In Search of the People: The Lithuanian Intelligentsia and the Emergence of Mass Politics in the 1905 Revolution. In: Henning, D. (ed.). *Revolution in Nordost Europa*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Bērziņš, Valdis (red.) (2000). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Bleiere, Daina (Hrsg.) (2008). *Geschichte Lettlands. 20. Jahrhundert*. Riga: Jumava.

Chigrinov, Petr (2010). *Belorusskaya istoriya: nauchno-populyarnyi ocherk*. Minsk: Sovremennaya Shkola.

Figes, Orlando (1996). *A People's Tragedy. A History of the Russian Revolution 1891–1924*. London, 189–190.

Figes, Orlando (2014). *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*. London: Bodley Head.

Floyd, David (1969). *Russia in Revolt. 1905: The First Crack in Tsarist Power*. Macdonald & Co.

Geifman, Anna (2012). Psychohistorical approaches to 1905 radicalism. In: Smele, J., Heywood, A. (eds.). *The Revolution of 1905. Centenary perspectives*. New York: Routledge.

Harcave, Sidney (1970). *The Russian Revolution of 1905*. London: Collier.

Hever, Hannan (2008). Rebellion in Writing: Yosef Haim Brenner and the 1905 Revolution. In: Hoffman, S., Mendelsohn, E. (eds.). *The Revolution of 1905 and Russia's Jews*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.

- Hüchtker, Dietlind (2011). The Politics and Poetics of Transgression: Die Revolution von 1905 im Königreich Polen. In: Henning, D. (ed.). *Revolution in Nordost Europa*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kann, Lauri (2015). Tulistamine Tallinna Uuel turul 1905. aasta 16. Oktoobril. *Tuna*, 3.
- Kann, Lauri (2020a). Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal. *Ajalooline Ajakiri*, 1 (171).
- Kann, Lauri (2020b). The Revolution of 1905 in Poland and Estonia. In: Kozłowski, G., Selart, A. (eds). *100 Years of Diplomatic Relations between the Republic of Poland and the Republic of Estonia: Common Traces in a Difficult History*. Tartu: University of Tartu Press.
- Karjahärm, Toomas (1998). *Ida ja lääne vahel. Eesti-vene suhted 1850–1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Karjahärm, Toomas (2013). *1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*. Tartu: Argo.
- Karjahärm, Toomas (2015a). *1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid*. Tartu: Argo.
- Karjahärm, Toomas (2015b). Sotsialistid ja terroristid 1905. aasta revolutsioonis. *Tuna*, 2.
- Karjahärm, Toomas, Krastins, Janis, Tyla, Antanas (1981). *Revolütsia 1905–1907 godov v Pribaltike*. Tallinn: Akademia nauk Estonskoi CCP.
- Karjahärm, Toomas, Pullat, Raimo (1975). *Eesti revolutsioonitules 1905–1907*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaup, Erich (1957). *Tallinna töölised 1905.–07. a. revolutsioonis*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kiaupa, Zigmantas (2005). *The History of Lithuania*. Vilnius: Baltu lanku leidyba.
- Korelin, A., Tyutyukin S. (red.) (2005). *Pervaia revol'utsiia v Rossii. Vzgliad cherez stoletie*. Moskva: Pamiatniki istoricheskoi mysli.
- Kovkel, I., Yarmunsk, E. (2000). *Istoria Belarusi. S dreneishikh vremen do nashego vremeni*. Minsk.
- Kusber, Jan (2011). Die Russischen Revolutionen von 1905 und 1917. Zu Ursachen und Verlauf, über Diskurse und Interpretationen. In: Henning, D. (ed.). *Revolution in Nordost Europa*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Lapa, Līga (2007a). 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā ievainotie. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1, 87–108.
- Lapa, Līga (2007b). 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā kritušie un no ievainojumiem mirušie. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 96–119.
- Lapa, Līga (2008). 1905. gada 13. janvāris: leģendas un versijas. *Diena*, 01.02.2008.
- Majewski, Piotr (2015). Bomby i browningi. Akcje terrorystyczne bojowców PPS. *Magazyn Historyczny Mówią Wieki*, 3.
- Pavlov, Sergei (2008). *Opyt pervoi revoliutsii: Rossia. 1900–1907*. Moskva: Akademicheskii proekt.
- Pöögelmann, Hans (1930). Eesti töörahwa werine pühapäew. *Klassivõitlus*, No. 123–126.
- Pushkareva, Irina (2005). Pervaya pobeda revolyutsii. V kn.: Korelin, A., Tyutyukin S. (red.). *Pervaia revol'iutsiia v Rossii. Vzgljad cherez stoletie*. Moskva: Pamiatniki istoricheskoi mysl'i.
- Rawson, Don C. (2006). *Russian Rightists and the Revolution of 1905*. New York: Cambridge University Press.
- Saat, J. (ed.) (1963). *Eesti NSV ajalugu. 2. kd. XIX sajandi 50-ndaist aastaist kuni 1917. aasta märtsini*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Saha, Hillar (1955). 1905. aasta oktoobri veretöö ohvrite nimekiri. *ENSV TA Toimetised*, 2.
- Schedewie, Franziska (2012). Peasant protest and peasant violence in 1905. Voronezh province, Ostrogozhskii uезд. In: Smele, J., Heywood, A. (eds.). *The Revolution of 1905. Centenary perspectives*. New York: Routledge.
- Schenk, Frithjof B. (2007). Kommunikation und Raum im Jahr 1905: Die Eisenbahn in Krieg und Revolution. *Russland 1905. Perspektiven auf die erste Russische Revolution*. Frankfurt am Main: Europäischer Verlag der der Wissenschaften.
- Sergeenkova, V. (2015). Vospominaniia P. G. Kurlova kak istochnik po istorii pervoi rossiiskoi revoliutsii. *Pervaia rossiskaia revoliutsiia 1905–1907 gg.: k 110-letiiu nachala revoliutsionnykh sobytii. Sbornik statei. Mezhdunarodnogo nauchnogo kruglovo stola 25 noiabr 2015 g., Minsk, Belarus*. Minsk.

Stranga, Aivars (2006). Pārdomas par 1905. gada revolūciju. *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Tallinna Uuel turul tapetud ja haavata saanud inimeste nimekiri. Tallinn. 2015.

Tyutyukin, Stanislav (2005). U poroga grazhdanskoj voiny. V kn.: Korelin, A., Tyutyukin S. (red.). *Pervaja revol'utsiia v Rossii. Vzgliad cherez stoletie*. Moskva: Pamiatniki istoricheskoi mysli.

Wojtasik, Janusz (2007). Aspekty militarne rewolucji 1905–1907 – między mitem a rzeczywistością. *Dziedzictwo rewolucji 1905–1907*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji.

Wortman, Richard (2008). Nicholas II and the Revolution. In: Hoffman, S., Mendelsohn, E. (eds.). *The Revolution of 1905 and Russia's Jews*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.

Zdrada, Jerzy (2015). *Historia Polski 1795–1914*. Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN.

KAD KARASPĒKS ATKLĀJ UGUNI PRET PROTESTĒTĀJIEM. 1905. GADA SLAKTIŅI RĪGĀ, TALLINĀ UN MINSKĀ

Lauri Kanns

PhD students, Tartu Universitāte

Zinātniskās intereses: 1905. gada revolūcija, Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs.

Rakstā tiek salīdzinātas trīs visasiņainākās protestētāju apšaušanas Rīgā, Tallinā un Minskā 1905. gada revolūcijas laikā. Salīdzinājuma mērķis ir atrast šajās norisēs līdzības, kas atspoguļotu carisko varas iestāžu vispārējos principus attiecībā uz nāvējoša spēka lietošanu pret protestētājiem. Rakstā tiek secināts, ka uguns atklāšana pret protestētājiem Krievijas impērijas rietumu pierobežas teritorijā kopumā ir atstājusi lielāku ietekmi uz situācijas radikālizāciju, nekā ir ticis atzīts apkopojošos pētījumos par 1905. gada revolūciju.

Atslēgas vārdi: 1905. gada revolūcija, vardarbība revolūcijas laikā, protestētāju apšaušana, 13. janvāra slaktiņš Rīgā, 16. oktobra slaktiņš Tallinā, 18. oktobra slaktiņš Minskā.

Kopsavilkums

1905. gada revolūcija nebija tik vardarbīga kā norises pēc boļševiku veiktā 1917. gada valsts apvērsuma, tomēr pirmajai Krievijas revolūcijai bija augsts vardarbības līmenis. Viena īpaši traģiska vardarbības forma bija karavīru šaušana uz protestētājiem, vienlaikus nogalinot lielu cilvēku skaitu. Šādi notikumi tika pieredzēti vairākkārt daudzās Krievijas impērijas daļās. Raksta uzmanības centrā ir trīs protestētāju apšaušanas epizodes Baltijas provincēs un Baltkrievijā. Rakstā salīdzinātās šaušanas epizodes – Rīgā (13. janvārī), Tallinā (16. oktobrī) un Minskā (18. oktobrī) – bija ar vislielāko upuru skaitu attiecīgi Latvijā, Igaunijā un Baltkrievijā. Viens no raksta mērķiem ir atklāt šajās norisēs līdzības, kas atspoguļotu carisko varas iestāžu vispārējos principus attiecībā uz nāvējoša spēka lietošanu pret protestētājiem.

Aplūkotās šaušanas epizodes notika samērā atšķirīgos apstākļos. Rīgā uguns tika atklāta revolūcijas sākumā notikušā janvāra streika laikā. Tallinā un Minskā šaušana notika oktobra streika laikā. Rīgā konflikts starp protestētājiem un karavīriem izvērās slaktiņā brīdī, kad karavīri mēģināja apturēt protestētāju došanos uz citu pilsētas daļu. Tallinā karavīri atklāja uguni pret protestētājiem, kuri bija sapulcējušies pilsētas centrā, gaidot atbildi uz strādnieku izvirzītajām prasībām. Minskā karavīri šāva uz pūli, kas bija sanācis, lai svinētu 17. oktobrī izdoto cara manifestu. Jāņem vērā plašākais šo šaušanas epizožu konteksts – revolūcijas laikā uguns pret protestētājiem tika atklāta arī daudzās citās pilsētās (piemēram, Sanktpēterburgā, Lodzā, Varšavā utt.). Tāpēc ir vietā jautājums, ko varas iestādes darīja, lai novērstu šādu traģēdiju atkārtošanos. Lai gan visos trijos gadījumos līdz šaušanai noveda vietējie apstākļi, šādu traģisku iznākumu veicināja arī valsts politika, uz kuru gulstas vispārējā atbildība par notikušo. Rakstā atklāts, ka varas iestādes deva norādījumus militārpersonām, ka ugunsieroču pielietošana pret protestētājiem nemieru gadījumā ir pieņemams risinājums. Tiesa, dažas šaušanas epizodes notika pēc tam, kad kāds no pūļa bija raidījis šāvienus pret karavīriem, taču šaušanas bieži notika situācijā, kad pūlis neradīja nekādu tiešu draudu kāda dzīvībai. Upuru vidū bija arī cilvēki, kuriem ar protestu nebija nekāda sakara. Šie notikumi rāda, ka cariskā valsts pietiekamā mērā neīstenoja tādu politiku, kas varētu mēģināt novērst šādas traģēdijas.

Rakstā tiek arī analizēta šo traģēdiju ietekme uz sabiedrību un parādīts, kā šādus notikumus saviem propagandas nolūkiem izmantoja revolūcijas pretējie spēki. Šaušana uz protestētājiem radikalizēja situāciju

sabiedrībā. Revolucionāri noskaņotās partijas izmantoja šādas norises savos izdevumos, lai kurinātu dusmas pret varas iestādēm. Savukārt varas iestādes šajās traģēdijās vainoja pašus protestētājus.

Saņemts/Submitted 29.08.2022.

© 2022 Lauri Kann

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

EXILE, FLIGHT AND LOSS
OF HOMELAND:
MARGARETE VON PUSIREWSKY –
A BALTIC GERMAN LIFE LOST
BETWEEN WAR AND RESETTLEMENT

Katja Wezel

Dr. phil., Feodor-Lynen Research Fellow, University of Latvia

Research interests: Economic history, spatial history, digital history, memory politics, Baltic history.

When the majority of Baltic Germans left Latvia in the fall of 1939, Margarete von Pusirewsky (1872–1948) stayed behind in her home town Riga. Together with her family – her mother Ludmilla Goegginger (Gēgingers) and her sister Marta Busz, as well as her two daughters and a son, they decided not to follow the mass exodus of Germans. In her life, Margarete von Pusirewsky had already experienced several episodes of self-imposed exile from her hometown and Baltic *Heimat*, firstly, as the wife of a military doctor posted to different places around the Russian Empire, and secondly, during the First World War, when she and her family had fled to Helsinki. After these longer periods spent in other parts of the Russian Empire, she always returned to Riga. Even when she left Riga for the last time in 1944 to flee the approaching Red Army, she hoped to be able to return soon. Based on primary sources, in particular the memoirs of Margarete von Pusirewsky, this paper discusses the connectedness with one's home town, the experience of exile, the longing for “being home” again during and after episodes of exile and in the context of flight, (forced) resettlement, and deportation.

Key words: Baltic Germans, exile, female experiences, homeland, resettlement, Riga, spatial belonging.

INTRODUCTION

Margarete von Pusirewsky was born in Riga in 1872 to Baltic German¹ parents, Heinrich Goegginger (1848–1888) — the name is sometimes spelt Gögginger in German, and Gēgingers in Latvian — and Ludmilla Goegginger (1848–1940), born Grassmann. Margarete von Pusirewsky's grandfather, Heinrich Goegginger sen., was a commercial gardener who had immigrated from Vienna in 1850 and established an agricultural nursery in Riga in 1851. Ludmilla Goegginger's family were Baltic Germans from Riga. Ludmilla Goegginger's husband Heinrich Goegginger continued the gardening and nursery business of his father but also started to experiment with the conservation of food and opened Riga's first canning factory in 1881.² After her husband's death in 1888, Ludmilla Goegginger took over the factory, expanded and modernised it, adding a steam boiler and a petroleum engine.³ According to the data from the All-Russian Imperial Census of 1897, Ludmilla Goegginger was one of 35 694 female entrepreneurs in the Russian Empire.⁴ While the numbers of female entrepreneurs might not have been very large considering the size of the empire, they still made a significant group, in particular considering that at the

¹ I am using the term “Baltic German” because it is the common expression in English. However, it needs to be pointed out that the German translation “Balten-Deutsche” is a Nazi term, which was not used before the 1930s and is directly connected to the attempt of the Nazis to put an emphasis on the German heritage, gather all ethnic Germans (Volksdeutsche) in Eastern Europe and resettle them in the Third Reich. The correct German term would be “German Balts” (Deutschbalten) or simply “Balts” (Balten) as this is how German speakers in the Baltic provinces referred to themselves since the mid-19th century. Cf. Ulrike Plath (2014). *Heimat: Rethinking Baltic German Spaces of Belonging*. *Kunstiteaduslikke Uurimusi/Studies on Art and Architecture/Studien Für Kunstwissenschaft* 3–4, pp. 55–78, here p. 59.

² *Lokales: Die Konserven der ersten Rigaer Konservenfabrik von H. Goegginger*. *Düna Zeitung*, 31.05.1897.

³ *Zeitung der Rigaschen Stadtpolizei*. 03.12.1897.

⁴ Ulianova 2009, 165.

time female entrepreneurship was very unusual in Western Europe. However, there was clearly a tradition of female entrepreneurship in all parts of the (former) Russian Empire, which continued in the interwar period. What made the case of L. W. Goegginger even more unusual was that she did not simply continue her husband's factory as a widow under his name but renamed it "First Riga Canning Factory L. W. Goegginger" – "L. W." standing for "Ludmilla, daughter of Wilhelm". The company was known for several products that it exported to other parts of the Russian Empire, to Western Europe, and even to the Americas. Especially popular were L. W. Goegginger's Riga sprats and caramel sweets. According to Ludmilla Goegginger's memoirs, the company exported sprats "to the entire world".⁵ In 1904, Ludmilla Goegginger restructured her canning factory and made her two daughters, Margarete von Pusirewsky and Marta Busz (1874–194?), partners, while her son-in-law, the Polish engineer Eduard (Edek) Busz, became the manager. Hence, the company still remained largely in female hands. By 1913, Ludmilla Goegginger's "First Riga Canning Factory" was the largest of its kind in Riga with 584 employees and an annual turnover of 1 000 000 roubles.⁶

Her only son Heinrich Goegginger jun. (1875–1943) took over the family's commercial gardening business and nursery, which was also very successful. In 1906, he bought an estate and manor house in Zarnikau (Carnikava) and joined the ranks of estate owning Baltic Germans, even though the family did not belong to the nobility.⁷ Heinrich Goegginger jun. also invested

⁵ Memoirs of Ludmilla Goegginger [in German]. Ludmilla Goegginger, *Von Wien nach Riga. Drei Heinrich Goegginger Generationen*, undated. Deutsch-Baltische Genealogische Gesellschaft Darmstadt, Family Folder Gögginger, unnumbered.

⁶ Inventory and volume of Riga's industries in 1913 collected by the Riga Society of Factory Owners [in German]. *Latvijas Nacionālais arhīvs — Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Riga, hereinafter: LNA-LVVA), 2765–1–4, p. 23.

⁷ Zarnikau. *Rigasche Rundschau* 29.05.1914.

in a fishery and built a modern smokery on his estate in Zarnikau.⁸ If not sold locally, the fish from Zarnikau was canned in the family's canning factory in Riga. Heinrich Goegginger also made plans to turn Zarnikau/Carnikava into a summer tourist resort, essentially a second Jūrmala, but these plans were thwarted by the outbreak of the First World War.

The Goegginger family and their fate during the two world wars provide us an insight into the experiences of exile, flight, expulsion, deportation – essentially various forms of losing one's homeland. In this article, the term “exile” will be interpreted in a broad way, not only focusing on experiences that contain “a strong element of compulsion”⁹ but also including episodes of “like in exile” experiences, marked by homesickness and the feeling of being displaced. An emphasis is placed on discussing perceptions of home and the Baltic *Heimat* (homeland), which Baltic Germans felt strongly connected to despite the fact that in the 20th century their German heritage made them the subject of the Nazi project of resettlement of ethnic Germans from Eastern Europe, based solely on their ethnicity and not on territorial or spatial belonging.¹⁰ The history of the Goegginger family therefore also provides an opportunity to discuss different ways of dealing with one's ethnic, cultural, and spatial identity during a time period when nationalistic tendencies and national projects of different nations clashed on the territory of Latvia, making the life of those who did not easily fit into one national group increasingly difficult. All three of Ludmilla Goegginger's children experienced forms of exile and were forced to spend time away from their home town, eventually having to flee from Riga, being resettled or deported. Margarete von Pusirewsky wrote her memoirs after the Second World War,

---

⁸ Pictures of the Zarnikau estate and smokery in Deutsch-Baltische Genealogische Gesellschaft Darmstadt, Family Folder Gögginger, unnumbered.

⁹ Surlis 2001, 203.

¹⁰ For the term “Heimat” see Plath 2014, 56.

which is why this article will be primarily focusing on her, using her memoirs as the main source.¹¹ This article aims to put a special focus on this autobiographical source, highlighting the experiences and feelings of one woman. Other sources have been collected as part of a research project titled “The Cosmopolitan City. Riga as a Global Port and International Capital of Trade (1861–1939).”¹²

Memoirs are a challenging type of source. While they provide us with lots of insights into the individual recollections of a person, they might be affected by a person’s re-evaluation of historical events. We cannot always be sure if the author remembers all facts correctly. Research on social memory has shown that often people misremember aspects of their life, for instance, because their memory might be affected by what others have told them about historical events.¹³ This is why it is necessary to juxtapose and compare those memories with secondary literature. Margarete von Pusirewsky wrote a diary throughout large parts of her adult life and her memoirs were based on that diary. She started writing her memoirs in her 70ies, after she had fled to West Germany in 1944, using her diary as a source. However, the home of her daughter’s in-laws in a village near Duisburg, Germany, where she had found refuge, was bombed by American forces in the spring of 1945, and parts of the diary and the already written memoirs were lost. She had to rewrite large sections of her work. We do not know how much of her memoirs are based on her original diary

---

¹¹ Pusirewsky 1984.

¹² The project was conducted at the University of Göttingen between 2018 and 2021 with the support of the Bundesbeauftragte für Kultur und Medien der Bundesrepublik Deutschland, BKM (Federal Commissioner for Culture and Media, Federal Republic of Germany). See digital research findings: Katja Wezel (2021). *The Cosmopolitan City. Riga as a Global Port and International Capital of Trade (1861–1939)*. Available at <https://www.uni-goettingen.de/en/624919.html> (viewed 29.08.2022.).

¹³ Welzer et al. 2008.

and which parts are recollections of the past, written decades after the original events. In addition, her daughter Elisabeth (Lilia) Ohlmann only published her mother's memoirs in 1984, 36 years after Margarete von Pusirewsky's death. It is unknown whether she had altered the text in any way. At the same time, Margarete von Pusirewsky's memoirs are a very individual account of a time period of war that led to expulsions, deportations, resettlement and forced people to flee. The reasons why some people fled or chose resettlement while others stayed behind can only be assessed individually.

Margarete von Pusirewsky's memoirs are a first-person narrative providing insights into her thoughts, feelings, and mentality. The value of autobiographic sources like this one have been re-evaluated in recent years, stressing their importance, especially by researchers of the history of mentality and cultural studies.¹⁴ What makes Margarete von Pusirewsky's recollections particularly interesting is that her life story stands out, differing from that of many other Baltic Germans: she stayed in Riga in 1939 and did not join the exodus of Baltic Germans. She also did not emigrate to Germany during the so called *Nachumsiedlung* (post-resettlement) in 1941.¹⁵ She appears to have had a special and very strong connection to her Baltic *Heimat* and her home town Riga, even though she had spent several years with her husband in various locations of the Russian Empire and also frequently had travelled to Imperial and Weimar Germany. Nevertheless, giving up her hometown Riga was so difficult for her that she waited until almost the very last moment, when Soviet forces were standing at the gates of Riga in July 1944 and her daughters told her that it was not safe for her to stay.

---

¹⁴ Saagpakk 2006, 2.

¹⁵ Liivik, Tark 2016, 407–427.

MARRIAGE, MOVING AROUND IN THE RUSSIAN EMPIRE, AND RETURN TO RIGA, 1890–1914

Margarete von Pusirewsky, born Goegginger, married Vladimir Pusirewsky (1853–1925), a Russian military doctor, 21 years her senior in 1890.¹⁶ Her husband moved around with the military, serving in several different places in the Russian Empire, which is why for the next 14 years, Margarete von Pusirewsky had to move around with him, again and again uprooting her family. The family grew during these years of wandering and in the end included two sons, Dimitry (called Mitja) born 1893 and Nikolai (called Kolja) born 1895, as well as two daughters, Rita born 1899 and Elisabeth (called Lilia) born 1901.

Her husband had an imperial biography. He was part of Russia's imperial elite thanks to his position as a military doctor. According to Malte Rolf, "biographies that can be described as imperial interact closely in many ways with the basic patterns of order of the empires in which they existed. The lives and careers of individuals were embedded in the translocal structures of the imperial fabric."¹⁷ While this was true for Vladimir von Pusirewsky, his wife Margarete did not share his career. Instead, her life circled around her family. She never really felt at home in her husband's translocal imperial structures and, for instance, interacted very little with the wives of officers at the places where her husband was stationed because she felt she had little in common with them. She had a very local feeling of belonging and remained very much connected to her hometown Riga, which she visited regularly and in crucial moments of her life – for instance for the birth of her children – even though the journey was long. She found it particularly hard to get used to the climate in the Caucasus:

¹⁶ Pusirewsky 1984, 45.

¹⁷ Rolf 2014, 9. Original quote in German. Translation by the author.

The humid, slackening heat, the excess of sun and bright colours, the absence of winter – how happy I was when it snowed once for half an hour – all these things required a great, if unconscious, expenditure of strength on my part to overcome and adjust to.¹⁸

The time spent in Batumi was a hard test for her, especially when her husband had to make shorter or longer inspection trips and left her alone in a house where she didn't understand the language of the neighbours (who neither spoke Russian nor German), and where she felt foreign. In her memoirs, she recollects her feelings when her husband had to attend to his patients, leaving her alone in the rented house in Batumi:

... when he was called to a sick person at night and I was left alone in the small house, under whose windows the plaintive howling of the jackals sounded, I often dared not to move for fear; I would then sit upright in bed for hours without mustering the courage to even lay my head on the pillow or turn out the light.¹⁹

She struggled with the position as the wife of a military doctor and also did not care very much for entertainments provided for the wives of officers. As an avid reader, she was shocked that Batumi had no library or book shop and that she was therefore unable to obtain any new books. She also had

¹⁸ German original: "Die feuchte, erschlaffende Hitze, das Übermaß an Sonne und grellen Farben, das Fehlen des Winters – wie glücklich war ich, als es einmal eine halbe Stunde lang schneite –, alle diese Dinge erforderten zu ihrer Überwindung und Anpassung einen großen, wenn auch unbewußten Kräfteaufwand von meiner Seite." Pusirewsky 1984, 55. All texts from the Pusirewsky's memoirs have been translated by the author.

¹⁹ German original: "... wenn er nachts zu einem Kranken gerufen wurde und ich allein in dem kleinen Haus zurückblieb, unter dessen Fenstern das klagende Geheul der Schakale ertönte, wagte ich mich vor Furcht oft nicht zu bewegen; ich saß dann stundenlang aufrecht im Bett, ohne den Mut aufzubringen, auch nur den Kopf auf das Kissen zu legen oder das Licht zu löschen." Ibid., 51–52.

to recover from the tragedies of losing her first two children, born in the Caucasus, who were either stillborn or died soon after birth. Her mother sent her a Latvian maid to help in the household and probably also to give her some feeling of homeyness. For the birth of her third child Mitja, who survived, she travelled to Riga. Despite being married to a doctor, Margarete von Pusirewsky thought she was safer and felt she could obtain better medical care and assistance in her hometown, so her son Mitja was born in Riga and not in Batumi. The only real friendship that she made during her 14 years of accompanying her husband to his different stations in the Russian Empire was with the wife of a German Lutheran pastor, whom she met in Batumi and who also had a Baltic German background.²⁰

She felt a little more at ease in her position as the wife of a military doctor after her husband was transferred to the Russian–German border town Krettingen (Kretinga), today in Lithuania. In 1898, the family – parents and two sons – moved to this garrison town on the Russian side of the border, 25 km away from the Prussian city of Memel (Klaipeda). There, she felt more at home and it also was much nearer to Riga, allowing for more frequent visits. Nevertheless, life in Krettingen was simple, there were only some cultural activities at the officers' club, but no housing was available that would provide any of the modern comforts such as plumbing or electricity. Therefore, Margarete von Pusirewsky also travelled to Riga to give birth to her daughter Rita in 1899. In 1901, her last child, named Elisabeth (Lilia) was born.

Margarete von Pusirewsky was very excited when her husband's application for early retirement was accepted and the family was able to move to her hometown Riga in 1904:

---

²⁰ Pusirewsky 1984, 73.

When we left Krettingen and arrived in Riga, I learned that my mother had transformed the canning factory, of which she was the sole owner, into a limited partnership company and had appointed me, my sister, and her husband as partners of this company, dividing the capital invested in the factory, which was by no means particularly large, into three parts and assigning one-third to me. My brother-in-law was the manager of the factory. If the following ten years, free of economic worries, were also rich in spiritual values and life-defining insights and relationships, I owe this to the generous care of my mother. We moved into an unusually comfortable apartment on 6 Gertrudes Street, the first in my life to have electric light instead of kerosene lamps.²¹

Returning to Riga meant not only a new, better standard of life economically, but also the return to a life where she could enjoy many cultural events, relationships with her peers, and simply the feeling of living in a place where she felt truly at home. Riga was one of the most advanced and industrialised cities in the Russian Empire at the time, and one of the three biggest port cities — in fact it became Russia's port with the highest sales volume in the decade before 1914.²² To this day, Riga's rich architecture, especially the many Art Nouveau buildings remind us of the city's industrial and building boom

---

²¹ German original: "Als wir Krettingen verließen und in Riga eintrafen, erfuhr ich, daß meine Mutter die ihr allein gehörende Konservenfabrik in eine Kommanditgesellschaft verwandelt und mich sowie meine Schwester und deren Mann zu Kommanditisten dieser Firma eingesetzt hatte, indem sie das in die Fabrik investierte, keineswegs besonders große Kapital in drei Teile geteilt und mir das eine Drittel desselben abgetreten hatte. Mein Schwager war der Leiter des Betriebs. Wenn die darauffolgenden zehn von wirtschaftlichen Sorgen freien Jahre reich waren auch an geistigen Werten und für das Leben ausschlaggebenden Erkenntnissen und Beziehungen, so verdanke ich das der großzügigen Fürsorge meiner Mutter. In der Gertrudstraße 6 bezogen wir nun eine für Krettinger Begriffe ungewöhnlich komfortable Wohnung, die erste in meinem Leben, die anstatt Petroleumlampen elektrisches Licht besaß [...]" Ibid., 105–106.

²² Wezel 2021, 398–401.

during that era. Many of the newly built apartment buildings in the city centre included comforts that were not yet available in other parts of the empire, even to people that were members of the imperial elite. As Margarete von Pusirewsky points out, their Riga apartment, which they moved into in 1904, had electric light, a novelty for her. It becomes clear from her memoirs that the decade spent in Riga between 1904 and 1914 was the happiest in her life. Her bilingual family spoke both German and Russian at home, and probably also some Latvian since she mentions a Latvian cook that the family employed. Margarete von Pusirewsky enjoyed cultural events provided both in German and Russian, and the family usually spent their summer vacation in the Thuringia Forest in Germany or in Switzerland. At the same time, they were deeply rooted in Riga and never considered to move permanently to Germany. Interestingly, the locals in the Thuringia Forest called the house, where the family spent their summer vacations, the “Russian villa”, indicating that the German locals did not consider this Riga family as Germans. The railroad trip home at the end of their vacations spent in Germany filled them with joy, especially once they had crossed the German–Russian border and reached the border town Wirballen (Virbalis), where they were able to enjoy the first cup of “real Russian tea”.²³ Margarete von Pusirewsky’s memoirs are filled with anecdotes like this one, which demonstrate how being a German speaker in the Russian Empire was not a conundrum for her. Being a German-speaking Russian subject from Riga was part of her identity. Yet, the outbreak of the First World War would transform this world permanently.

---

²³ Pusirewsky 1984, 128.

THE FIRST WORLD WAR, EXILE IN FINLAND
AND RETURN TO GERMAN-OCCUPIED RIGA,
1914–1918

The beginning of the First World War revived and intensified the anti-German sentiments in the Russian Empire, which had already circulated among Slavophiles since the mid-19th century.²⁴ Russian nationalist newspapers questioned the loyalty of Baltic Germans.²⁵ The situation became particularly difficult due to the advance of the German army, which occupied Courland in 1915. From 1915 to 1917, the front line ran south of Riga and the city on the Dvina (Daugava/Düna) became fiercely contested. Since the front line was so near, one could hear the noise of the war in central Riga. Russian military authorities ordered the evacuation of Riga's industries. This had serious repercussions for Riga's inhabitants, many of whom fled to the interior of the Russian Empire since Riga's factories could not provide jobs and income any longer. Riga's Baltic Germans suffered under the anti-German laws and regulations. The use of German in public, and all German-language publications and cultural events in German were forbidden.²⁶ One could be arrested and deported for speaking German on the streets of Riga. The Baltic German mayor of Riga, Wilhelm von Bulmerincq (1913–1915), was deported to Irkutsk.²⁷ The war also deprived the family of their economic livelihood since the L. W. Goegginger Canning Factory was evacuated to interior Russia just like other factories.

²⁴ See for instance Samarin 1889. The letters were originally composed in 1848, see Brüggemann 2012, 126–127.

²⁵ See for instance the attack against the Riga Exchange Committee (Latv. Biržās komiteja, Germ. Börsen-Comité) in *Novoe Vremia*. 25.09.1914 and the reply of the Riga Exchange Committee, To the Trade Department of the Ministry of Trade and Industry [in German], 04.10.1914. *LNA-LVVA*, 3143–1–11a, pp. 476–479, here p. 476.

²⁶ Hatlie 2014, 168–169.

²⁷ Bulmerincq 1952, 62.

The German troops approached Mitau [Jelgava], and a stream of refugees poured into the streets of Riga. [...] Riga was evacuated. All schools, all authorities, all factories – including ours – were moved to the interior of Russia, and it was shocking to observe how quickly the life and the physiognomy of a city can change [...]. My sister, who was afraid of the ever-approaching war noise, had fled with her family to Helsingfors [Helsinki] and also advised my mother and us to come there, where there was still peace, order, and normal living conditions.²⁸

To escape this dire situation in Riga, Margarete von Pusirewsky decided to flee with her family to Helsinki. Apparently, they felt that Helsinki, a city inside the Russian Empire yet also, like Riga, on its periphery, suited them best. Although Margarete von Pusirewsky does not mention this in her memoirs, they probably felt safer there as well since nobody would denounce them for speaking German on the streets of Helsinki. Their self-chosen exile lasted for three years (1915 to 1918). Their savings from the canning factory allowed them to live relatively comfortably in the Finnish capital. However, the war between Russia and Germany put Baltic Germans in a very difficult position both emotionally and mentally. As many other Baltic Germans, Margarete von Pusirewsky describes the atmosphere during the First World War as difficult and fateful.²⁹ While Helsinki reminded her of Western Europe, she also recollects feelings of homesickness and the struggling with her fate in her memoirs:

---

²⁸ German original: “Die deutschen Truppen näherten sich Mitau, und ein Strom von Flüchtlingen ergoß sich in die Straßen von Riga. [...] Riga wurde evakuiert. Alle Schulen, alle Behörden, alle Fabriken – auch unsere – wurden in das Innere Russlands verlegt, und wieder war es erschütternd zu beobachten, wie schnell sich das Leben und die Physiognomie einer Stadt wandeln können [...]. Meine Schwester, die Angst vor dem immer näher rückenden Kriegslärm hatte, war mit ihrer Familie nach Helsingfors geflüchtet und riet auch meiner Mutter und uns, dorthin zu kommen, wo es noch Ruhe, Ordnung und normale Lebensbedingungen gebe.” Pusirewsky 1984, 144.

²⁹ Saagpakk 2006, 7–8.

When we left the train station in Helsingfors [Helsinki] on a frosty October day, in order to move into the rooms we had ordered in the Hotel Fenia across the street, I almost believed I was in Munich, so Western European, so German did the Finnish capital seem to those coming from Petersburg [Petrograd]. [...] Physically and mentally, I was like a person without skin, for whom every contact with the outside world was painful and not beneficial. Pain-stricken [because of stomach problems] and homesick, I sat at my high window and looked out over the snow-covered roofs of the city, while I spooned my intensely cinnamon-tasting porridge. Large black and blue pigeons, which seemed to me like dark birds of fate, sat on the window ledge and probably envied me my filled food bowl.³⁰

The life of Margarete von Pusirewsky and her family in Finland was simple but safe. Helsinki experienced less food supply problems than other cities in the Russian Empire, at least until the revolution broke out in 1917. The two daughters, Rita and Lilia, were able to finish their school education visiting a Russian gymnasium in Helsinki. The older son Mitja continued his studies in medicine in Iur'ev (Est. Tartu, Germ. Dorpat) while the younger son Kolja joined the Russian army. Mitja visited the family in Helsinki in the fall of 1916 with his fiancé Ljuba Tauts, a girl from Estonia (and concluding from her name most likely with a partly Russian, partly Estonian heritage). The young couple got married in the family circle, his wife stayed with his family while he

³⁰ German original: "Als wir nun von Petersburg kommend an einem schon frostigen Oktobertage den Bahnhof von Helsingfors verließen, um in dem gegenüberliegenden Hotel Fenia die für uns bestellten Zimmer zu beziehen, glaubte ich fast, in München zu sein, so westeuropäisch, ja so deutsch mutete den aus Petersburg Kommenden die finnische Hauptstadt an. [...] Körperlich und seelisch war ich wie ein Mensch ohne Haut, dem jede Berührung mit der Außenwelt weh und keine wohlthat. Schmerzgekrümmt [wegen Magenschmerzen] und voller Heimweh saß ich an meinem hochgelegenen Fenster und blickte hinaus auf die verschneiten Dächer der Stadt, während ich meinen intensiv nach Zimt schmeckenden Haferbrei löffelte. Große schwarzblaue Tauben, die mir wie dunkle Schicksalsvögel vorkamen, saßen auf dem Fenstersims und beneideten mich wohl um meinen gefüllten Futternapf." Pusirewsky 1984, 149–150.

returned to Iur'ev, and in January 1917 Margarete von Pusirewsky's first grandchild Vladimir (called Wolja) was born in Helsinki. When the Bolshevik Revolution reached Helsinki in the fall of 1917, the Finnish capital was hit by fighting, supply problems, and famine. The family would have liked to return to Riga, which had been occupied by German forces in September 1917, but was trapped in Helsinki. No passenger trains were crossing the front-line and the Baltic Sea was deemed not safe because of mines. Only after the Baltic Sea Division of the German army led by Rüdiger von der Goltz had intervened in the Finnish Civil War, and both Tallinn and Helsinki were occupied by German forces, were they able to leave Helsinki. They returned to Riga by ship via Reval (Tallinn) in May 1918. Margarete von Pusirewsky recalls in her memoirs how, on her way home, she was wondering about her future and what life in her hometown Riga would be like:

We had experienced a lot in Finland. [...] What would it be like in my homeland? Was the city, whose systematic strangulation through the evacuation of schools, scientific institutions, authorities, and factories we had witnessed three years ago, at least now flourishing again under the rule of the Germans? [...] Perhaps our factory would now also be able to work again. That was necessary, because we returned home without money. The future was full of question marks.³¹

Interestingly, she did not regard Finland, although part of the Russian Empire, as her homeland. This once again shows that Margarete von Pusirewsky had no Russian imperial identity. Only Riga, and possibly the Baltic provinces, were *Heimat* to her. This demonstrates that she shared the perceptions of many

³¹ German original: "Wir hatten in Finnland viel erlebt. [...] Wie würde es in meiner Heimat sein? War die Stadt, deren systematische Abdrosselung durch die Evakuierung von Schulen, wissenschaftlichen Institutionen, Behörden und Fabriken wir vor drei Jahren miterlebt hatten, wenigstens jetzt unter der Herrschaft der Deutschen wieder im Aufblühen? [...] Unsere Fabrik würde vielleicht auch wieder arbeiten können. Das war notwendig, denn wir kamen ohne Geld in die Heimat zurück. Die Zukunft war voller Fragezeichen." Ibid., 183.

Baltic Germans of what belonged to their homeland: only the Baltic provinces of Estonia, Livonia, and Courland.³² Furthermore, she clearly did not perceive “the Germans”, or the German army, as part of her community – they were not Balts. Still, she hoped that life would be better “under the rule of the Germans”.

The war had deprived the family of its formerly comfortable income provided by the L. W. Goegginger Canning Factory. Like for many other industrialists and factory owners from Riga, the economic future of the family was very unclear. With all industries including heavy machinery evacuated to central Russia, it was completely uncertain whether Riga could rebuild its pre-war industrial setting.³³ While Margarete von Pusirewsky’s Baltic German background let her first have a rather positive attitude towards the German occupation of Riga, this impression was soon overruled by some of the decisions taken by the occupation forces:

I found the order and security maintained by the German troops to be beneficial and our allocated food, rationed by cards and fairly distributed, to be progress after the starvation in Finland. We were glad to be home again and to live far from privation and arbitrariness in regulated conditions, almost reminiscent of the years of peace. But none of us was so uncritical that we would have accepted indifferently the abuses that irritated our sense of tact and our sense of justice, which even this order-loving power was guilty of. I asked myself whether the picture I had formed of Germany had perhaps been too ideal.³⁴

³² Plath 2014, 64.

³³ Lenz 1954, 91.

³⁴ German original: “Die von den deutschen Truppen aufrechterhaltene Ordnung und Sicherheit empfand ich als wohltuend und unsere durch Lebensmittelkarten rationierte, gerecht verteilte Verpflegung nach dem Hungern und Darben in Finnland als einen Fortschritt. Wir waren froh, wieder zu Hause zu sein und fern von Entbehrungen und Willkür in geregelten, fast an die Jahre des Friedens erinnernden Verhältnissen zu leben. Doch niemand von uns war so kritiklos, daß er die unser Taktgefühl und unser Rechtsempfinden irritierenden Missgriffe, die auch diese ordnungsliebende Macht sich zuschulden kommen ließ, gleichgültig hingenommen hätte. Ich fragte mich selbst, ob das Bild, das ich mir von Deutschland gemacht hatte, vielleicht zu ideal gewesen war.” Pusirewsky 1984, 184.

This recollection of the events and impressions from 1918 shows that Baltic Germans did not necessarily feel an immediate and strong connection with their German occupiers based on the commonality of language and culture. Baltic Germans had to deal with the fact that they, too, were occupied, and not anymore in charge of the city and thus deprived of many of their former privileges and self-ruling powers, despite the fact that they shared the same native language with their occupiers. This was particularly true for former members of Riga's entrepreneurial class, who had lost their factories, assets and most of their financial resources and income during the First World War.

LIFE IN INDEPENDENT LATVIA AND THE EXODUS OF BALTIC GERMANS, 1918–1939

After Germany signed the armistice agreement on 11 November 1918 and part of the German occupation forces started to retreat from Riga, most Baltic Germans felt first and foremost threatened by a potential advance of the Bolsheviks. Having already experienced an episode of Civil War in Finland, Margarete von Pusirewsky wondered who could restore justice and order in Riga. When Latvians proclaimed their first national government on 18 November 1918, she welcomed this new development:

Popular unrest grew as rumours spread that Russia was massing its troops along the lines established by the peace treaty [of Brest-Litovsk]. The German units flooded back to their homeland. Who was now to maintain order and keep the country from civil war? But when we reached for the newspapers on the morning of 18 November, we learned that we had awakened in a new state, Latvia, and that it would henceforth protect us against every external and internal enemy. [...] I rejoiced at this eleventh-hour solution and found the biting and ironic remarks of

a German-Baltic newspaper unwise and unfair; had we not literally overnight from a sad no-man's land at the mercy of all arbitrariness become a state secured by duties and rights?³⁵

Her sense of connection to her Baltic *Heimat* caused her to accept this new Latvian national government as something positive – at least this government would fight for keeping her homeland safe and set up a state in which a return to law and order was possible. As co-owner of the still existing though defunct canning factory, Margarete von Pusirewsky also found comfort in the British support of Ulmanis' government. Great Britain, Riga's biggest trading partner before the war, would hopefully not let the city down. When British ships appeared in the port of Riga on 18 December 1918, she hoped that this would be “the saving hand that stops the chaos”.³⁶ Alas, the coming months brought more uncertainty, arbitrariness and hardship after Bolshevik forces occupied Riga on 3 January 1919. Large “bourgeois” apartments were affected by forced quartering. Several Red Army officers were quartered in the apartment of the Pusirewsky family. The Bolsheviks also arrested Eduard Busz, Margarete von Pusirewsky's brother-in-law and former manager of the L. W. Goegginger Canning Factory, as well as her sister-in-law Ellen Goegginger, the former land-

³⁵ German original: “Die Unruhe in der Bevölkerung wuchs, als sich das Gerücht verbreitete, Rußland ziehe entlang der durch den Friedensvertrag festgesetzten Grenze seine Truppen zusammen. Die deutschen Einheiten fluteten in ihre Heimat zurück; wer sollte nun die Ordnung aufrechterhalten und das Land vor dem Bürgerkrieg bewahren? Doch als wir am Morgen des 18. November nach den Zeitungen griffen, erfuhren wir, daß wir in einem neuen Staat, Lettland erwacht waren und daß dieser uns fortan gegen jeden äußeren und inneren Feind schützen werde. [...] Ich freute mich dieser in elfter Stunde sich ergebenden Lösung und fand die bissigen und ironischen Randbemerkungen einer deutschbaltischen Zeitung unklug und unfair; waren wir denn nicht buchstäblich über Nacht aus einem traurigen, jeder Willkür preisgegebenen Niemandland ein durch Pflichten und Rechte gesicherter Staat geworden?” Pusirewsky 1984, 185.

³⁶ German original: “War das die dem Chaos Halt gebietende, rettende Hand?” Ibid., p. 188.

lady of the Zarnikau manor house. Both were imprisoned in the central prison in Riga. Margarete von Pusirewsky's brother Heinrich Goegginger jun. had joined the Baltic Landeswehr, formed to re-conquer the Latvian territories occupied by the Bolsheviks.

All family members survived Bolshevik rule. After the Baltic Landeswehr and units of the Latvian army had freed Riga on 22 and 23 May 1919, the family was reunited. Ludmilla Goegginger, her three children, and their families now all lived in the five-storey apartment building on 12 Skolas Street, which Marta and Eduard Busz had built in 1910. The manor house Zarnikau had been used by Russian troops who burned it down when withdrawing on 30 August 1917.³⁷ Later, the estate was confiscated, first by the Bolsheviks in early 1919 and then once again during the Latvian Agrarian Reform of 1920.³⁸ The family tried to revive their canning factory but financial difficulties and the lack of machinery forced them to sell all company shares in 1921.³⁹ L. W. Goegginger continued to exist as a stock cooperation in interwar Latvia – albeit under a new leadership – and later, during Soviet rule, it became nationalised and continued its production under a new name, “Uzvara”.⁴⁰ Thus, the Goegginger family could not profit from the return of some machinery from Soviet Russia during the 1920s as other companies did. Margarete

³⁷ Memoirs of Ludmilla Goegginger [in German]. Ludmilla Goegginger, *Von Wien nach Riga. Drei Heinrich Goegginger Generationen*, undated. Deutsch-Baltische Genealogische Gesellschaft Darmstadt, Family Folder Gögginger, unnumbered.

³⁸ The Goegginger family was not able to keep a part of the estate, as was usually the case during the Agrarian Reform. The state of Latvia required the entire estate to compensate officers who had fought in the Latvian War of Independence.

³⁹ Pusirewsky 1984, 221, 227.

⁴⁰ The new company was called “L. W. Goegginger Akciju Biedrība”. L. W. Goeggingera Akziju Beedribas Statuti. *LNA-LVVA*, 2894–1–10964, p. 41. See also Die Aktien-Gesellschaft L. W. Goegginger. *Letlands Export-Industrie. Beilage der Rigaschen Nachrichten*, 03.02.1923., p. 1.

von Pusirewsky unluckily invested all proceeds from selling her shares of the factory in German bonds, which completely lost their value during the German hyperinflation of 1922–1923. With her husband already being retired and in his 70ies – he died in 1925 – she was forced to start her own business to secure the family’s survival. She divided her large apartment into a public and a private part, and opened a lunch restaurant in her dining and living room. In the coming years, her husband’s pension and the restaurant provided her family with a tolerable living. While life in independent Latvia was not always easy for the family – especially her two sons struggled to find their place and make a career in Latvia due to their lack of good Latvian language skills – Margarete von Pusirewsky never questioned that Riga was her home and that she was a citizen of Latvia.

The Hitler–Stalin Pact, officially called German–Soviet Non-Aggression Pact signed on 23 August 1939, and the beginning of the Second World War changed everything. The pact and in particular its secret protocol, in which Nazi Germany and the Soviet Union defined their spheres of interest in Eastern Europe, was an obvious imperialist action and a violation of international law.⁴¹ Margarete von Pusirewsky does not mention the pact in her memoirs. It is unclear if she was aware of it. She refers to the events of the resettlement of Baltic Germans, a direct consequence of the pact, only in the context of the outbreak of the Second World War – but she calls her sub-chapter about the beginning of war “the great migration” (die große Völkerwanderung). For her, there was an immediate connection between Hitler’s attack on Poland, which she describes as an aggression in her memoirs, and the resettlement of Baltic Germans to the newly occupied Polish territories.⁴²

According to historical research on the topic, Baltic Germans, unaware of the pact’s secret protocol, had at first found

⁴¹ Loeber 1972, (19). See also Weber 2019.

⁴² Pusirewsky 1984, 258.

comfort in the signing of the German–Soviet Non-Aggression Pact.⁴³ Yet, the start of the Second World War, the German attack on western Poland on 1 September 1939, and the subsequent Soviet occupation of eastern Poland on 17 September opened their eyes to the writing that was on the wall. In September, during secret consultations, the Baltic German SS officer Erhard Kroeger, a Riga native who had emigrated to Berlin and joined the NSDAP and the SS in 1938, as well as the German Envoy to Riga, Ulrich von Kotze, were made aware of the signing of the secret protocol, according to which Latvia would fall into the Soviet sphere of influence.⁴⁴ Both urged the Nazi leadership to save the Baltic Germans, especially when Latvia started to negotiate the Soviet–Latvian Mutual Assistance Treaty, whose confidential protocol allowed the Soviet Union to establish military bases and station Soviet troops in Latvia. Kotze asked the German Foreign Ministry in a telegram to find a solution “for the 60 000 ethnic Germans and 3000 Reich Germans” living in Latvia, who after the stationing of Soviet troops in Latvia would be “in imminent danger of death”.⁴⁵ As a result, the German government initiated negotiations for the resettlement of Baltic Germans with Latvia and Estonia.⁴⁶ This was accompanied with a propaganda campaign. On 7 October 1939, the *Rigasche Rundschau* reported about Adolf Hitler’s Reichstag speech from 6 October 1939, in which he had called it problematic that “the whole of eastern and southeastern Europe was filled with unsustainable fragments of German nationality” and asserted the need for a “new order of the ethnographical relations, i.e. a resettlement of nationalities”.⁴⁷

⁴³ Hiden 2004, 230.

⁴⁴ *Ibid.*, 231.

⁴⁵ The German Envoy Kotze in Riga to the Foreign Ministry, 04.10.1939 [in German]. In: Loeber 1972, 57.

⁴⁶ Loeber 1972, (23).

⁴⁷ Adolf Hitler sprach zur Welt. *Rigasche Rundschau*, 07.10.1939., p. 3.

The speech shows that the resettlement was a result of Nazi Germany's policies centred around the German *Volk* (people). It clearly indicated Adolf Hitler's plans for the resettlement of ethnic Germans who lived scattered around Eastern Europe and was a prelude to the general policies of ethnic cleansing implemented during the Second World War and its aftermath.⁴⁸ One's ethnicity and not one's territorial or spatial feeling of belonging was to become the decisive aspect of identity in Eastern Europe and was going to decide about who was being uprooted.⁴⁹ While Hitler called ethnic Germans from different parts of Eastern Europe "home to the Reich" in order to use them for his economic and military policies, Stalin deported Volga Germans as well as other ethnic groups living near the front during the Second World War to Kazakhstan or Siberia, believing that they would fraternise with German troops and not be loyal to the Soviet state. After the war, ethnic cleansing continued with the expulsion of Germans from Poland and Czechoslovakia,⁵⁰ a policy of which those Baltic Germans resettled to occupied Poland also became victims.

Throughout October 1939, Latvia's German-language newspapers published calls for resettlement, which by early November were supported by almost all German minority institutions in Latvia. From the beginning, Margarete von Pusirewsky was very skeptical about these events. As she writes in her memoirs, her first reaction was to question the motives of the Nazi government: "Who would have such a desire [to move to Germany and naturalise as a German citizen] in the middle of a war? Did Germany have so many losses? Did they need soldiers?"⁵¹ She called

⁴⁸ For the term 'ethnic cleansing' see Naimark 2002.

⁴⁹ For the term 'uprooted' see Gregor Thum's monograph on the resettlement of Poles from Soviet-annexed Polish territories in Eastern Poland to the formerly German city of Breslau/Wrocław: Thum 2011.

⁵⁰ Cf. Naimark 2002, pp. 108–138.

⁵¹ German original: "Wer würde denn jetzt mitten im Kriege dergleichen Wünsche hegen? Hatte Deutschland größere Verluste gehabt? Brauchte es Soldaten?" Pusirewsky 1984, 259.

“the resettlement ordered by Hitler a frivolous game with the Balts’ love for their homeland.”⁵² Archival documents with internal communication of Nazi authorities show that she was right with this assessment since the Nazi leadership saw the mass migration of thousands of ethnic Germans fit for work and military service as an economic asset.⁵³ In Margarete von Pusirewsky’s voice, we can also detect the concern of a mother and grandmother, who was probably worried about her son, 44-year old Kolja, and her 22-year-old grandson Wolja (her other son Mitja, Wolja’s father, had died in 1934). Had the family followed the call for resettlement, Kolja and Wolja would have become citizens of Nazi Germany and most likely been conscripted into the German army. For men with a half Baltic German, half Russian heritage and upbringing, who had spent the last 20 years as citizens of the Republic of Latvia, this would have been a very difficult and uncomfortable situation.

On 30 October 1939, *Valdības Vēstnesis* published the “Treaty on the Resettlement of Latvian Citizens of German Ethnicity in the German Reich”.⁵⁴ The first ship with Baltic Germans left Riga on 7 November 1939. Between early November and mid December 1939, the majority of Latvia’s Baltic Germans, about 50 000 people, followed Hitler’s call for re-settlement to the Third Reich. The secret protocol of the German–Soviet Non-Aggression Pact was not made public. Hence, ordinary people did not know about the division of Eastern Europe into spheres of influence. Still, many Baltic Germans

⁵² German original: “...die von Hitler befohlene Umsiedlung ein frivoles Spiel mit der Heimatliebe der Balten gewesen war...” Ibid., 264.

⁵³ Cf. the discussion about the necessity to re-settle and integrate 30 million Germans from abroad to win additional manpower and strengthening the armed forces: Lecture by the Office Chief of the ‘Four-Year Plan’ at the Department of the Personal Staff of the Reichsführer SS [in German], January 1939. In: Loeber 1972, 4–7.

⁵⁴ Līgums par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju. *Valdības Vēstnesis*, 30.10.1939., p. 4–5.

who followed the call for resettlement did so because they remembered the Bolshevik occupation of 1919 and were worried about a new Soviet attack – especially after the signing of the Soviet–Latvian Mutual Assistance Treaty became public. As Dietrich Loeber has argued, resettlement was not a real choice for those who left but rather a “dictated option”.⁵⁵ Many, who left, felt that circumstances dictated them what to do. Baltic Germans had to leave behind a territory that they considered their homeland and where many families had lived for generations. Moreover, those resettled in 1939 were not brought to the German mainland. Instead, the Nazi government used Baltic Germans for their project to Germanise the newly conquered territories in Poland. About one-sixth of Baltic Germans stayed behind in 1939 and chose not to give up their Latvian (or Estonian) passports.⁵⁶ Often they had very specific individual reasons, but in general, they were held back by their feeling of belonging to their Baltic homeland.

In the case of the Goegginger family, most family members decided to stay in Riga. The mother, Ludmilla Goegginger, was in her early 90ies and simply felt too old to leave her home town. Ludmilla’s two daughters Margarete and Marta as well as Margarete’s surviving children Kolja, Rita, and Lilia, and grandson Wolja also stayed in Riga. Only Ludmilla’s son, Heinrich Goegginger jun. and his family have the “typical” Baltic German story of leaving Riga in the fall of 1939 and settling in German-occupied Poland. Heinrich Goegginger jun. died in Leszno in 1943, aged 68. His former wife Ellen, whom he had divorced, and their children fled at the end of the war from the conquering Red Army, first to Germany and later emigrated to Canada.⁵⁷ Yet, keeping the Baltic community alive remained crucial for resettled Baltic Germans, even for those who emi-

⁵⁵ See title of his book *Diktierte Option*, Loeber 1972.

⁵⁶ Conrad 2018, 50.

⁵⁷ Ellen Goegginger, divorced wife of Heinrich Goegginger jun., died in Toronto in 1967 at the high age of 90.

grated to Canada after the Second World War. Their publication of *Blaue Briefe* (Blue Letters) is a testimony of the Baltic German community's endeavour to stay in touch and to exchange information.⁵⁸

Margarete von Pusirewsky describes the life in Riga, in December 1939, after the ships with friends and family had left, as deprived of an important part of its culture and identity:

When the last ships had left for Germany, it became lonely around us. It was a special loneliness associated with disenfranchisement. One missed the friends. We missed the newspaper. One missed the German language. What an important factor in our cultural life the German language had represented was now brought home to everyone in a vivid way.⁵⁹

The loss of the German language – no more German language publications, German theatre, or church services in German were allowed – appears to have been the biggest deprivation. Margarete von Pusirewsky recalls in her memoirs how she and her daughters Rita and Lilia were looking for ways to attend a secret church service in German. Once they found it, at the Gertrude Church, it became a moment of peace for her, which also showed the importance of the German language and the Lutheran faith for the Baltic German identity:

We approached the entrance to the sacristy, in front of which numerous people had already gathered, and tried to get inside

⁵⁸ *Blaue Briefe* (Blue Letters) are issued by the Canadian Baltic Immigrant Aid Society and have been published since 1948, originally in German, now in English.

⁵⁹ German original: "Als die letzten Schiffe nach Deutschland abgegangen waren, wurde es einsam um uns. Es war eine besondere, mit Entrechtung verbundene Einsamkeit. Man vermißte die Freunde. Man vermißte die Zeitung. Man vermißte die deutsche Sprache. Welch einen bedeutenden Faktor in unserem Kulturleben das Deutschtum repräsentiert hatte, wurde nun jedem auf eindringliche Weise ins Bewusstsein gerufen." Pusirewsky 1984, 264.

the small room. But it was impossible. Densely crowded people were sitting and standing there in semi-darkness, listening to a woman's voice. It was the most moving sermon I have ever heard. Whether it was because of the woman or because of the deeply troubled spiritual ground on which her words fell, I cannot say. Probably each of us felt that this woman had gone through the agonising effects of resettlement just as we had, and that she had sought and found the way of a powerful overcoming. The sermon was not ecclesiastical; it was Christian in the purest sense of the word.⁶⁰

DEPORTATION, FLIGHT, AND LOSS OF HOMELAND, 1941–1948

Just like Margarete von Pusirewsky, her sister, Marta Busz, had very individual reasons for not joining the exodus of Baltic Germans in 1939. She had been married to a Pole. Although her husband Eduard had already died in 1922, she felt strongly connected to Riga's Polish community. She did not want to be settled in German-occupied Poland as an occupier.⁶¹ Moreover, she also did not want to give up her home in Riga. This home would however make her a target for the Soviet authorities after Latvia was occupied by the Red Army on 17 June 1940. Marta Busz lived off the income from rents, as the sole owner of an apartment building with more than 70 rooms, making her the

⁶⁰ German original: "Wir näherten uns dem Eingang zur Sakristei, vor dem bereits zahlreiche Personen sich versammelt hatten, und versuchten, in das Innere des kleinen Raums zu gelangen. Doch es war unmöglich. Dicht gedrängt saßen und standen die Menschen dort im Halbdunkel und lauschten einer Frauenstimme. Es war die ergreifendste Predigt, die ich jemals gehört habe. Ob das an der Frau lag oder an dem zutiefst aufgewühlten seelischen Boden, auf den ihre Worte fielen, vermag ich nicht zu sagen. Wohl ein jeder von uns spürte, dass diese Frau die qualvolle Auswirkung der Umsiedlung ebenso durchgemacht hatte wie wir selbst und daß sie den Weg einer kraftvollen Überwindung gesucht und gefunden hatte. Die Predigt war nicht kirchlich; sie war christlich im reinsten Sinne des Wortes." Pusirewsky 1984, 265.

⁶¹ Pusirewsky 1984, 262.

typical bourgeois enemy in the eyes of the Soviets. Her house on 12 Skolas Street was therefore expropriated once Soviet authorities had taken over.⁶²

Her Polish surname and the fact that she housed several Poles in her five-storey-apartment building on 12 Skolas Street made her even more suspicious in the eyes of the NKVD. In addition, her son had fought and died in the Polish–Soviet war of 1919–1920. On 14 June 1941, she was arrested as an alleged “Polish agent”, supposedly also because of her connections to the British Embassy in Riga.⁶³ It is interesting that her arrest file first lists her as “German”, but then crosses it out, replacing it with “Polish”.⁶⁴ Thus, in the eyes of the Soviet occupation forces, her marriage to a Pole made her Polish, showing the misogynistic tendencies of the Soviet regime. While the NKVD could not prove any connection to a Polish–British espionage ring, her deportation file points out that she had never worked, a crime in the Soviet context.⁶⁵ On 8 August 1942, she was sentenced to three years of camp detention in the Komi ASSR.⁶⁶ She probably died shortly after that, although her exact date of death is unknown.

Margarete von Pusirewsky survived Riga’s first Soviet occupation without deportation. It might have helped her that she had lost most of her money after the sale of the L. W. Goegginer Canning Factory. Besides, she had led a rather withdrawn life, which is why she did not get under the radar of Soviet occupation forces in 1940–1941. She also stayed in Riga during the subsequent German occupation. Yet, when the Red Army stood

⁶² Pusirewsky 1984, 271.

⁶³ Decision to arrest [in Russian]. 07.06.1941. In Deportation file of Marta Busz [in Russian]. *LVA*, 1987–1–13346, p. 4.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Arrest questionnaire [in Russian]. Undated. In: *LVA*, 1987–1–13346, p. 6.

⁶⁶ In 1997, Latvian authorities researched the fate of deportation victims and received the answer that only her last place of arrest is known. Deportation file of Marta Busz [in Russian]. *LVA*, 1987–1–13346, p. 31.

once again at the gates of Riga, she finally made the decision to flee. In 1943, her daughter Lilia had married a German soldier, Heinz Ohlmann, stationed in Riga. His family offered Margarete von Pusirewsky and her daughters a place of refuge.⁶⁷ On 11 July 1944, at the age of 73 and with the Soviet army approaching Riga, she reluctantly packed her bags:

When packing, I took into account not only the limited capacity of our suitcases and arms, but also the possibility of returning soon, and left some things there that I later had to regret. [...] I would have liked to visit my mother's grave as well as that of my husband and my son; however, time and strength were no longer sufficient for this; I hoped to be able to return in a few weeks.⁶⁸

The recollections in her diary make it obvious that this was not a conscious decision to emigrate, rather she felt forced to leave at that moment. Yet, she thought that she would be able to return soon, once again underlining her reluctance of leaving her *Heimat* forever. She found refuge at her daughter Lilia's in-laws, who had a farmstead in Hasselhof at the Rhine near Duisburg. While she was safe there and had enough to eat, she was also homesick and missed her family and Baltic friends:

There was an agonizing restlessness in me that I could not communicate to anyone. No one here on the Rhine, who did not know the history of the Baltic States, would have understood.

⁶⁷ Her son Kolja, his wife and their infant daughter initially stayed behind in Riga. They fled to Berlin in October 1944. The fate of her grandson Wolja is unknown.

⁶⁸ German original: "Beim Packen nahm ich nicht nur auf die beschränkten Fassungsvermögen unserer Koffer und Arme Rücksicht, sondern auch auf die Möglichkeit einer baldigen Rückkehr, und ließ so manches dort, was ich später empfindlich bedauern mußte. [...] Ich hätte gern noch das Grab meiner Mutter sowie das meines Mannes und meines Sohnes aufgesucht; Zeit und Kraft reichten aber dazu nicht mehr aus; ich hoffte ja, in ein paar Wochen wieder zurückkehren zu können." Pusirewsky 1984, 283.

Lilia, however, who was with her husband in Lüdenscheid, had sensed it from my letters and came to Hasselhof for two days. After that, I became restless and lonely all over again, and the appearance of the letter carrier was the culmination of the day.⁶⁹

Like many who are forced to flee their homeland or spend an extended time far away from home in exile, Margarete von Pusirewsky felt a loneliness that could only temporarily be healed by having contact with those who shared her experiences. She continued to live in her Baltic world, which was held up by personal contacts and written communication. This last excerpt from her memoirs also shows that the connection to other Baltic Germans was stronger than any connection she might have had with Germans in the Rhineland. German language and culture alone was not enough commonality to make her feel at home. The Baltic lands and Riga were her home, she had a spatial sense of belonging as well as a sense of community that included other Baltic Germans but not all German people. She was more a “Balt” than a German. Her identity was not first and foremost that of an ethnic German, as Nazi Germany’s propaganda had tried to make all Baltic Germans believe. Margarete von Pusirewsky died in 1948 in her place of exile and refuge, a village near Duisburg. She was not able to return to Riga again to fulfil her greatest wish and visit her mother’s, her husband’s, and her son’s graves and say her good-byes.

---

⁶⁹ German original: “Eine quälende Unruhe war in mir, die ich niemanden mitteilen konnte und die hier am Rhein auch niemand, der die Geschichte des Baltikums nicht kannte, begriffen hätte. Lilia aber, die bei ihrem Mann in Lüdenscheid war, hatte sie aus meinen Briefen herausgeföhlt und kam für zwei Tage nach Hasselhof. Danach wurde es von neuem unruhig in mir und einsam, und das Erscheinen der Briefträgerin bildete den Kulminationspunkt des Tages.” Ibid., 288.

CONCLUSION

Margarete von Pusirewsky had several experiences in her life where external circumstances caused her to leave her *Heimat* and which can be interpreted as forms of exile. Several times, she deliberately chose to return to Riga, showing her deep connection with her hometown. Even in 1944, she believed that her exile to Germany would be short-lived. Although she had the privilege to find refuge with her daughter's in-laws at a farmstead near Duisburg, she only hesitantly moved there. She waited until Soviet troops were near Riga, and with the memory of her sister's deportation on 14 June 1941 on her mind, she knew that staying in Riga would not be safe. Thus, external circumstances made her leave her home town and move to Germany. Her memoirs and recollections about her Baltic homeland written in West Germany between 1944 and 1948 demonstrate that she was forcefully uprooted and fled Latvia only very reluctantly.

Taking into account the experiences of other family members, the Goegginger family maps Europe's history of population transfers in the 19th and 20th centuries almost in its entirety. It started with the grandfather Heinrich Goegginger senior, who freely moved from Vienna to Riga for economic reasons, believing – like many did at the time – that the Russian Empire was a land of opportunities.⁷⁰ The stories of other family members in the first half of the 20th century include exile, (forced) resettlement, deportation, flight and expulsion. Family histories like this one allow us to get a sense of what these experiences meant for individuals, how they coped with them and how they continued to feel connected to their homeland, even after they had been uprooted and forced to leave their home. After her flight and resettlement from Latvia to

---

⁷⁰ Dahlmann, Scheide 1998.

West Germany, Margarete von Pusirewsky yearned to get letters from her Baltic friends and to talk to the people who shared the loss of her Baltic homeland. Her network with other Baltic Germans, which she kept and cherished after moving to the Rhineland, demonstrated her strong connection to the Baltic lands. Meanwhile, her German ethnicity and the German language and culture she shared with the people in the Rhineland seemed less important.

Similarly, the Goegginger branch of the family, who emigrated to Canada after the Second World War, upheld long-lasting connections with other Baltic Germans. As the journal *Blaue Briefe* (Blue Letters) attests, the Goegginger family was very active in the Baltic German Canadian community. The journal included reports about Baltic Germans such as their Baltic German dialect as well as Baltic German recipes. More importantly, it allowed Baltic Germans in Canada to share their Baltic history with the next generation, even if they did not speak German anymore.⁷¹ This kept (and still keeps) the memory of the now historic Baltic German community alive.

ACKNOWLEDGMENTS/PATEICĪBAS

I would like to thank the organisers and participants of the conference “Far away, close by: exile as a cultural historical phenomenon and cultural-forming experience”, Riga, 10–11 March 2022, where I presented a first version of this paper. In particular I want to thank Andris Levāns, who encouraged me to interpret my primary source materials about the family Goegginger/Pusirewsky from the exile perspective.

---

⁷¹ Sturm, Ellen (2015). Weihnachten vor 100 Jahren / Christmas 100 years ago. Schloss Zarnikau bei Riga / Zarnikau Castle near Riga. *Blaue Briefe*, 2, pp. 38–40.

BIBLIOGRAPHY/BIBLIOGRĀFIJA

Primary Sources/Avoti

- Busz, Marta, deportation file, *Latvijas Nacionālais arhīvs* (Riga, hereinafter: LVA), 1987–1–13346.
- Bulmerincq, Wilhelm von (1952). *Lebenserinnerungen des letzten deutschen Stadthaupts (Oberbürgermeister) von Riga*. Wolfenbüttel: Ernst Fischer Verlag.
- Gögginger family folder, Deutsch-Baltische Genealogische Gesellschaft Darmstadt.
- Loeber, Dietrich A. (ed.) (1972). *Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941, Dokumente zur Umsiedlung und ihrer Vorgeschichte*. Neumünster: Karl Wacholtz Verlag.
- Pusirewsky von, Margarete (1984). *Kirschen im Kaukasus. Ein Schicksal zwischen Ost und West*. Stuttgart: Verlag Urachhaus.
- Rigaer Börsen-Comité (Riga Exchange Committee), *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Riga, hereinafter: LNA-LVVA), 3143–1–11a.
- Rigas pilsētas Tirdzniecības pārvalde (Riga City Board of Trade), A/S L. W. Goeginger, LNA-LVVA, 2894–1–10964.
- Rigaer Fabrikantenverein (Riga Society of Factory Owners), LNA-LVVA, 2765–1–4.
- Samarin, Iurii F. (1889). Pis'ma iz Rigi. In: D. Samarin (ed.). *Sochinenia Iu. F. Samarina. Pis'ma iz' Rigi i Istoria Rigi*. Moskva: D. Samarin.

Press/Prese

- Blaue Briefe.
- Düna-Zeitung.
- Lettlands Export-Industrie – Beilage der Rigaschen Nachrichten.
- Rigasche Rundschau.
- Valdības Vēstnesis.
- Zeitung der Rigaschen Stadtpolizei.

Secondary Sources/Literatūra

- Brüggemann, Karsten (2012). The Baltic Provinces and Russian Perceptions in Late Imperial Russia. In: Karsten Brüggemann and Bradley D. Woodworth (eds.). *Russia on the Baltic. Imperial Strategies of Power and Cultural Patterns of Perception (16th–20th Centuries)*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, pp. 111–141.
- Conrad, Benjamin (2018). Von der Oberschicht zur Minderheit: Die Deutschbalten. In: Ivars Ījabs, Jan Kusber, Ilgvars Misāns, Erwin Oberländer (eds.). *Lettland 1918–1920. Ein Jahrhundert Der Staatlichkeit*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, pp. 42–50.
- Dahlmann, Dittmar, Scheide, Carmen (eds.) (1998). „... Das einzige Land in Europa, das eine große Zukunft vor sich hat.“ *Deutsche Unternehmen und Unternehmer im Russischen Reich im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Essen: Klartext-Verlag.
- Hatlie, Mark R. (2014). *Riga at War, 1914–1919: War and Wartime Experience in a Multi-Ethnic Metropolis*. Marburg: Herder-Institut.
- Hiden, John (2004). *Defender of Minorities. Paul Schiemann, 1876–1944*. London: Hurst & Company.
- Lenz, Wilhelm (1954). *Die Entwicklung Rigas zur Großstadt*. Kitzingen a. M.: Holzer-Verlag.
- Liivik, Olev, Tark, Triin (2016). Aus der Sowjetunion in das Deutsche Reich: Über die Nachumsiedlung aus Estland im Jahre 1941. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 65 (3), pp. 407–427.
- Loeber, Dietrich A. (1972). Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941 im Spiegel der Dokumente. Eine Einführung. In: Dietrich A. Loeber (ed.). *Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941*, Neumünster: Karl Wacholtz Verlag, pp. (11)–(60).
- Naimark, Norman M. (2002). *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth-century Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Plath, Ulrike (2014). Heimat Rethinking Baltic German Spaces of Belonging. *Kunstiteaduslikke Uurimusi/Studies on Art and Architecture/Studien Für Kunstwissenschaft*, 3–4, pp. 55–78.
- Rolf, Malte (2014). Einführung: Imperiale Biographien. Lebenswege imperialer Akteure in Groß- und Kolonialreichen (1850–1918). *Geschichte und Gesellschaft*, 40/1, pp. 5–21.

- Saagpakk, Maris (2006). Der Erste Weltkrieg in den autobiographischen Texten deutschbaltischer Autoren. *Journal of Baltic Studies*, 37 (1), pp. 1–21.
- Surlis, Paul (2001). Exile. *The Furrow*, 52 (4), pp. 203–209.
- Thum, Gregor (2011). *Uprooted. How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions*. Princeton: Princeton University Press.
- Ulianova, Galina (2009). *Female Entrepreneurs in Nineteenth-Century Russia*, London: Pickering & Chatto.
- Weber, Claudia (2019). *Der Pakt. Stalin, Hitler und die Geschichte einer mörderischen Allianz*. München: C. H. Beck.
- Welzer, Harald et al. (2008). *Opa war kein Nazi. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. 6th edition. Frankfurt a. M.: Fischer.
- Wezel, Katja (2021). The Most Successful Trading Hub in Late Imperial Russia: Using Historical GIS to Map Riga as a Global Port City. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 70 (3), pp. 389–415.

TRIMDA, BĒGŠANA UN DZIMTENES ZAUDĒŠANA:
MARGARETA FON PUŠIREVSKA — VĀCBALTĪETES DZĪVE
STARP KARU UN PĀRVIETOŠANU

Katja Vēcele

Dr. phil., Feodora Linena pētniecības stipendiāte, Latvijas Universitāte

Zinātniskās intereses: ekonomikas vēsture, telpas vēsture, digitālā vēsture, atmiņu politika, Baltijas vēsture.

Kad 1939. gada rudenī vairums vācbaltiešu pameta Latviju, Margareta fon Puširevska (1872–1948) palika savā dzimtajā pilsētā Rīgā. Ģimene, kurā bez Margaretas bija viņas māte Ludmila Gēgingere un māsa Marta Buša, kā arī Margaretas divas meitas un dēls, izlēma nepiedalīties vāciešu masveida izceļošanā. Savas dzīves laikā Margareta fon Puširevska jau bija vairākkārt brīvprātīgi devusies trimdā no dzimtās pilsētas Rīgas – vispirms kā kara ārsta, kurš tika norikots darbā dažādās Krievijas impērijas vietās, sieva, un pēc tam Pirmā pasaules kara laikā, kad viņa kopā ar ģimeni bija bēgusi uz Helsinkiem. Ikreiz pēc ilgstošas uzturēšanās citās Krievijas impērijas daļās viņa atgriezās Rīgā. Pat pametot Rīgu pēdējo reizi 1944. gadā, bēgot no tuvojošās Sarkanās armijas, viņa cerēja uz drīzu atgriešanos. Balstoties uz avotiem, galvenais no kuriem ir Margaretas fon Puširevskas memuāri, raksts

aplūko sasaisti ar dzimto pilsētu, trimdas pieredzi, ilgošanos “būt atkal mājās” trimdas laikā un pēc tās, kā arī bēgšanas, (piespiedu) pārvietošanas un izsūtīšanas kontekstā.

Atslēgas vārdi: vācbaltieši, trimda, sieviešu pieredze, dzimtene, pārvietošana, Rīga, telpiskā piederība.

Kopsavilkums

Izmantojot vācbaltietes Margaretas fon Puširevskas (dzim. Gēginere) atmiņas, rakstā tiek izvērtēta viņas trimdas un dzimtenes zaudējuma pieredze, kā arī telpiskās un etniskās piederības jautājumi. Dzīves laikā Margaretai fon Puširevscai nācās vairākas reizes pamest savu dzimto pilsētu Rīgu. Viņas un viņas ģimenes dzīvi dziļi ietekmēja abi pasaules kari, kā arī etniskā politika, kas līdz ar 1939. gadā noslēgto Hitlera–Staļina paktu noveda pie Austrumeiropas sadalīšanas Ādolfa Hitlera un Josifa Staļina interešu sfērās. Šī politika tiek interpretēta kā etniskās tīrīšanas forma un tiek aplūkota tās ietekme uz vācbaltiešu kopienу, balstoties personīgās atmiņās par attiecīgajiem notikumiem un apskatot iemeslus, kāpēc daži vācbaltieši neatsaucās aicinājumam pārcelties uz nacistisko Vāciju.

Rakstā tiek izsekots Margaretas fon Puširevskas dzīves gājumam atbilstoši tā atspoguļojumam viņas memuāros, tostarp viņas dzīvei krievu kara ārsta sievas statusā pirms Pirmā pasaules kara. Viņas Baltijas identitāte tiek pretnostatīta viņas vīra kā dažādās Krievijas impērijas daļās strādājoša kara ārsta impērijas mēroga biogrāfijai. Margareta fon Puširevska pirmām kārtām bija sieva un četru bērnu māte. Taču viņa bija arī uzņēmēja, jo mantoja trešo daļu no savai mātei piederošās “L. W. Goegginger” rūpnīcas, kas pirms Pirmā pasaules kara bija lielākā konservu rūpnīca Rīgā. Pateicoties tam, pirms Pirmā pasaules kara Margareta fon Puširevska piederēja pie Rīgas vācbaltiešu elites. Taču viņas dzīves gājumu izceļ, no vienas puses, laulība ar krievu kara virsnieku un, no otras, – spēcīgā piederības sajūta konkrētai vietai, kas viņu piesaistīja dzimtajai pilsētai Rīgai. Atšķirībā no vairuma vācbaltiešu, kuri 1939. gada rudenī sekoja nacistiskās valdības aicinājumam pārcelties uz vācu okupēto Poliju, Margareta fon Puširevska kopā ar māti, māsu un trim dzīvajos palikušajiem bērniem izvēlējās neatstāt Rīgu.

Rakstā aplūkotās Margaretas fon Puširevskas izjūtas, viņai atrodoties trimdā, kā arī iemesli, kāpēc viņa 1939. gadā izvēlējās palikt Rīgā, nevis sekot aicinājumam pārcelties. Viņas izteiktā telpiskās piederības sajūta un

personiskā sasaiste ar dzimto pilsētu Rīgu kļūst acīmredzama jau memuāru fragmentos, kuri apraksta viņas kā kara ārsta sievas dzīvi Kaukāzā (Batumi) un Krievijas–Vācijas pierobežā (Kretingenē/Kretingā). Margaretas fon Puširevskas ilgas pēc mājām ļoti skaidri atklājas arī viņas atmiņās par Pirmā pasaules kara laikā Helsinkos pavadītajiem trim trimdas gadiem. 1915. gadā tuvojoties Vācijas karaspēkam un frontes linijai pieņākot pašā Rīgas pievārtē, ģimene savās mājās vairs nejutās droši. Margaretas fon Puširevskas atmiņas par Rīgu vācu okupācijas varā, ko viņa uz īsu brīdi pieredzēja 1918. gadā, kā arī viņas skatījums uz Latvijas neatkarības pasludināšanu 1918. gada 18. novembrī sniedz interesantu personisku redzējumu, parādot, ka bija arī tādi vācbaltieši, kuri kritiski raudzījās uz vācu okupāciju un atbalstīja Latvijas neatkarību.

Īpaši vērtīgas ir Margaretas fon Puširevskas atmiņas par vācbaltiešu pārceļošanas posmu 1939. gadā, jo tās sniedz ieskatu personiskajās izjūtās un iemeslos, kāpēc viņa (kopā ar māti un māsu) izlēma noraidīt nacistiskās Vācijas valdības piedāvājumu pārcelties. Visas trīs sievietes juta spēcīgu sasaisti ar savu Baltijas *Heimat* (dzimteni). Viņu lēmums jāizvērtē arī Hitlera–Stalīna pakta, Otrā pasaules kara sākuma un Padomju Savienības–Latvijas savstarpējās palīdzības pakta kontekstā. Margaretas fon Puširevskas memuāros minēti arī vēl ļoti konkrēti personiski iemesli, kāpēc viņa, viņas māsa Marta Buša un māte Ludmila Gēgingere palika Rīgā. Ludmilai Gēgingerei jau bija pāri 90, un viņa jutās pārāk veca, lai pamestu mājas. Marta Buša bija precējusies ar poli, viņai bija ciešas saites ar Rīgas poļu kopienu, un viņa nevēlējās pārcelties uz vācu okupēto Poliju. Margaretai fon Puširevska bija karadienestam derīgs dēls un mazdēls, kuri, visticamāk, tiktu iesaukti Vācijas armijā – vīriešiem, kuri izauga divvalodīgā kosmopolītiskā ģimenē un kuriem bija pa pusei vācbaltiešu, pa pusei krievu saknes, tas bija problemātiski. Margaretas fon Puširevskas ģimene īsti neatbilda tai rasu koncepcijai, ko nacistiskā Vācija izmantoja cilvēku, tostarp vācbaltiešu kopienas, identitātes definēšanai. Kā atkal un atkal rāda viņas memuāri, viņas identitāte nebija vāciska etniskajā ziņā. Tā vietā viņa juta spēcīgu sasaisti ar savu Baltijas dzimteni un citiem vācbaltiešu kopienas locekļiem, ar kuriem viņai bija kopīga pieredze un telpiskās piederības izjūta. Margareta fon Puširevska ne tikai neatsaucās aicinājumam pārcelties 1939. gada rudenī, bet nepārvācās uz Vāciju arī 1941. gadā, kad Latviju (un Igauniju) pameta vairums to vācbaltiešu, kuri 1939. gadā bija izvēlējušies palikt. Tas viņas dzīvēstāstu padara ļoti neparastu. Tikai 1944. gadā, kad padomju karaspēks stāvēja pie Rīgas vārtiem, Margareta fon Puširevska sekoja savu meitu

padomam un secināja, ka palikt nav droši. Tajā brīdī viņas lēmumu, visticamāk, ietekmēja māsas Martas Bušas pieredze – viņa bija kritusi par upuri pirmajai padomju masu deportācijai 1941. gada 17. jūnijā un mirusi cietumā Komi Republikā. Tāpēc 1944. gada jūlijā Margareta fon Puširevska negribīgi pameta dzimto pilsētu, joprojām cerēdama uz iespēju drīz tajā atgriezties. Viņa rada patvērumu znota vecāku lauku mājā ciematā netālu no Disburgas Vācijas rietumos. Taču viņai tā bija tikai kārtējā trimdas pieredze. Margareta fon Puširevska ilgojās pēc savām mājām un komfortabli jutās vienīgi tad, kad radās iespēja komunicēt ar citiem baltiešiem, kuri pazina viņas Baltijas dzimteni un Baltijas reģiona vēsturi.

Saņemts/Submitted 01.09.2022.

© 2022 Katja Wezel

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

VĒSTURES AVOTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.05>

“PILNĪGI NENOKĀRTOTA
JOPROJĀM IR TELEVĪZIJAS
RAIDĪJUMU CENZŪRA”:
“GLAVĻIT” PRIEKŠNIEKA
VALENTĪNA AGAFONOVA
1962. GADA 31. JANVĀRA VĒSTULE
RADIORAIDĪJUMU UN TELEVĪZIJAS
KOMITEJAS PRIEKŠSĒDĒTĀJAM
VALENTĪNAM PŪRIŅAM

Toms Zariņš

Mg. hist., PhD grāda pretendents, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte; Frīdriha Eberta fonda Latvijas biroja projektu vadītājs

Padomju televīzijas kontroli un cenzūru somu sociālo zinātņu pētnieks Reino Pāsilinna (*Reino Paasilinna*) iedalījis četrās kategorijās: pašcenzūrā, politiskajā cenzūrā (Komunistiskās partijas kontrole), “normatīvajā” valsts cenzūrā (“Glavlit” kontrole) un vadošās administratīvās pozīcijās esošo amatpersonu (galveno redaktoru, radioraidījumu un televīzijas komitejas vadības) kontrolē.¹

---

¹ Paasilinna, Reino (1995). *Glasnost and Soviet Television*. Helsinki: YLE, p. 98. Jāpiebilst, ka šo četru kategoriju iedalījums, protams, nenozīmē to, ka cenzēšanas akts nevarēja rasties kā vairāku kontroles mehānismu savstarpējās mijiedarbības rezultāts – tā tas bija itin bieži; tas drīzāk tīpizē aktorus, kuri varēja ierosināt vai kuru uzdevums bija veikt cenzēšanas aktus.

LATVIJAS PSR
MINISTRU PADOMES GALVENĀ PĀRVALDE KĀRĀ
UN VALSTS NOSĒPUMU AIZSARDZĪBAI PREŠĒ

(„ГЛАВЛИТ“)

Rīga, Valņu ielā 2. Tālr. 23191, 25978, 24739, 29334

Введ. № 45 от 3/IV 62г. Секр.
ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПО ОХРАНЕ ВОЕННЫХ
И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ТАЙН В ПЕЧАТИ

(„ГЛАВЛИТ“)

ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
г. Рига, ул. Ваяню, 2. Тел. 23191, 25978, 24739, 29334

13

№ 14с

31 « января 1962 г.

Секретно
экз. № 1

Председателю Комитета по радиовещанию
и телевидению при Совете Министров Латвийской ССР

тов. Пуринь В.Р.

В соответствии с Положением о Главлите СССР, утвержденным постановлением Совета Министров СССР от 24 февраля 1958 года, Инструкцией о порядке цензурского контроля, а также Постановлением ЦК КПСС "О работе Главлита СССР" от 3 апреля 1957 года на органы цензуры возложена обязанность осуществлять контроль материалов радиовещания и телевидения. Главлит Латвийской ССР, выполняя обязанности, возложенные на него директивными органами, встречается в практике контроля материалов Латвийского Радио и Рижской студии телевидения с рядом грубейших нарушений требований вышеупомянутых руководящих документов.

Как известно, согласно § 36 Инструкции о порядке цензурского контроля, предназначенные для открытого вещания материалы радио и телевизионных передач должны быть представлены на контроль в срок, необходимый для их тщательной проверки цензором. Однако это требование некоторыми редакциями радиокomiteта систематически нарушается. Особенно запаздывает с представлением материалов на контроль редакция последних известий. Так, например, 23 января 1962г. материалы редакции последних известий на русском языке были представлены цензору на контроль за 25 минут до их передачи в эфир. Причем эти материалы содержали запрещенные к открытому вещанию сведения, ограниченные § 81 "Перечня сведений, запрещенных к опубликованию в открытой печати, передачах по радио и телевидению", издания 1960 года.

§ 38 Инструкции о порядке цензурского контроля требует, чтобы все звукозаписи вестудейных выступлений (пленки, тонфильмы), тексты которых предварительно не были представлены цензору, передавались в эфир лишь после проверки и разрешения цензорами машинописного текста (стенограмма) выступления. Однако это требование почти всеми редакциями, за исключением отдельных, как например, пропаганды и детских передач, до сих пор не выполняется. Цензоры в нарушение требований органов цензуры до последнего времени принимали на контроль нерасшифрованные звукозаписи.

Несмотря на устную договоренность с Председателем комитета т. Пуринь о предоставлении цензорам всех материалов радиопередач в 2-х экземплярах, до сих пор большинство редакций это обещание руководства комитета не выполняет.

Совершенно неупорядоченным до сих пор остается вопрос о цензурском контроле передач телевидения. Тексты свободных выступлений, как правило, на цензурский контроль не представляются. Телефильмы и материалы "теленостей" во многих случаях вообще не представляются на контроль. Материалы телепередач также до сих пор поступают на контроль в одном экземпляре.

Учитывая все вышеизложенное, Главлит Латвийской ССР предлагает руководству комитета по радиовещанию и телевидению принять самые решительные меры к устранению всех нарушений и требований органов цензуры. Цензорам, осуществляющим контроль материалов радио и телевидения, дано указание впредь строго руководствоваться документами директивных органов и органов цензуры, не допускать ни малейшего отступления от установленных правил и принципов работы.

Одновременно обращаем Ваше внимание, что несмотря на то, что Комитет имеет "Перечень сведений, запрещенных к опубликованию..." и другие дополняющие его документы, в представляемые работниками редакций материалы радио и телевидения по-прежнему проникают запрещенные сведения, неодно-

кратно снимаемые нашими работниками. Причем количество вычерков, производимых работниками Главлита Латвийской ССР по материалам Латвийского радио и телевидения не сокращается, как это происходит по многим другим редакциям газет и издательств, а напротив из года в год возрастает. Так, если в 1959 году в контролируемых нами материалах радио и телевидения было произведено (17) вмешательств, в 1960 году - (21), то в 1961 году их стало уже (27).

Это свидетельствует о том, что работники радио и телевидения еще слабо знают требования и рекомендации органов цензуры, активно не участвуют в охране военных и государственных тайн в печати.

На занятиях работников редакций нами не раз указывалось на необходимость использования консультаций при подготовке материалов по важнейшим научно-техническим проблемам, на которые распространяются отдельные ограничения Перечня. Однако на практике отдельные редакции (промышленная - т. Арманис) игнорируют это требование. Подготавливая материалы, содержащие условные ограничения и требующие разрешений соответствующих союзных организаций, они предварительно не консультируясь с работниками Главлита, представляют их на контроль накануне передач.

Главлит Латвийской ССР считает, что в ближайшее время необходимо провести работу по дополнительному разъяснению всем работникам редакций требований Перечня и дополняющих его документов с тем, чтобы они лучше руководствовались ими в своей практической работе. Главлит республики со своей стороны окажет Вам в этом деле необходимую помощь.

Начальник Главного Управления
по охране военных и государственных тайн в
печати при Совете Министров
Латвийской ССР:

В. Агафонов
(В. Агафонов)

Formāli uzraudzība pār televīzijas raidījumu saturu Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenajai pārvaldei kara un valsts noslēpumu aizsardzībai presē² (turpmāk tekstā – GLP) jeb “Glavļit” pirmoreiz tika uzdots ar Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas (PSKP CK) 1957. gada 3. aprīļa lēmumu “Par PSRS Glavļita darbu” (*O rabote Glavlita SSSR*), kā arī PSRS Ministru Padomē (MP) 1958. gada 24. februārī³ un Latvijas PSR MP tā paša gada 1. aprīlī⁴ apstiprinātajiem nolikumiem par attiecīgi PSRS un Latvijas PSR GLP darbību.

No minētajām četrām kategorijām vienīgi GLP īstenotajai uzraudzībai bija reglamentētas kontroles raksturs. Operējot ar periodiski atjaunotu “Atklātajos iespieddarbos, radio un televīzijas pārraidēs publicēšanai aizliegto ziņu sarakstu” (*Perechen' svedenii, zapreshchennykh k opublikovaniuu v otkrytoi pechati, poredachakh po radio i televideniiu*), tā ik dienas kontrolēja, lai publiskajā telpā nenonāktu informācija, kuru valsts uzskatīja par slepenu. Šādas informācijas saraksts bija ļoti garš – tas “skāra visas dzīves jomas, sākot ar kosmosa programmām un beidzot ar ekonomikas statistiku”⁵.

Televīzija komunistiskajam režīmam bija neparocīga pēc savas dabas. Tā veidojās kā universāls masu medijs, kas apvienoja skaņu un attēlu, mūziku un runu, tas bija demokrātisks raksturā un uztverams bez piepūles, tas spēja bez starpniecības sasniegt plašas ļaužu masas un uzrunāt tās reizē individuāli un kolektīvi.⁶ Galvenokārt uz teksta kontroli orientētajai GLP tādē-

² Iestāde daudzkārt mainījusi nosaukumu. Historiogrāfijā dominējošais apzīmējums ir Galvenā literatūras pārvalde jeb “Glavļit” – pirmais tās nosaukums.

³ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk – LNA-LVA), 270–1c–1187, 37.–47. lp. (Postanovleniia Soveta Ministrov Soiuza SSR – sekretnye. Nachato 14 XII 1957 g., okoncheno 11 XII 1958 g.).

⁴ LNA-LVA, 917–1a–25, 1.–7. lp. (Polozhenie o Glavnom upravlenii po okhrane voennykh i gosudarstvennykh tain v pechati pri Sovete Ministrov Latvii SSR, 1958).

⁵ Paasilinna. *Glasnost and Soviet Television*, p. 102.

⁶ Turpat, 81. lpp.

jādi nācās uzraudzīt visdinamiskāko tobrīd pastāvošo mediju, turklāt raidījumi no studijām un translācijas ilgus gadus varēja notikt tikai tiešraidē.⁷ To, piemēram, 1965. gada 21. maijā izmantoja rakstnieks Alberts Bels, TV “Literārās piektdienas” raidījumā “Saruna par mūsdienu stāstu”⁸ negaidīti paziņojot, ka starp faktoriem, kas kavē jauno autoru literāro izaugsmi, esot “Glavlit” iejaukšanās rakstnieku mākslinieciskās jaunrades procesā.⁹

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LNA-LVA) atrastā vēstule, kuru GLP priekšnieks Valentīns Agafonovs¹⁰ (1926–1981) sūtījis Latvijas PSR MP Radioraidījumu un televīzijas komitejas vadītājam Valentīnam Pūriņam¹¹ (1910–1998), ir vienīgais patlaban zināmais dokuments, kas apstiprina televīzijas kā cenzūrai problemātiska medija raksturu un pašas cenzūras vārdiem raksturo Latvijas PSR GLP vājās vietas elektronisko mediju kontrolē.

Šai avotpētnieciski nozīmīgajai vēstulei ir ne mazāk interesants tapšanas konteksts, kuru izdevies rekonstruēt ar citu LNA-LVA fondos esošo dokumentu palīdzību. Sešdesmito gadu sākumā Latvijas PSR GLP bija iekūlusies nepatīkšanās: tās atskaite par darbību 1961. gadā un pārbaude uz vietas par darbu 1962. gada janvārī (veikta no 11. līdz 18. janvārim¹²) ļāva PSRS

⁷ Pirmo melnbalto televīzijas ierakstu uz magnētiskās lentes Latvijā veica tikai 1969. gada 21. aprīlī (Grabovskis, Romualds (2000). Ieskats “Latvijas Televīzijas” vēsturē. No: *Latvijas telekomunikāciju darbinieku atmiņas*. 2. daļa. Rīga, 378. lpp.); par ierastu praksi videoieraksti sāka kļūt 70. gadu vidū.

⁸ LNA-LVA, 1184–3–949, 110.–111. lp. (Literāri dramatisko televīzijas raidījumu teksti, 1965. gada maijs).

⁹ Blium, Arlen V. (sost.) (2004). *Cenzura v Sovetskom Soiuzē. 1917–1991. Dokumenty*. Moskva, 432.–433. lpp.

¹⁰ Valentīns Agafonovs – Latvijas PSR MP Galvenās pārvaldes kara un valsts noslēpumu aizsardzībai presē (“Glavlit”) priekšnieks (1961–1971).

¹¹ Valentīns Pūriņš – Latvijas PSR MP Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājs (1960–1962).

¹² LNA-LVA, 917–1a–30, 29. lp. (Otchet o rabote Glavlita Latviiskoi SSR za 1961 god. Nachato 12 ianvaria 1962 goda, okoncheno 17 dekabريا 1962 goda).

GLP priekšniekam Pāvelam Romanovam¹³ 1962. gada 29. martā konstatēt, ka “Latvijas Glavļita darbības līmenis neatbilst prasībām, kuras patlaban attiecināmas uz cenzūras orgāniem”.¹⁴ Kritika bija visaptveroša: Maskavas kolēģus neapmierināja darbinieku sniegums gandrīz visos darba iecirkņos, darba organizācija un dalīšana, vadošo darbinieku attieksme pret pārvaldes darba rezultātiem un pat veids, kādā notiek darbinieku mācības.¹⁵ Par televīzijas uzraudzību cenzoru izvērstajā ziņojumā Romanovam savukārt rakstīts: “Televīzijas materiālu cenzūra [Rīgā] tiek īstenota formāli. Šo materiālu kontrole uzdots cenzoram, kas veic radiatoraidījumu kontroli, bet, tā kā televīzijas studija atrodas lielā attālumā no radiokomitejas,¹⁶ tad cenzors ar pārvaldes priekšniecības piekrišanu šos materiālus pārraidīšanai atļāva, nevis lasot [to tekstu], bet noklausoties īsu to [satura] izklāstu no televīzijas studijas darbiniekiem pa telefonu.”¹⁷ Sakarā ar “noteiktās radio un televīzijas materiālu kontroles kārtības rupjajiem pārkāpumiem” ziņojumā tika rekomendēts “par to informēt LKP CK un iesniegt konkrētus piedāvājumus par esošo nepilnību novēršanu”, bet no radio un TV vadītājiem “pieprasīt [...] PSRS MP Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētāja 1960. gada 3. novembra pavēles Nr. 24s “Par materiālu iesniegšanas Glavļita cenzoru kontrolei nokārtošanu” [*Ob uporiadochenii predstavleniia materialov na kontrol' cenzoram Glavlita*] stingru izpildīšanu.”¹⁸

Domājams, jau pārbaudes noslēgumā mutiski saņēmis informāciju no Maskavas kolēģiem par konstatētajām problē-

¹³ Pāvels Romanovs (*Pavel Konstantinovich Romanov*) – PSRS MP Galvenās pārvaldes kara un valsts noslēpumu aizsardzībai presē (“Glavļit”) priekšnieks (1957–1963, 1966–1986).

¹⁴ *LNA-LVA*, 917–1a–30, 26. lp.

¹⁵ Turpat, 29.–39. lp.

¹⁶ Radioraidījumu cenzūra tika veikta atsevišķā nelielā istabā turpat radio-namā.

¹⁷ *LNA-LVA*, 917–1a–30, 31. lp.

¹⁸ Turpat, 38. lp.

mām un Latvijas GLP kontroles “aklajām zonām”, Agafonovs 1962. gada 31. janvārī nosūtīja vēstuli Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētājam Pūriņam, kritizējot televīzijas un – jo īpaši – radio redakciju darbinieku izvairīšanos no noteiktās kontroles kārtības ievērošanas. Tāpat vēstulē tika konstatēts, ka “pilnīgi nenokārtota joprojām ir televīzijas raidījumu cenzūra. Uzstāšanos teksti [*teksty svobodnykh vystuplenii*], kā likums, netiek iesniegti cenzūras kontrolei. Telefilmas un “televīzijas ziņu” materiāli daudzos gadījumos vispār netiek iesniegti kontrolei.”¹⁹

Arī Pūriņš nebija bez grēka: lai gan komitejas vadību viņam uzticēja 1960. gada maijā,²⁰ jau nākamā gada 4. aprīlī viņš (un viņa vietnieks televīzijā Kazimirs Jalinskis²¹) saņēma Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) CK pirmā sekretāra Arvīda Pelšes parakstītu CK biroja aizrādījumu “par radio un televīzijas raidījumu kvalitātes kontroles pavājināšanu [*oslablenie*] un pārkāpumu pieļaušanu materiālu sagatavošanas kārtībā”.²² Šeit runa pat nebija par cenzūras apiešanu, bet gan faktoloģiski un ideoloģiski kļūdainu raidījumu pārraidīšanu ēterā.²³ Jautājuma apspriešanās biroja sēdē LKP CK sekretārs Augusts Voss izteicās, ka Pūriņš

“ļoti liberāli attiecas pret darbinieku izvēli [*podkhodit k kadram*]. Būtībā sākumā no Pūriņa puses vairāk bija jūtams prasīgums,

¹⁹ LNA-LVA, 1184–1b–8, 14. lp. (Perepiska s CK KP/b/ – CK KP Latvii i Sove-tom Ministrov Latviiskoi SSR o rabote Radiokomiteta. Nachato 7 janvaria 1946 goda, okoncheno 11 maia 1963 goda).

²⁰ LNA-LVA, PA-101–23–30, 70. lp. (Protokoly zasedanii biuro Central'nogo Komiteta KP Latvii. Nachato 17 maia 1960 g., okoncheno 31 maia 1960 g.).

²¹ Kazimirs Jalinskis – Rīgas televīzijas studijas direktors (1955–1957), Latvijas PSR MP Radioraidījumu un televīzijas komitejas priekšsēdētāja vietnieks (televīzijā, 1957–1963).

²² LNA-LVA, PA-101–24–32, 6. lp. (Protokoly zasedanii biuro Central'nogo Komiteta KP Latvii. Nachato 4 aprelia 1961 g., okoncheno 21 aprelia 1961 g.).

²³ LNA-LVA, PA-101–24–59, 23. lp. (Spravki, zaiavleniia, proekty reshenii, stenogrammy i drugie materialy k protokolam zasedanii Biuro CK KP Latvii. Nachato 4 aprelia 1961 g., okoncheno 21 aprelia 1961 g.).

vairāk bija organizētības. Tagad fakts seko faktam. [..] tik bezatbildīgi, kā b[iedrs] Pūriņš darbojies pēdējā laikā, nedrīkst. Vajag stingri aizrādīt. [..] Radies tāds viedoklis, ka daži [darbinieki] ar nodomu [tā] dara, lai jūs iegāztu [*podvesti*]. CK [Propagandas un aģitācijas] nodaļa nebūtu ierosinājusi jautājuma izskatīšanu birojā, ja tas nebūtu atkārtojies. Par veselu virkni fakti ir bijusi saruna, jūs brīdināja. Tāpēc vajag visstingrākajā veidā aizrādīt b. Pūriņam, lai viņš paaugstinātu prasīgumu, izbeigtu liberālo pieeju dažiem darbiniekiem. Un dažus negodprātīgos darbiniekus vajag nomainīt un paņemt jaunus, godprātīgus.”²⁴

Vosa neapmierinātība bija likumsakarīga – viņš pats pirms tam bija sniedzis Pūriņam pozitīvu rekomendāciju, norādot, ka viņam “pagaidām nav pietiekami daudz pieredzes vadošā darbā, taču Latvijas KP CK uzskata, ka viņš tiks galā ar viņam uzliktajiem pienākumiem”.²⁵ Partijas Rīgas pilsētas komitejas pirmais sekretārs, CK biroja loceklis Vladislavs Azāns bija pārliecināts, ka “ļoti nopietnas pretenzijas” būtu jāizvirza Pūriņa vietniekam Jalinskim: “Ja b. Pūriņš strādā neilgi, tad Jalinskis strādā ne 10, bet vairāk gadus. Un man liekas [*mne dumaetsia*], ka viņš ļoti slikti palīdz b. Pūriņam.”²⁶

Pēc pusotra gada – 1962. gada 28. jūlijā – LKP CK birojs nolēma atbrīvot Pūriņu no ieņemamā amata.²⁷ Oficiāli – “sakarā ar viņa ievēlēšanu P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes ģeogrāfijas zinātniski pētnieciskā sektora vadītāja amatā”.²⁸ Pieļaujams, ka sava loma notikušajā bija arī Agafonova 1962. gada 31. janvāra vēstulē uzskaitītajām problēmām. To, ka ekonomikas zinātņu kandidāts²⁹ Pūriņš komitejas vadībai bija drīzāk nepie-

²⁴ LNA-LVA, PA-101-24-59, 26. lp.

²⁵ LNA-LVA, PA-101-15500-2-4131, 14. lp. (Purin Valentin Rudol'fovich, 1960-1962).

²⁶ Jalinskis televīziju vadīja sesto gadu. Šajā reizē viņa sods bija tikai pats aizrādījuma fakts.

²⁷ LNA-LVA, PA-101-15500-2-4131, 18. lp.

²⁸ Turpat, 19. lp.

²⁹ Turpat, 14. lp.

mērots cilvēks, daiļrunīgi apliecina viņa īsais stāžs radio un televīziju administrējošajā resorā – divi gadi – iepretī iepriekšējam tā vadītājam Indriķim Lēmanim (14 gadi) un nākamajam vadītājam Rihardam Zandersonam (10 gadi).

GLP priekšnieka Agafonova vēstule Radioraidījumu un televīzijas komitejas vadībai un ar to saistītais konteksts liecina, ka elektronisko mediju cenzūra Latvijā līdz 60. gadu vidum notika tikai daļēji. Ēterā pārraidāmo materiālu kontrole GLP (kura turklāt tobrīd nespēja strādāt līmenī, kas apmierinātu PSRS GLP prasības) bija atkarīga no Radioraidījumu un televīzijas komitejas vadības spējām piespiest redakciju darbiniekus pašus ievērot noteikto kārtību, kā arī no LKP CK iespējām sarežģījumu gadījumā izdarīt spiedienu uz komitejas vadību. Šie apstākļi aplūkotajā periodā sakrita ar nelabvēlīgu personālsastāva situāciju, jo komitejas vadībā laikā no 1960. līdz 1962. gadam (tieši šajos gados tika publiskoti arī nozīmīgākie PSKP CK lēmumi par elektroniskajiem medijiem) bija cilvēks bez nozīmīgas pieredzes vadošā darbā. Šī perioda noslēgumā LKP CK pat nācās īsā laikā nomainīt visu komitejas vadību: ne tikai komitejas priekšsēdētāju Pūriņu, bet arī viņa vietniekus radio³⁰ un televīzijā³¹.

³⁰ 1962. gada 28. jūlijā LKP CK no komitejas priekšsēdētāja vietnieka (radio) amata “par necienīgu uzvedību sadzīvē” atcēla tikai nesen tajā apstiprināto Nikolaju Neilandu: naktī uz 9. jūliju viņš dzērumā bija piekāvis sievu. Vēlāk šis fakts Neilanda karjeru vairs nekavēja – 1969. gada beigās viņš atkal kļuva par šīs pašas komitejas priekšsēdētāja vietnieku (šoreiz televīzijā) (*LNA-LVA*, PA-101-15500-2-9351).

³¹ 1962. gada 21. augustā LKP CK Kazimiram Jalinskim izteica stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē “par bezatbildīgu un politiski nenobriedušu uzstāšanos televīzijā, kā arī par vāju kontroli pār televīzijas raidījumu idejiski politisko saturu”, bet 1963. gada 8. janvārī atbrīvoja no ieņemamā amata (*LNA-LVA*, PA-101-15500-2-7038).

“THE ISSUE OF TELEVISION BROADCAST CENSORSHIP
REMAINS OUTSTANDING”: 31 JANUARY 1962 LETTER
OF LATVIAN SSR *GLAVLIT* HEAD VALENTĪNS AGAFONOVS
TO LATVIAN SSR STATE RADIO AND TELEVISION
COMMITTEE CHAIRMAN VALENTĪNS PŪRIŅŠ

Toms Zariņš

Mg. hist., PhD candidate, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia; Project Manager, Friedrich-Ebert-Stiftung Latvia Office

Summary

Finnish social sciences researcher Reino Paasilinna has divided Soviet television control and censorship into four categories: self-censorship, political censorship (control of the Communist Party of the Soviet Union), “normative” state censorship (control of the Main Directorate for the Protection of State Secrets in the Press under the Council of Ministers of the USSR, known as *Glavlit*), and control of officials in leading administrative positions (chief editors, management of radio broadcast and television committees).

Formally, the Main Directorate for the Protection of State Secrets in the Press under the Council of Ministers of the Latvian SSR (hereinafter ‘LSSR *Glavlit*’) was first assigned with the monitoring of the content of television broadcasts following the 3 April 1957 decree of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU CC), “On the Work of the USSR *Glavlit*” (*O rabote Glavlita SSSR*) as well as the by-laws on the operation of the All-Union and LSSR *Glavlit* approved by the Council of Ministers of the USSR on 24 February 1958, and the Council of Ministers of the Latvian SSR on 1 April of the same year, respectively.

Out of Paasilinna’s four categories of Soviet censorship, it was only the *Glavlit* that exercised a mode of regulated control. Operating with its regularly updated *perechen’* (*Perechen’ svedenii, zapreshchennykh k opublikovaniuu v otkrytoi pechati, peredachakh po radio i teledeniiu*) – a list of information types banned from circulation in the open press as well as radio and television broadcasts – the *Glavlit* performed a daily duty of ensuring that the public space would gain no access to information

considered secret by the state. The list of information was very long and affected virtually all areas of life.

For the Communist regime, television was, in itself, an inconvenience. It had the makings of a universal mass medium, combining sound and image, music and speech; it was democratic by nature and easily perceived, capable of reaching vast crowds and addressing people both individually and collectively. The predominantly text-oriented *Glavlit* found themselves charged with the monitoring of the most dynamic medium of the time; moreover, for several years, studio broadcasts and retransmissions could only be aired live, posing a further challenge.

A letter discovered in the Latvian State Archive (LVA) of the Latvian National Archives addressed to chairman of the State Radio and Television Committee of the Council of Ministers of the Latvian SSR Valentīns Pūriņš (1910–1998) from LSSR *Glavlit* head Valentīns Agafonovs (1926–1981) is the only currently known LVA document that directly confirms the problematic nature of television as a censored medium and describes the weak links in LSSR *Glavlit* electronic media control using the discourse of censorship. Agafonovs' letter to the chairmanship of the radio and television committee and the context therein reveals that, leading up to the mid-1960s, the censorship of electronic media in Latvia had been taking place only partially. The control of the LSSR *Glavlit* over content to be aired – which at the time proved unsatisfactory to the requirements of the USSR *Glavlit* – depended on the capacity of the chairmanship of the radio and television committee to force the editorial staff to comply with the procedures, and the ability of the Central Committee of the Latvian Communist Party (LCP CC) to exert pressure on the radio and television committee in the event of difficulty. These circumstances coincided with an unfavourable staffing situation during the period considered – between 1960 and 1962, the years when the most important CPSU CC decrees on electronic media were made public, the Latvian SSR State Radio and Television Committee was chaired by a man with little management experience. By early 1963, the LCP CC had come to change the entire chairmanship of the radio and television committee, doing so over a short period of time and replacing not only Chairman Pūriņš, but also his deputies.

PATEICĪBAS/ACKNOWLEDGMENTS

Autors pateicas vēsturniekam Mārtiņam Mintauram par pamudinājumu šīs publikācijas izveidē.

© 2022 Toms Zariņš

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko

licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed

under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

CĪŅA AR ĒNU. PAR PIEMINEKĻU DERĪGUMU UN KAITĪGUMU DZĪVEI

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., docents, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Sabiedrības dzīvē laiku pa laikam parādās notikumi, kas šķietami vai patiesi maina līdzšinējo attīstības trajektoriju, liek pārvērtēt ierastos priekšstatus un mainīt attieksmi pret it kā zināmām un ierastām lietām. Šādas pārmaiņas parasti ir saistītas ar liela mēroga sociāla un politiska rakstura norisēm, kas ietekmē arī to, kā mēs uztveram savu vēsturi. Kultūras mantojuma nozare tam ir labs piemērs, jo kultūras mantojums ir ekskluzīva, izlases veidā saglabāta pagātne, tās materiālo un nemateriālo liecību kopums, kas ieguvis mantojuma statusu tieši tādēļ, ka ir kļuvis aktuāls.

Pagātnes aktualitāti nosaka sabiedrībā dominējošā vēstures uztvere, kā to jau 19. gadsimta nogalē pamanīja Frīdrihs Niče (*Friedrich Nietzsche*, 1844–1900),¹ un tādēļ var apgalvot, ka kultūras mantojums nekad nav politiski neitrāls. Vēsturiska celtne, tēlniecības darbs vai piemiņas zīme vienmēr ir saistīta ar kādu notikumu vai personu, kuras vērtējums ir pakļauts ideoloģiskajai konjunktūrai. Piemēram, pēc monarhijas likvidācijas Francijas Republikas Nacionālā asambleja 1792. gadā pavēlēja nekavējoties iznīcināt visus valstī atrodamos uzrakstus, zīmes,

---

¹ Niče, Frīdrihs (2021). *Par vēstures derīgumu un kaitīgumu dzīvei*. Rīga: Neputns, 9.–87. lpp.

pieminekļus un simbolus, kas liecina par monarhiju un feodālismu, “ievērojot to, ka svētie brīvības un vienlīdzības principi vairs neļauj atstāt ļaužu apskatei pieminekļus, kas celti par godu lepņībai, aizspriedumiem un tirānijai!”² Kultūras mantojuma aizsardzības nozares attiecības ar politisko varu vienmēr ir bijušas sarežģītas, jo šīs nozares izveidošanās ir noteiktu vēstures procesu rezultāts,³ tādēļ arī nozares speciālistu attieksme pret kādu no aizsargājamo objektu grupām ir pakļauta vēsturiski dominējošo ideoloģisko koncepciju un sociāli politisko apstākļu ietekmei.

Raksta nolūks ir dalīties pārdomās par to, kā 2022. gadā uzsāktā padomju okupācijas laikā izveidoto skulpturālo pieminekļu un piemiņas zīmju nojaukšanas kampaņa atspoguļo mūsu sabiedrības attieksmi pret padomju periodu Latvijas vēsturē. Šis process sākās apmēram mēnesi pēc Krievijas Federācijas bruņoto spēku iebrukuma Ukrainā, un tieši šis notikums starptautiskās situācijas kontekstā arvien tiek piesaukts kā katalizators, kas aizsācis vai, pēc dažu laikabiedru domām, no jauna aktualizējis nepieciešamību atbrīvoties no tā dēvētā “padomju mantojuma” klātbūtnes Latvijas publiskajā telpā un arī sabiedrības apziņā.⁴ Iepriekšējā reize, kad padomju perioda vēsture nokļuva sabiedrības uzmanības centrā, bija saistīta ar diskusijām par Latvijas PSR Valsts drošības komitejas arhīvu materiālu daļēju publiskošanu 2018. un 2019. gadā. Tā kā šogad uzsāktā cīņa ar “padomju mantojumu” nebūt nav beigusies, patlaban var konstatēt tikai dažas iezīmes, kas raksturīgas procesa gaitai, taču

² Citēts pēc: Jokilehto, Jukka (2002). *A History of Architectural Conservation*. Oxford: Butterworth–Heinemann, p. 70. Raksta autora tulkojums.

³ Lipp, Wilfried (1999). Denkmalpflege und Geschichte. In: Ulrich Borsdorf, Heinrich Theodor Grütter (Hg.). *Orte der Erinnerung. Denkmal, Gedenkstätte, Museum*. Frankfurt; New York: Campus Verlag, S. 131–167, šeit S. 132–133.

⁴ Sander, Gordon F. (2022). Memory Wars in Latvia. *The New York Review of Books*, 21 July. Pieejams: Memory Wars in Latvia | Gordon F. Sander | The New York Review of Books (nybooks.com) (skatīts 30.09.2022.).

dažādu iemeslu dēļ (ieskaitot reprezentatīvu socioloģisko datu trūkumu) vēl nav iespējams novērtēt procesa norisi kopumā.

MŪSU RŪPJU VASARA JEB KO IESĀKT AR PADOMJU PIEMINEKĻU NASTU

Saasināta attieksme pret tēlniecības objektiem jeb pieminekļiem ar izteiktu ideoloģisko vēstījumu bija raksturīga ne tikai Franču revolūcijas aktīvistiem 18. gadsimta beigās, tā ir vērojama ikvienā laikmetā, kad tiek piedzīvotas būtiskas politiskas pārmaiņas un satricinājumi. Latvijas Republikas Saeima, 1923. gadā pieņemot *Likumu par pieminekļu aizsardzību*, noteica, ka nepieciešams izstrādāt “obligatoriskus noteikumus [...] krievu režīma un vācu okupācijas varas laikā celto pieminekļu nojaukšanai vai piemērotai pārbūvei”.⁵ Nav zināms, kādi pasākumi tolaik tika veikti likumā noteiktās prasības īstenošanai, taču ir skaidrs, ka parlamenta lēmums atspoguļoja sabiedrības noskaņojumu. Pieminekļu simboliskā nozīme vienlīdz labi kalpo gan to uzstādīšanai, gan nojaukšanai. Piemēram, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* lasītājiem jau pazīstamā autore Dominika Čarņecka (*Dominika Czarnecka*)⁶ starptautisku ievēribu ieguvušajā monogrāfijā par attieksmi pret padomju karavīriem veltītajiem pieminekļiem Polijā, kuras izdevums poļu valodā nāca klajā jau 2015. gadā, atzīmējusi, ka politiskas demonstrācijas un vandalisms pret šādiem pieminekļiem kā Padomju Savienības ietekmes simboliem plaši izpaudās 1981. gadā, kad padomju emisāri ar Polijas Tautas Republikas vadītāju rokām mēģināja apturēt antikomunistisko kustību šajā Varšavas pakta

⁵ Citēts pēc: Pētersons, Rihards (2000). Okupācijas laika māksla kultūras pieminekļu aizsardzības skatījumā. No: Ilze Konstante (sast.). *Doma*. 6. laid. Rīga: Doma, 71.–77. lpp., šeit 72. lpp. Likuma tekstu sk.: Likums par pieminekļu aizsardzību. *Valdības Vēstnesis*, 26.06.1923., 1. lpp.

⁶ Sk.: Demski, Dagnosław, Czarnecka, Dominika (2015). Mapping Meanings in the Post-Soviet Landscape of Borne Sulimowo. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 96.–120. lpp.

dalībvalstī.⁷ Baltijas valstīs padomju militārpersonām un Sarkanās armijas karavīriem/iekarojumiem veltīto monumentu ideoloģiskā nozīme aktualizējās pēc tam, kad 2007. gada pavasarī Igaunijas varas iestādes pārvietoja padomju karavīriem veltīto pieminekli no Tallinas centra uz militāro kapsētu, kam sekoja krievu kopienas pārstāvju organizētas un stihiskas protesta akcijas.⁸ “Padomju mantojums” Latvijā monumentālajā tēlniecībā, īpaši attiecībā uz Sarkanā armiju slavinošiem objektiem, bija ne mazāk iespaidīgs kā citās Austrumeiropas valstīs, kas pēc Otrā pasaules kara nonāca PSRS ietekmes sfērā vai tika anektētas.⁹ Pēc notikumiem Tallinā arī Latvijas akadēmiskajā vidē norisinājās diskusijas un tika veikti pētījumi par sabiedrības attieksmi pret “padomju mantojumu” gan tā materiālajā,¹⁰ gan nemateriālajā formā,¹¹ taču nacionāla līmeņa pasākumi, kuru

⁷ Czarnecka, Dominika (2021). “Monuments in Gratitude” to the Red Army in Communist and Post-Communist Poland. Paris: L’Harmattan, p. 217.

⁸ Par t. s. “pieminekļu karu” Igaunijā sk.: Brüggemann, Karsten, Kasekamp, Andres (2008). The Politics of History and “The War of Monuments” in Estonia. *Nationalities Papers*, 36 (3), pp. 425–448; Kattago, Siobhan (2009). War Memorials and the Politics of Memory: The Soviet War Memorial in Tallinn. *Constellations*, 16 (1), pp. 151–166.

⁹ Akadēmiskās gadagrāmatas *Osteuropa* 2008. gada speciālizlaidumā, kas bija veltīts vēstures politikai Austrumeiropas valstīs pēc PSRS sabrukuma, par padomju vēstures mantojumu un ar to saistītajiem pieminekļiem Latvijā publicēti divi raksti, sk.: Wezel, Katja (2008). “Okkupanten” oder “Befreier”? Geteilte Erinnerung und getrennte Geschichtsbilder in Lettland. In: Manfred Sapper, Volker Weichsel (Hg.). *Geschichtspolitik und Gegenerinnerung. Krieg, Gewalt und Trauma im Osten Europas. Osteuropa*, 58 (6), S. 147–158 un Nollendorfs, Valters. Achse der Erinnerung. Krieg und Okkupation in lettischen Denkmäler. *Ibid.*, S. 267–284.

¹⁰ Piemēram: Zelče, Vita (2010). Atmiņas tekstūra. Otrā pasaules kara pieminekļi Baltijas valstīs. *Latvijas Sociālā Atmiņa un Identitāte. Manuskripti*, 1. laid., 4.–38. lpp.; Mīntaurs, Mārtiņš (2016). Pieminekļi un atmiņa: padomju perioda kultūras mantojums Latvijā. No: Mārtiņš Kaprāns, Gustavs Strenga, Norberts Bekmans-Dīrkess (atb. red.). *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 106.–129. lpp.

¹¹ Muižnieks, Nils, Zelče, Vita (red.) (2011). *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.

mērķis ir panākt šī mantojuma objektu aizvākšanu no publiskās telpas, sākās tikai šogad.

Attieksme pret padomju perioda materiālās kultūras mantojumu un tēlniecības darbiem kā spilgtākajām šī perioda liecībām Latvijā vienmēr ir bijusi ambivalenta, jo tā ietver jautājumus par sadarbību ar padomju okupācijas režīmu un pretestību tā īstenotajai kultūras politikai. Mērenu viļņošanas mūsu rāmajos akadēmiskajos ūdeņos pirms desmit gadiem radīja Sergeja Kruka pētījums par pieminekļu uzstādīšanu un nojaukšanu Latvijā no 1945. līdz 2010. gadam. Monogrāfijas autors pamatoja viedokli, ka aizraušanās ar Ļeņina pieminekļu celtniecību Latvijas PSR, it īpaši sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados, bija nevis padomju režīma ideoloģiskā spiediena rezultāts, bet gan veids, kā tēlniekiem iegūt papildus ienākumus, izmantojot politiskā režīma piedāvāto konjunktūru. Tomēr šī raksta kontekstā svarīgāka ir viņa formulētā atziņa par to, ka ikviena ārtelpā novietota skulptūra ir politiskās komunikācijas medijs, kas satur noteiktu ideoloģisko vēstījumu.¹² Cīņa ar “padomju mantojumu” Latvijā, kas paredz totalitāro režīmu slavinošu objektu, respektīvi, pieminekļu un piemiņas zīmju demontēšanu visā valsts teritorijā līdz 2022. gada 15. novembrim, apliecina šīs atziņas patiesumu.

Ieskatīsimies laikmetīgās vēstures notikumu hronoloģijā. 2022. gada 16. jūnijā Latvijas Republikas Saeima pieņēma likumu *Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā*.¹³ Atstāsim ārpus iekavām jautājumu par to, cik nacistisko režīmu slavinošu objektu patlaban atrodas mūsu valsts teritorijā

¹² Kruks, Sergejs (2011). *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā 1945–2010*. Rīga: Neputns, 225.–228. lpp.

¹³ Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/333439-par-padomju-un-nacistisko-rezimu-slavinosu-objektu-eksponesanas-aizliegumu-un-to-demontazu-latvijas-republikas-teritorija> (skatīts 30.09.2022.).

un kur tos līdz šim varēja apskatīt. Šāda nodrošināšanās pret teorētiski iespējamo kritiku par vēšanos tikai pret padomju režīmu slavinošiem objektiem šķiet ironiska. Kas gan varētu būt šādas kritikas avots: vai kādas vārdā nenosauktas starptautiskās organizācijas, vai Krievijas Federācijas propagandisti? Saprotais, ka likuma objekts ir tikai ar padomju režīmu saistītie pieminekļi un piemiņas zīmes, to apliecina arī 2022. gada 14. jūlijā izdotie Ministru kabineta noteikumi Nr. 448 *Latvijas Republikas teritorijā esošo padomju un nacistisko režīmu slavinošo objektu saraksts*, kas ietver 69 Sarkanās armijas karavīru un padomju okupācijas režīma aktīvistu darbību slavinošus objektus.¹⁴ Tiesa, daži no tiem ir pagrūti identificējami, piemēram, objekts Nr. 7, kas atrodas Kuldīgas novada Rendas pagastā, saucas vienkārši “piemiņas akmens”, nenorādot, ar kādu notikumu vai personu piemiņu tas ir saistīts. To pašu var teikt par Krāslavā, Brīvības ielas un Lāčplēša ielas krustojumā, esošo objektu Nr. 48, par kuru ir zināms vien tas, ka tā ir “piemiņas vieta”, kā arī par objektu Nr. 69, kas atrodas Mārupes pagasta Tīrainē un ir nosaukts par “Otrā pasaules kara [! – M. M.] piemiņas zīmi”. Jebkurā gadījumā šajā sarakstā nav nacistisko režīmu slavinošu objektu, un paldies Dievam. Pat negribas spekulēt par to, kas varētu notikt, ja likuma 3. panta pirmo daļu, kas attiecas uz objektiem, kuri “slavina PSRS vai nacistiskās Vācijas okupācijas varu, ar to saistītu notikumu vai personu”, sāktu piemērot tāds hipotētisks Ministru kabinets, kurā vairākumu veidotu politiskās partijas, kas kritiski uztver nacistiskās Vācijas okupācijas laikā izveidotā Latviešu leģiona vēsturisko nozīmi. Izlēmīgai rīcībai juridiska rakstura šķēršļi spēkā esošajos likumdošanas aktos nav saskatāmi.

Protams, juridiskais pamatojums ir labāks par jebkāda pamatojuma trūkumu. Padomju okupācijas režīms jau 1940. gada

¹⁴ Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/334177-latvijas-republikas-teritorija-esoso-demontejamo-padomju-un-nacistisko-rezimu-slavinoso-objektu-saraksts> (skatīts 30.09.2022.).

vasarā uzsāka un pēc 1945. gada turpināja ar Latvijas Neatkarības karā kritušo piemiņas saglabāšanu saistīto objektu nojaukšanu. Līdz piecdesmito gadu sākumam Latvijas teritorijā tika demontēti 34 šādi pieminekļi,¹⁵ parasti šim nolūkam izmantoja formālu vietējās pašvaldības (ciema vai pilsētas izpildkomitejas) lēmumu, pat nepūloties to saskaņot ar pieminekļu aizsardzības institūcijām. Savukārt padomju okupācijas laikā uzstādītie pieminekļi un piemiņas zīmes gan kritušajiem Sarkanās armijas karavīriem un padomju aktīvistiem, gan nacistu terora upuriem un padomju režīma atzītajiem “revolucionāriem” tika iekļauti valsts aizsargājamo vēstures pieminekļu kategorijā.¹⁶ Ko sēsi, to pļausi, kāds šeit varētu atzīmēt. Tomēr gribētos ticēt, ka attieksme pret kultūras mantojuma objektiem, pat ja to ideoloģiskais vēstījums ir nepieņemams, mūsdienās ir citāda nekā padomju okupācijas laikā. Iespējams, ja plašākai sabiedrībai būtu pieejama informācija par Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes (NKMP) izmantotajiem demontējamo objektu vērtēšanas kritērijiem, šādām pārdomām nebūtu pamata. Pagaidām vienīgā liecība par tiem ir kļūdainā latviešu valodā uzrakstīta preses relīze, kas atrodama NKMP mājaslapā: “Apsēkotas 162 vietas, kuras izvērtēja darba grupas, kas pārstāvēta no Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes, Latvijas Okupācijas muzeja, Latvijas Mākslinieku savienības un Kultūras ministrijas. Process notika rūpīgi izskatot katru sarakstā esošo objektu, tā ideoloģisko vēstījumu, individuālo vēsturisko kontekstu, māksliniecisko un arhitektonisko vērtību, kā arī izmantoto materiālu.”¹⁷ Citātā saglabāta teksta oriģinālam piemītošā izteiksme. Tomēr cerēsim,

¹⁵ Ozola, Alise (2016). Latvijas Brīvības cīņu pieminekļu atjaunošana, 1987.–1998. gads. *Latvijas Arhīvi*, 3, 123.–148. lpp., šeit 124. lpp.

¹⁶ Pētersons. Okupācijas laika māksla, 73. lpp.

¹⁷ Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde (30.06.2022.). Apsēkoti un izvērtēti okupācijas režīmu slavinoši objekti. Pieejams: Apsēkoti un izvērtēti okupācijas režīmu slavinoši objekti/Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde (nkmp.gov.lv) (skatīts 30.09.2022.).

ka ir saglabājušies un pētniekiem kādreiz būs pieejami minētās darba grupas sanāksmju protokoli, kas varētu sniegt papildu informāciju par šiem jautājumiem.

KĀ PAREIZI CĪNĪTIES AR SAVU ĒNU

No hipotētiskās nākotnes atgriezīsimies dinamiskajā tagadnē. Karla Gustava Junga (*Carl Gustav Jung*, 1875–1961) izstrādātajā cilvēka psiholoģijas koncepcijā “ēna” ir jēdziens, kas veido pretstatu cilvēka apzinātajam “es” un satur no apziņas izstumtās vēlmes, tieksmes un īpašības. Identificēšanās ar ēnu cilvēka psihs stabilitātei ir tikpat bīstama kā mēģinājumi projicēt savas ēnas saturu uz citiem, jo no savas ēnas nav iespējams izbēgt ne tiešā, ne pārnestā nozīmē.¹⁸ Cīņa ar “ēnu” tādējādi kļūst par bezjēdzīgu cīņu pašam ar sevi, tā ir sevis paša “tumšās puses” noliegšana un/vai apkarošana – tā ir cīņa ar savu negatīvo pieredzi, atsakoties to pieņemt.

Par Junga teorijas aktualitāti mūsdienā Latvijā atgādina notikumi, kas saistīti ar “padomju mantojuma” apkaršanu publiskajā telpā. Izmantojot Junga pieeju, varam apgalvot, ka daļa Latvijas sabiedrības identificējas ar “ēnu”, kas ietver padomju periodu kā personiskajai biogrāfijai svarīgu un pozitīvi vērtējamu pieredzi, savukārt citi vēlētos atbrīvoties no padomju okupācijas radītās traumas, izstumjot šo pieredzi bezapziņā un pēc iespējas likvidējot visus vides objektus, kas varētu par to atgādināt. Padomju okupācijas periodā uzbūvēto ideoloģisko pieminekļu nojaukšanu Latvijā var uztvert kā atbrīvošanos no koloniālās pagātnes liecībām, kas publiskajā telpā ir kļuvušas traucējošas vai pat kaitīgas, jo tās provocē etnopolitiski ievirzītas sadursmes starp dažādām sabiedrības grupām. Šāds viedoklis tagad ir visai izplatīts, vismaz spriežot pēc tā, cik bieži tas tiek

¹⁸ Jung, Karl Gustavs (1996). *Psiholoģiskie tipi*. Rīga: Zvaigzne ABC, 179.–182. lpp.; Reņģe, Viesturs (1999). *Psiholoģija. Personības psiholoģiskās teorijas*. Rīga: Zvaigzne ABC, 59.–61. lpp.

pausts elektroniskajos un drukātajos medijos, nemaz nepieminot sociālajos tīklos notiekošās diskusijas.

Tomēr tas, ka viedoklis ir populārs, nenozīmē, ka tas ir arī pamatots. Pieminekļa nojaukšana būtībā ir tikpat rituāla darbība kā pieminekļa uzstādīšana. Atmiņas ritualizēšanai piemīt īpašības, kas padara atmiņas saturu divdomīgu un apstrīdamu. Kā raksta Aleida Asmane (*Aleida Assmann*),¹⁹ mūsdienu sabiedrības kritisko attieksmi pret publiski bieži piesauktajām vēstures tēmām izraisa prakse, kas raksturo tā dēvēto pieminēšanas industriju jeb uzmācīgu atmiņu uzspiešanu. Tā izpaužas kā atcerēšanās procesa emocionalizēšana, inscenēšana un institucionalizēšana. Šāda pieeja izraisa sabiedrībā to, ko Asmane apzīmē kā atvairīšanas reakciju: ritualizējot atmiņu, rodas īgnums pret šādi veidoto atcerēšanās kultūru, un tās vēstījums tiek zināmā mērā degradēts.

Aplūkojot 2022. gada vasaras notikumus cīņā ar “padomju mantojumu” monumentālajā tēlniecībā, var novērot visu triju iepriekš minēto atmiņas ritualizēšanas stadiju secīgu nomaiņu. Kā piemēru izmantosim publiskajā telpā konstatējamo attieksmi pret pieminekli Padomju armijas karavīriem Rīgā, Uzvaras parkā. Viss sākās ar sakāpinātu emocionālu reakciju, atsauci uz Krievijas iebrukumu Ukrainā un pieminekļa lomu 9. maija svinību rituālos, kam sekoja inscenējuma fāze ar demonstratīvo ziedu novākšanu, izmantojot mehanizēto dārza tehniku, un politiskie demarši Ministru kabinetā – kārtībai jābūt! Visbeidzot, kā reakcija uz radušos, varbūt pat mērķtiecīgi radīto situāciju nāca institucionāls atrisinājums – steidzami pieņemtais 16. jūnija likums un ar to saistītie Ministru kabineta noteikumi.

Var retoriski jautāt, vai notikumu gaita būtu citāda, ja mēs nedzīvotu Saeimas vēlēšanu gadā, kas ļauj viegli konvertēt vēstures tēmas politiskā kapitāla iegūšanai. Padomju režīmu

¹⁹ Asmane, Aleida (2018). *Jaunais īgnums par memoriālo kultūru. Iejaukšanās*. Rīga: Zinātne, 62.–66. lpp.

simbolizējošo vai “pārstāvošo” memoriālās tēlniecības objektu nojaukšana pati iegūst simbolisku raksturu, kas vieniem izraisa sajūsmu un atvieglojumu, citiem – pretestību vai apmulsumu. Pretestību šo pieminekļu nojaukšanai var skaidrot ar to, ka daļa Latvijas sabiedrības joprojām atrodas padomju ideologu konstruētā vēstures naratīva varā vai atbalsta Krievijas impērisko politiku. Sprotams, ka estētiska rakstura argumenti šeit nedarbojas, jo padomju režīma simbolu celtniecībā noteicošā bija to ideoloģiskā funkcija.²⁰ Turklāt kara apstākļos atgādināt par ideoloģisko objektu māksliniecisko vērtību šķiet pat neētiski. Par objektu kultūrvēsturisko vērtību šeit nav vērts runāt, jo, kā jau minēju, mums pagaidām nav zināmi tās noteikšanas kritēriji. Savukārt pieminekļu nojaukšanas pamatojums sakarā ar vēsturiskā taisnīguma atjaunošanu, kā deklarēts minētā likuma 1. panta 4. daļā, nav tik pārlicinošs, kā tiek apgalvots, jo šis arguments ir pārāk parocīgs, lai būtu izmantojams bez atrunām un paskaidrojumiem. Arī tādēļ, ka Ukrainai piederošās Krimas pussalas aneksiju 2014. gadā Krievijas Federācija “pamatoja”, atsaucoties uz vēsturisko taisnīgumu. Vēsturiskā taisnīguma jēdziens politiskajā un mediju leksikā ļoti ātri piedzīvo inflāciju, kas stipri ierobežo tā izmantošanas iespējas, tāpēc atsaucies uz šo jēdzienu pieder jau aplūkotajai atcerēšanās praksei, kas izpaužas kā atmiņu emocionalizēšana un daļēji arī to inscenēšana. Lidzīga pieeja vērojama attiecībā uz ielu nosaukumu maiņu Rīgā un citās Latvijas pilsētās, bet tā ir atsevišķa tēma.

Racionālā argumentācijas daļa padomju perioda ideoloģisko pieminekļu nojaukšanas akcijā gan 1990.–1991., gan 2022. gadā ir saistīta ar tās politisko pamatojumu: nepieciešamību atbrīvoties no PSRS simbolu klātbūtnes pēc padomju režīma sabrukuma. Vai tas nozīmē, ka tagad vienkārši tiek pabeigts tas, kas tika iesākts pirms trīsdesmit gadiem? Tomēr nē. Atšķirība starp

²⁰ Vairāk par to sk.: Gill, Graeme (2011). *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics*. New York: Cambridge University Press.

situāciju toreiz un tagad ir ne tikai notikumu sociālpsiholoģiskajā fonā (valsts atjaunošanas gaisotne toreiz pret reālu militāro draudu atmosfēru šodien), bet arī akcijas ierosinājuma līmenī: valsts atjaunošanas laikā “Iņņinekļu” demontāža sākotnēji bija pašvaldību iniciatīva,²¹ tagad šo jautājumu regulē Saeimas pieņemtais likums. Turklāt Iņņina pieminekļu nojaukšana 20. gadsimta 90. gadu sākumā ir salīdzināma ar citu padomju valsts simbolu – PSRS un LPSR ģerboņa un karoga, padomju naudas vienību – pazušanu no publiskās telpas, bet mūsdienās ir runa par tipoloģiski un estētiski atšķirīgu (kaut arī ideoloģiski līdzīgi veidotu) objektu demontāžu. Parasti šeit norāda uz analogiju, kas saistīta ar ģeopolitisko pārmaiņu mērogu, proti, salīdzina PSRS sabrukumu ar pārmaiņām, kas notiek kopš Krievijas iebrukuma Ukrainā, kaut gan to ietekmi vēl nav iespējams novērtēt.

Padomju perioda pieminekļu nojaukšanas akcijām Latvijā valsts atjaunošanas sākumā un mūsdienās ir kopīga pārlicība, ka līdz ar pagātnes traumu (padomju okupāciju) simbolizējošo objektu iznīcināšanu notiks atbrīvošanās no pašas traumas un tās radītajām sekām. Tuvāk aplūkojot, šis priekšstats ir saistīts ar mitoloģiskās jeb maģiskās domāšanas pasauli. Kā zināms, maģiskā domāšana ir spēcīga tieši tādēļ, ka to praktiski neietekmē racionāla analīze un kritika, tādēļ diskutēt ar šādas domāšanas piekritējiem nozīmē trenēties daiļrunībā bez īpašām izredzēm ietekmēt otras puses pārstāvju viedokli. Pasakām ir sava morfoloģija un loģika, tādēļ pret šo cilvēces pieredzes avotu nopietni izturas ne tikai etnologi, psihologi un vēsturnieki, bet arī tirgziņības speciālisti un politiķi. Nokļūstot pasakā, jārīkojas atbilstoši tās likumiem, kaut arī ārpus pasakas vides šāda rīcība var kļūt infantila. Atliek noticēt tam, ka, izraujot ļaunuma sakni, kas iemiesojusies kādā memoriālajā plāksnē vai galvenajā “okupācijas stabā” Rīgā, kā arī simboliski aprokot zemē akmeni ar padomju

²¹ Pētersons. Okupācijas laika māksla, 74.–75. lpp.

ideoloģiju saturošu tekstu, viss būs kļuvis jauns. Sākot ar šo brīdi, padomju okupācijas pieredze izgaisīs kā nebijusi, aiznesot sev līdzī arī neatbildētos jautājumus par kolaborāciju, lustrāciju un citām vēsturiskām parādībām, kuru apzīmēšanai izmantojami latviskajai dzīvesziņai pasveši termini. Tiesa, ēnas klātbūtni mūsu dzīvē tas nebūt neietekmē.

FIGHTING WITH ONE'S OWN SHADOW. ON THE USE AND ABUSE OF MONUMENTS

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., assistant professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Summary

The essay examines the issue of the dismantling of monuments and commemorative signs built in Latvia during the Soviet occupation and associated with the ideology of the Soviet regime, which was launched in the summer of 2022. The author evaluates the historical and political context of these events, which is related to the invasion of the Russian Federation in Ukraine in the spring of 2022, the re-emerged awareness of the problem of the so-called 'Soviet heritage' in Latvian society, and the impact of the upcoming parliamentary election. Evaluation of the public attitude towards these issues leads to the argument that association of the cultural heritage with a specific political ideology is a historical phenomenon, the importance of which grows under the conditions of major political changes. Consequently, the public attitude towards the ideologically unacceptable part of cultural heritage results in the destruction of the respective part of the heritage, ignoring considerations related to its cultural, historical, and informative significance. Politically or ideologically motivated 'cleansing' of the cultural heritage can be compared to the phenomenon of the 'shadow' defined in Carl Gustav Jung's analytical psychology, i.e. the pushing of the negative experience out of one's consciousness. As the body's reaction to a trauma, such behaviour is natural, however, it does not heal the problems caused by the traumatic experi-

---

ence. The 'erasing' of monuments from the public space of Latvia as symbols of the traumatic Soviet occupation will not solve the problems related to the Soviet occupation period in Latvian history or the social and psychological legacy of this period.

© 2022 Mārtiņš Mintauris

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko

licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed

under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

SARUNAS PAR VĒSTURI

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.07>

VĒSTURES METODOLOĢIJA

Ilgvars Butulis sarunā ar Edgaru Engīzeru par metodikas un metodoloģijas lomu vēstures zinātnē

Turpinot iesākto sarunu ciklu par vēstures zinātņi, pievērsīsimies jautājumam, kas vēsturi tomēr notur zinātniskos rāmjos. Ja vēsturiski stāsti par pagātņi ir attīstījušies kā literatūras žanrs un arī šobrīd vēstures literatūra Latvijā veido vienu ļoti nozīmīgu segmentu literatūras tirgū kopumā, tad pēdējos gadsimtos vēsture ir nostiprinājusies citu zinātņu starpā. Un tas, kas vēsturi padara zinātnisku, ir tai raksturīgo pētniecības metožu izmantošana un metodoloģisku ietvaru apzināšanās. Tādēļ uz sarunu aicināju ilggadēju LU Vēstures fakultātes pasniedzēju profesoru Ilgvaru Butuli – cilvēku, kurš ne vienā vien vēsturnieku paudzē ir ielicis zinātniskā darba metodikas pamatus. Šoreiz – arī par vēstures plašāku lomu sabiedrībā.

Edgars Engīzers: Daudziem jūsu vārds asociējas ar 20. gadsimta kultūras, sociālo procesu pētniecību, Aizsargu organizācijas vēsturi, dažādu ideoloģiju nostiprināšanas mehānismu izpēti. Man Ilgvars Butulis ir brīnišķīgs stāstnieks, kurš arī ļoti skrupulozi pievērsis un spējis pievērst citu uzmanību dažādiem veidiem, dažādām metodēm, kā iespējams strādāt ar vēstures avotiem un kā no tiem iegūt dažādu informāciju. Bet kā jūs pats sevi identificētu Latvijas vēsturnieku saimē, vēstures zinātnes vidē – varbūt iezīmējot arī kādas vēsturiskās skolas, tradīcijas piederību vai vismaz būtisku ietekmi – ja jau reiz runājam par metodoloģisku pieeju vēstures rakstīšanai?

Ilgvars Butulis: Identificēt sevi ir grūti, bet mani kā vēsturnieku ir veidojusi jaunība un, tā teikt, vīra gadi – es nāku no marksisma. Es nāku no marksisma, tā tas ir, es sāku karjeru ar partijas vēstures mācīšanu, kas viss tagad ir atmests un sairis pelnos. Bet metodoloģiski tā ir cēloņsakarība un dialektika, uz ko lika tai laikā lielāko uzsvāru un kas zināmā mērā ir nozīmīgi arī tagad. Tā nebija īsti zinātne, šī partijas vēstures zinātnes disciplīna, bet tomēr. Otra lieta, kas varbūt veidojusi mani, ir saistīta ar manu disertāciju, ar to es veidojos arī kā vēsturnieks. Tas ir, ne tikvien tradicionālā, uz cēloņsakarību atklāšanu orientētā metodoloģija, bet dažādu citu metožu elementu izmantošana. Tā ka es esmu, no vienas puses, tradicionāls latviešu vēsturnieks, kurš ir iemilējies tabulās – sākumā pret savu brīvu gribu, bet tagad tā ir mana otrā būtība; vienlaikus tāds vēsturnieks, kurš ir centies arī savas tādas vai citādas atziņas, cik iespējams, ietvert tīri eksaktā izteiksmē, jo es uzskatu, ka tas dod vēsturnieku darbam lielāku svaru un varbūt pārskatāmību, nedaudz plašāka līmeņa analīzi.

E. E.: Cik lielā mērā mēs varam vēsturi kā disciplīnu, kā zinātne iezīmēt rāmjos – kas tad ir vēsture – māksla vai zinātne un, ja zinātne, tad kāda – humanitārā vai eksaktā, tā sakot, precīzā zinātne?

I. B.: Tradicionāls, pat triviāls uzskats ir, ka vēsture ir notikumu, bezgalīgu skaitļu, datumu virknējums, tātad faktoloģiskais izklāsts. No vienas puses, profesionālam vēsturniekam ir ļoti svarīgas atsauces un avoti. Un atsauces uz avotiem ir šī precīzā vēstures zinātnes puse, bet, no otras puses, ne mazāk svarīgi ir vēsturi izklāstīt tā, lai būtu interesanti lasīt. To izdarīt ir ļoti, ļoti grūti, kaut vai tāpēc, ka plašai publikai, kurai interesē vēsture, šīs pašas atsauces liekas pilnīgi nevajadzīgas un nesaprotamas. Bet atteikties no zinātniskuma izteiksmes formā nozīmētu, ka mēs drusku samazinām savu profesionālo līmeni. Būtība ir tāda, ka faktiski vēsture ir kompromiss starp vēsturnieka zinātnisko darbu, izpēti procesu un lielā mērā tomēr māksliniecisko

izteiksmes veidu. No šīs puses vēsture ir māksla, kur klāt nāk vēl viens aspekts, kas padara to interesanti lasāmu akadēmiskajā sabiedrībā, ne tikai vēsturniekiem, bet arī matemātiķiem un fiziķiem. Tātad vēsture ir gan zinātne, gan māksla, vienlaikus humanitāra un arī precīza, eksakta. Vēsture, protams, ir stāsts, bet tā ir arī māksla grupēt un analizēt ļoti konkrētu materiālu.

E. E.: Pie šiem aspektiem mēs atgriezīsimies sarunas turpmākajā gaitā, jo tas lielais jautājums, ko es gribētu ar jums parisināt, tieši arī ir par dažādu metožu un pieeju lomu vēsturnieka darbā. Jūs savulaik arī universitātē lasījāt attiecīgu kursu par metodēm un metodoloģiju, kas personīgi man ir ļoti daudz devis tieši profesionālajā izpratnē – skaidrības un robežu apzināšanās veidā. Noslēdzot šo iepazīšanās daļu, varbūt jūs varētu nosaukt jums nozīmīgākās autoritātes vēstures zinātnē, kas jūs kā vēsturnieku ir veidojušas, ietekmējušas?

I. B.: No Latvijas vēsturniekiem noteikti minams būtu Edgars Dunsdorfs; Teodors Zeids – mazāk kā zinātnieks, vairāk kā lektors ar attieksmi pret vēsturi Latvijas neatkarības pirmajā posmā – un, protams, neapstrīdama autoritāte, interesants vēsturnieks un mans skolotājs Pēteris Krupņikovs. Un pēdējais no viņiem – tieši ar atsevišķiem pieejas aspektiem. Viņš teica tā: “Ja jūs dzīvē satiekat cilvēku, kas jums noderēs kā vēstures avots, spiediet viņu kā citronu, jo otrreiz varbūt jūs viņu vairs nesatiksiet.”

No ārzemju vēsturniekiem es noteikti pirmo minētu vēl šobrīd Kijivas Tarasa Ševčenko universitātē pieminēto un godāto vēsturnieku Marku Varšavčiku (*Марко Якимович Варшавчик*), kurš toreiz bija gan Padomju Savienības, gan starptautiska mēroga ļoti atzīts tieši avotu un metodoloģijas speciālists; viņš mani virzīja un deva man atbildes uz tādiem jautājumiem, kurus es biju sācis jau nojaust pats, kad es mācījos un cēlu kvalifikāciju Kijivas universitātē 80. gados. Otrs – polis, arī starptautiskas klases avotu un metodes speciālists Ježi Topoļskis (*Jerzy Topolski*). Un trešais – franču zinātnieks Žaks Kaizers

(*Jacques Kayser*) ar savu tā saukto Kaizera metodi. Tie ir tie zinātnieki, kuri atstājuši uz mani lielāku ietekmi. Daudzi no viņiem bija virzīti arī socioloģisko pieeju izmantošanas virzienā.

E. E.: Jūs uzprasījāties uz jautājumu, kas bija paredzēts starp rindām tālāk – par vēsturi un pētniecības metodoloģisko, metodisko plūdumu starp dažādām disciplinām – socioloģiju, politoloģiju, kulturoloģiju, sociālo antropoloģiju, lingvistiku, filoloģiju un daudzām citām, lielākoties humanitārām un sociālām zinātnēm. Kā jūs raugāties uz vēstures zinātnisko disciplīnu attiecībām ar pārējām šim nosauktajām sociālajām zinātnēm?

I. B.: Es uz starpdisciplināritāti raugos visnotaļ pozitīvi. Domāju, kā tā ir viena no vēstures zinātnes attīstības pamatievīzēm, pamatgultnēm, un citādi nevar būt – nepieciešams izmantot jebkuru pieejamo metodi no jebkuras zinātnes – matemātikas, socioloģijas utt. Te es redzu vienu tādu aspektu, kas man vēstures zinātni padara vēl jo interesantāku – manuprāt, vēsturniekam vērtīgākais ir tieši šis zinātniskais darbs ar avotu materiālu – kā tu to apstrādā, nevis vienkārši raksti apcerējumu: tas notika tad un tad, notika tas un tas, kas, protams, arī ir pareizi, bet ar to ir par maz.

E. E.: Man bija jāsāk ar šo jautājumu: kas, jūsuprāt, vispār ir vēsture, tā globāli?

I. B.: Vēsture ir dzīves skolotāja, ja citē sengrieķus. *Magistra vitae*. Bet es teiktu, ka vēsture ir zinātne par pagātņi un par to, kā pētīt pagātņi, un klāt nāk vēl radošais moments – kā rakstīt par pagātņi. Lielākā vēsturnieka traģika un reizē arī pozitīvs aspekts ir tas, ka mēs nekad neaptversim visu, neizpētīsim visu, ko mēs gribam izpētīt un ko vajadzētu izpētīt. Otrs traģisks aspekts ir saistīts ar pagātnes atspoguļojuma subjektīvismu. Mēs nekad neparādīsim un neizdzīvosim attiecīgo notikumu tieši tā, kā tas noritējis pagātnē. Mēs piedāvājam savu stāstu, savu interpretāciju. Bet, no otras puses, vēsture dod jaunu iespēju paplašināt mūsu zināšanas par pagātņi. Tāpēc ir jautājums par vēstures saistību ar politiku, par ko mūsu lielais kaimiņš saka, ka nedrīkst

veikt vēstures revizionismu; bet tas ir absurds! Tas ir absurds no tāda viedokļa, ka tas nozīmē sastingumu, tas nozīmē pieturēties pie tā, kas bija aktuāls pirms 50 vai 70 gadiem – laikā, kad vēsture lielākoties tika izmantota ideoloģiskas propagandas mērķiem un nemaz nebija zinātniski korekta. Vēstures būtība ir tāda, ka katra paaudze uzdod jaunus jautājumus, un tā ir tā interesantā un foršā vēstures puse.

E. E.: Kādreiz mums mācīja, runājot par subjektīvo un objektīvo pusi, ka vēsturnieks pilnībā objektīvs patiesībā nevar būt – neviens nevar, tā arī ir, vienmēr stāsta veidošanā ir autora, cilvēka ietekme – subjektīvais faktors, bet ir jācenšas tuvotes objektivitātei. Bet, ja mēs nezinām un nespējam izzināt absolūto objektivitāti, kā mēs varam tai tuvotes? Man gribētos vairāk runāt par nepieciešamību censties atspoguļot pagātņi pēc iespējas tuvāk realitātei, bet domāju, ka arī tā ir pilna ar subjektīvajiem faktoriem. Varbūt tas, ko mēs cenšamies kā vēsturnieki panākt, ir nevis tuvotes kādai abstraktajai objektivitātei, bet pateikt ko jaunu par konkrēto notikumu vai paskatīties uz to mūsdienīgā, laikmetīgā gaismā, kas ir ārpus subjektivitātes un objektivitātes diskursa, bet iedod citu dinamiku vēstures pētījumiem?

I. B.: Tā būtu postmoderniskā pieeja. Es domāju, ka tas deva savu ieguldījumu. Postmodernisms liek lielu uzsvaru uz autoru. Es redzu no jauna, es rakstu no jauna. Liela nozīme personībai. Šobrīd Rietumu historiogrāfijā es redzu būtisku pagrieziena neoklasicisma virzienā. Neoklasiskai pieejai ir daudz ciešāka saiste ar avotu liecībām. Es neuzskatu sevi par baigo konservatoru, bet cenšos neoklasisko pieeju izmantot vēsturei. Postmodernismā daudz lielāku lomu spēlē autors, pētnieks, varbūt reizēm pat nepamatoti lielu lomu, pat attālinoties no pētāmā objekta, notikuma. Šobrīd ir ļoti daudz dažādu pieeju, bet, manuprāt, svarīgākais ir tas, ka ikviena metode, ikviena pieeja, ikviens savādāk uzdotais jautājums ļauj mums atsegt kaut ko oriģinālu, agrāk nesaskatītu, ja šīs metodes un pieejas, un jautājumi nav no gaisa grābti, katrs sava talanta un iespēju robežās

var rakstīt, kā vien viņam labpatīkas; šī brīvība, manuprāt, ir lielākais mūsdienu zinātniskā darba skaistums. Vēsture ir ārkārtīgi diferencējusies – neskaitāmos žanros, neskaitāmās pieejās – sociālā vēsture, kultūras vēsture, mākslas vēsture, arheoloģija un tā tālāk un tā joprojām – un katrai no tām ir savas metodes un pieejas. Vienlaikus nav arī jādzenas pakaļ metožu daudzveidībai tikai modes pēc – lieliskus darbus arī šodien raksta ar to pašu veco labo aprakstošo metodi – tas ir katra spēju un gaumes jautājums. Vienlaikus, protams, ir jāatzīst, ka ne visi vēstures stāsti ir patiesi un ne visi ir profesionāli un zinātniski pamatoti. Vēsture nereti tiek izmantota arī politikas veidošanai, varam kaut vai paskatīties, kā ar 20. gadsimta vēsturi manipulē Krievija savu politisko mērķu sasniegšanai – daudziem vēstures stāstiem ar reālo pagātņi, kāda tā atspoguļojas vēstures avotos, vispār nav nekāda sakara.

E. E.: Ja mēs pieskaramies Krievijas faktoram, redzam, ka šajā valstī vesels lērums arī it kā profesionālu vēsturnieku piedalās šo “stāstu” veidošanā un izplatīšanā. No vienas puses, varam atklāti runāt par meliem vēstures atspoguļojumā – šajā ziņā viss it kā ir skaidrs; bet, no otras puses, vēstures mīti atsevišķos gadījumos ir apzināti veidoti, konstruēti, dekonstruēti vai rekonstruēti no jauna, un tā “rotaļa” ar pagātnes uztveri notiek caur mītu kā instrumentu. Varbūt te no svara arī ir tas, kā sabiedrība ir ieradusi uz vēsturi lūkoties un ko no tās sagaida.

I. B.: Te vēl ir viena tāda lieta saistībā ar tā saucamajiem vēstures mītiem – lai arī ko kāds teiktu, vēsture ir nācijās veidošanas un patriotisma audzināšanas līdzeklis. Un es neiebilstu, ka mēs radām savu nacionālo mītu; mēs, vēsturnieki, to izpētām, lai ir skaidrs, kur ir tā stiprās un kur – vājās puses, kā katrai lietai, kam ir zinātnisks skaidrojums.

E. E.: Saka, ka katra paaudze raksta savu vēsturi, uzdod savus jautājumus, un īstenībā mēdz būt arī tādi gadījumi, ka uz vecajiem jautājumiem tiek sniegtas jaunas atbildes. Kā jums liekas, kāpēc tas tā notiek?

I. B.: Vēstures rakstīšana nav atrauta no sabiedriskajiem procesiem. Katrā laikā rodas jaunas interešu sfēras, rodas jauni modīgi pasaules uztveres modeļi un arī sabiedrība cenšas uzdot jaunus lielos jautājumus par to, kas vispār ir svarīgi. Tā teikt – arī idejām laika gaitā mainās mode un tiek atklāti jauni rakursi. Kad skatos Latvijas vēsturi, redzu, ka tur mēs neesam oriģināli – tagad tiek pētīta sadzīves vēsture, sieviešu vēsture. Piemēram, kolēģe Ineta Lipša ir ļoti daudz darījusi šajā jomā un izveidojusi veselu pētniecības virzienu, kas ir pozitīvi. Tās grāmatas, ko raksta Uldis Neiburgs par atsevišķiem kara sižetiem, spējot par tiem runāt, nevienkāršojot un nestāstot blēņu stāstus. Viņš izvirza interesantas personības, interesantus notikumus, kas publikai patiek un reizē piesaista vēsturei. Ērika Jēkabsona darbā ir tas virziens, kuru es vērtēju visnotaļ pozitīvi – spēja piešķirt vēsturei cilvēcīgu seju. Septiņdesmitajos gados tādu jautājumu nebija, tas nebija aktuāli. Viena lieta, ka tobrīd zinātnē un sabiedrībā valdīja marksisms utt., bet arī vienkārši cilvēkiem un sabiedrībai tas nebija aktuāli. Piemēram, Pirmais pasaules karš – nu par fundamentāliem faktiem neko īsti jaunu jau šajā ziņā nepateiksi. Kad karš sākās, kad beidzās, kādi bija tā rezultāti. Tāpēc dabiski, ka notiek jaunu avotu meklēšana, lai ietu dziļumā, lai skatītu ikdienu frontes aizmugurē. Piemēram, profesors Jēkabsons mācīja saviem studentiem kara medicīnas vēsturi no sadzīviskā aspekta. Ļoti interesanti. Tāpēc jāiet šajos virzienos un jāpēta arī šie aspekti. Teiksim, kultūras, sadzīves izpēte tās dažādos griezumos. Tas ir interesanti, un tiek uzdoti jautājumi, ko agrāk neuzdeva, piemēram, par metodēm. Agrāk bija viena metode – marksistiskā metode un viss.

E. E.: Kā jūs to redzat – vai zinātniskais fragmentārisms nerada arī kādus riskus, radot tik daudz to mazo puzzles gabaliņu, no kuriem katrs ir tik skaista glezna un tik interesants, bet tā lielā kopējā bilde izšķīst? Vai, specializējoties, piemēram, kultūras vēsturē, nav tā, ka kādā brīdī tas fons – vai tas būtu politiskais, vai militārais – attālinās un līdz ar to tā laikmeta

garša, kā jūs teicāt, un tas laikam ir pareizais apzīmējums tai sajūtai, vienkārši izšķīst?

I. B.: Daži kolēģi varbūt nebūs vienisprātis, bet es uzskatu, ka neesmu kāds abstrakts vēsturnieks, kas lidinās gaisā, bet gan latviešu vēsturnieks, un viena no manām prioritātēm ir manas dzimtenes vēsture, manas valsts, zemes, tautas vēsture. Es ne- maisos tajā, ko raksta uzbeki vai indieši, bet dabiski, ka es skatī- šos uz to, kā attiecīgā vēstures tēma – piemēram, Pirmais vai Otrais pasaules karš – tiek pasniegta no Latvijas viedokļa, no manas tautas līdzilvēku skatupunkta. Tas ir tas nodrāztais “zilona” princips: uz galda stāv zilonis, Engīzers stāv vienā pusē, Butulis – otrā, un abi apraksta godīgi, kā vēsturniekiem pie- nākas...

E. E.: ...un viens būs sataustījis snuķi, otrs aprakstīs kāju, vēl kāds – asti vai ausi... Man liekas, ka cilvēki lielāko tiesu vēsturē cenšas atrast kaut ko sev pazīstamu, emocionāli tuvu, varbūt tāpēc arī 20. gadsimts tik daudzus uztrauc, ka tas ir mūsu ve- cāku un vecvecāku laiks. Šie mikroastī piešķir to personīgo elementu, caur kuru mēs emocionāli uztveram pagātņi.

I. B.: Man kā vēsturniekam ir divas darbības sfēras – viena kā pasniedzējam, profesoram, otra kā rakstu vai grāmatu auto- ram. Runāt par personībām man ir vieglāk ar studentiem kā lektoram. Tur es esmu brīvs, man nav jānosauk katru brīdi at- sauces, ir jau gadījumi, kad tas ir jādara, bet ne bieži. Es runāju plūdumā, stāstu, kas ir noticis un kāpēc tas ir interesanti. Un te ir tā vēsture, tāpēc ka tajā ir personības. Stāstot tikai notikumus bez personībām, tā nav vēsture. Vēsturē bez personībām nevar. Rakstot man tas ir grūtāk, tas prasa drusku padomāt, kā es to personību vērtēšu, tas būs uz papīra uzcirsts. Runājot lekcijās, tās brīvības ir vairāk. Ja es lekcijās izplūdišu sulīgāk pret kādu vēsturisku personību, tas nevienam nekaitēs. Kāds ungāru rakst- nieks ir teicis: “Skolotājs ir drusku pravietis, drusku mācītājs un drusku blēdis.” Bet, ja es teiktu, ka zinātnieks, kas raksta, ir drusku blēdis, tad te ir citi vērtēšanas kritēriji.

E. E.: Jūs iezīmējāt personīgās pieredzes lomu, kā jūs vērtētu, kādā veidā un kādā virzienā, padomju laikam attālinoties, mainās tā izpratne, jo sabiedrība kopumā ātri visu aizmirst. Tagad ir izaugusi jauna paaudze, kura šo laiku nav pieredzējusi, tajā pašā laikā tai ir vērtējumi par Atmosdas laiku, agrākajiem atjaunotās neatkarības gadiem. Kā jūs, balstoties savos novērojumos un pieredzē darbā ar studentiem, varētu šo vēsturiskās izpratnes maiņu iezīmēt?

I. B.: Lielā mērā jaunatne padomju laiku nesaprot. Es nerunāju par savu vecāko mazmeitu, kurai ļoti interesē, kādus pektiņus es stāstu; jaunieši noklausās un pasmejas par komunisma aizliegumiem, ko drīkstēja, ko ne. Pirms vairākiem gadiem uzstājos 11. un 12. klases skolnieku auditorijā skolā, kurā skolotāja bija mana sieva. Es viņiem stāstu par veikaliem un iepirkšanos un tā. Viņi noklausās, un tad beigās viens tāds neatkarīgs puika pienāk un saka: “Bet jūs tomēr visi kopā bijāt baigie lohi!” Jā, es saku, no tava viedokļa pareizi, ka mēs bijām baigie lohi. Bet viņš to nevar aptvert, kā tas tā varēja būt.

E. E.: Bet, runājot par neseno pagātņi, tā ir ārkārtīgi politizēta, tā ir saistīta ar politiku nevis tādā nevainīgā pagātnes izpratnes ziņā, bet gan reāli nosaka politisko dienas kārtību, sevišķi tagad ģeogrāfiskās turbulences laikā. Vai mēs vispār varam aizbēgt no šīs politiskās dimensijas, rakstot vēsturi?

I. B.: Nevaram. Nekādā ziņā, vienmēr, rakstot par pagātņi un tās notikumiem, tur tā politika ir klāt. Tā ir viena lieta, ka politika ir tur klāt, bet, otrkārt, politika ir klāt katrā autorā. Arī man tā ir klāt, arī jums. Katrs autors atspoguļo savu izglītību, pieredzi, domāšanu, vērtību skalu... Vienam patīk Kārlis Ulmanis, otram nepatīk. Tā tas ir arī zinātniekiem, un tas ir tikai normāli.

E. E.: Tādā retrospektīvā griezumā: kā jūsu vērtējumā un vērojumā pēdējos 30 gados ir mainījusies vēstures pētišana un rakstīšana? Vai metodes vispār ir mainījušās, vai mēs strādājam ar tām pašām metodēm gadu desmitiem ilgi? Kas būtisks mainījies interpretācijas pieejās?

I. B.: Viennozīmīgi ir parādījušās jaunas metodes, var redzēt, ka aktīvākie jaunu metožu un citu disciplīnu piedāvāto metožu izmantošanā vēstures pētniecībā nereti arī paši ir saistīti ar citu sociālo zinātņu jomām. Vēstures zinātnē šo metožu pielietošana masveidā nenotiek un nenotiks tik drīz, par ko man ir ļoti žēl. Daudzas no tām prasa ļoti lielu iedziļināšanos, un, kā teica padomju laikos par atsevišķu metožu pielietošanu, – nepieciešams ļoti “smags dibens”, jo tas nozīmē apnicīgu sēdēšanu; bet ir viena lieta, kas mūsdienās šo darbu ārkārtīgi atvieglo, – tā ir datortehnika, programmas. Es gan neesmu tik liels speciālists, tā nav mana sfēra, bet es ļoti priecājos par to, ko vēsturei ir devis šis digitālais izrāviens. Par to agrāk nevarēja ne sapņot. Mūsdienā jaunajiem vēsturniekiem tā ir kā pasaka. Agrāk, lai es izlasītu kādu agrāku laiku avīzi, man bija jādabū atļauja, jāiet uz bibliotēku un ar pildspalvu rokās jāizraksta no avīzes nepieciešamais. Bet tagad klikšķis un – periodika datorā. Tas ir milzīgs atvieglojums. Nepārvērtējami ir atvieglots darbs ar kvantitatīvajām metodēm. Vairums vēsturnieku gan pasaulē strādā ar tradicionālām metodēm, jo tas tradicionāli izglītotam un trenētam vēsturniekam ir vienkāršāk.

E. E.: Runājot par tradicionālām metodēm, pareizāk sakot, par avotu kopumiem – kā jūs varētu salīdzināt vai pretnostatīt – darbs arhīvā un darbs ar aculieciniekiem vai līdzdalībniekiem?

I. B.: Katrā ziņā izceltu trīs momentus. Darbs arhīvā manos darbos, manā pieredzē ir darbs ar 19. gadsimta beigu presi. Mans avotu avots ir prese – man patīk strādāt ar presi, un domāju, ka protu to darīt. Esmu kādreiz padomju laikā intervējis cilvēkus rakstu sērijai žurnālā “Zvaigzne”. Toreiz atbildīgais redaktors tur bija rakstnieks Laimonis Purs, fantastisks cilvēks, laikā, kad gatavoju intervijas, viņam bija pāri 80 gadiem. Viņš pārstāvēja veselu laikmetu, bet ir tāda lieta – tās intervijas vajadzēja veikt jau daudzreiz agrāk, jo te ir cilvēks un te vairs viņa nav. Vienmēr, turpinot pētījumus, pienāk brīdis, kad

saproti – man taču vajadzēja vēl to un to pajautāt. Mēs ar kolēģi Valteru Ščerbinski intervējām Latvijas laika aizsardžu priekšnieci Lidiju Torgāni, kundzi ap 90 gadiem. Pagāja gadi, es jau biju uzrakstījis grāmatu par aizsargiem un domāju, ko man vajadzēja pajautāt tai kundzei, viņa visu to zināja, bet es nepajautāju... Darbs ar laikabiedriem nekad nesniegs visas atbildes, bet – lai arī atmiņa nekad nav bijis tas uzticamākais vēstures avots, tā glabā nianšes, kas arhīva materiālos nekad nebūs fikšētas.

E. E.: Varbūt varat pāris vārdos raksturot darbu ar presi kā vēstures avotu? Ko no tās var uzzināt, varbūt par to, kas nav rakstīts melns uz balta? Un kur ir tās lamatas, kur cilvēki visvairāk iekrīt, strādājot ar mediju pasniegto informāciju?

I. B.: Prese mums dod kāda laikmeta, sabiedrības grupas vai partijas attieksmi, tā laika uztveri, kā redzēja parādības toreiz viena sabiedrības grupa, kā – otra. Ja es lasu “Jaunākās Ziņas”, tad man ir skaidrs, kāds veidojās šī laikraksta auditorijas pasaules priekšstats, ja lasu “Brīvo zemi” vai “Sociāldemokrātu” – tāpat – var ļoti labi saprast sabiedriskos noskaņojumus. Kur ir tās lamatas? Es pietiekami labi zinu tās metodes, kādas man ir jāizmanto un ko es ar tām varu no avota izvilkēt, bet ja cilvēks tās metodes nezina... Nu kaut vai tā pati kontentanalīze. Man patīk dažādu tabulu izmantošana. Daudzi kolēģi gan saka: “Varētu jau lasīt, ko tu esi uzrakstījis, bet tā sabāzt pa plauktiņiem, tabulām, pilnīgi riebīgi.” Bet man šķiet, ka tas sniedz plašāku bildi. Man mājā bērniņā nebija daudz grāmatu, bet man bija visi Konversācijas vārdnīcas sējumi. Tas palīdzēja arī iemilēt sistematizēšanu. Reizē tas ir galvenais knīfs. Lai no preses materiāla iznāktu kaut kas foršs, galvenais ir grupēšanas jautājums – kā sargrupēt to materiālu, ko no tā izvilkēt, tas ir sarežģīti, tas saistās ar baigo piesēdēšanu un nereti arī ar lieliem datu apjomiem.

E. E.: Jūs uzrunājāt vienu jautājumu, kas ir ārkārtīgi interesants, – par aizmiršanu, nevis neatcerēšanos, bet aktīvu aizmiršanas procesu. Arī manās rokās ir nonākusi čupiņa grāmatu

vācu valodā, daļa no tām ir par vēsturi, vācu vēsturnieki rakstījuši par Pirmo pasaules karu, Napoleonu. Kādreiz šīs grāmatas bijušas aprītē, cilvēki tās ir zinājuši, bet šobrīd tās ir pilnīgi aizmirstas. Tāpat mūsu pašu baltvāciešu sarakstītais par mūsu Neatkarības karu. Un ne tikai grāmatas – arī tas pats mūsu Barikāžu laiks; cik par to stāsta dalībnieki saviem mazbērniem? Arī akadēmiski un cienīgi izdevumi pazūd, tā teikt, it kā zaudē aktualitāti, lai gan patiesībā varbūt ir aktuāli kā nekad. Nav arī noslēpums, ka jaunā paaudze cieš no valodu zināšanas trūkuma – gan vācu, gan krievu, zviedru, poļu, par viduslejasvācu un latīņu valodu vispār nerunājot, kas visas ir nepieciešamas, lai to pašu Latvijas vēsturi pētītu. Neskaitāms apjoms ar informāciju un zināšanām, kas ir akumulētas nelatviešu valodās, kuras mēs ignorējam, jo nezinām, vai arī esam tās aizmirsuši tāpēc, ka tās ir vecas, bet, paskatoties 19. gadsimta beigū – 20. gadsimta sākuma pētījumus, redzams, ka īstenībā liela daļa no tā, ko sarakstījuši vēsturnieki un publicisti līdz Ulmaņa apvērsumam, ir fantastiski darbi par to, par ko mēs arī tagad rakstām un pētām.

I. B.: Te ir tas, kas piemīt gan sabiedrībai kopumā, gan arī individuālajam cilvēkam – tā ir selektīvā atmiņa. Piemēram, manas mātes stāsti, viņa droši vien pazina savus tuvos radus, bet ne es, ne manas māsas viņus nepazinām. Kāpēc? Manai mātei piemita tāda īpatnība, ka viņa abstrahējās no lietām, kas bija sliktas, grūtas, sarežģītas, nevar būt tīras, baltas; kā jau visās ģimenēs, arī mūsējā bija melnās avis. Arī sabiedrībai tas tā notiek. Vienas atmiņas nomaina citas, un ne tikai atmiņas, tas pats attiecas arī uz literatūru, kuru esam nepelnīti aizmirsuši, bet kura, iespējams, skanētu daudz aktuālāk nekā šodienas rakstītais.

E. E.: Tas jau drīzāk ir nevis vēstures zinātnes, bet politikas jautājums, jo galu galā, uz laikmetīgiem notikumiem un problēmām paskatoties, redzam, ka viena no pirmajām darbībām, ko Krievija veic okupētajos rajonos, ir savu vēstures skolotāju

ievešana. Viena no lietām, līdz kurām esmu aizdomājies, ir, ka vēsture kā disciplīna pēc būtības, iespējams, ir radniecīgāka ne tik daudz rakstniecībai, cik jurisprudencei vai teoloģijai, proti, arī caur vēsturi mēs uzrunājam tādas šodienas un nākotnes sabiedrības veidošanai nozīmīgas filozofiskās dimensijas kā taisnīgums un radām pamatojumu tam, kā lietām ir jānotiek, radām izpratni par to, kas ir labs un kas slikts, par to, kas ir pareizs un kas – ne.

I. B.: Pareizi, tieši tā. Vēl viena laba lieta skan mazliet piepacelti, bet tāda lieta ir – par vēsturnieka atbildību. Tā nozīmē vienu – godīga attieksme pret avotiem un cenšanās izmantot dažādus avotus, ne tikai tos, kas runā par labu tavai iespējamai koncepcijai, bet aplūkot arī tos, kas to neatbalsta. Tad ir vēl atbildība pret iepriekšējo paaudžu vēsturniekiem – kā es rakstu šodien, vai es turpinu nest tālāk labāko no iepriekšējo paaudžu sasniegtā, arī rūpējoties, lai nebūtu kas aplami aizmirsts. Katra vēsturnieku paaudze izaug uz iepriekšējās paaudzes pleciem – tas notiek pat neapzinoties, pat kritizējot iepriekšējo paaudžu veikumu.

E. E.: Liels paldies, tas arī īstenībā ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc šis sarunu cikls tika uzsākts. Mēs esam raduši strādāt ar vēstures avotiem un pat neapzināmies, ka kādam arī mēs esam tāds pats vēstures vai ideju avots. Un lai tie kādi, kas mūs kādreiz izmantos kā avotu un kas ietekmēsies no mūsu rakstītā vai to kritizēs, drusku labāk saprastu šo avotu dabu, tad arī šī saruna bija noorganizēta. Manuprāt, par maz esam pievērsuši uzmanību jautājumiem – kā mēs strādājam ar avotiem, kā mēs domājam, kāpēc mēs strādājam tā, nevis citādi, un kāpēc mēs domājam kādos identificējamus ierāmējumos.

Nereti ir nācies dzirdēt, ka vēsturnieku darbs ir atklāt avotos rakstīto, taču šī atklāšana prasa ne vien spēju atrast un izlasīt, formulēt pētniecisko jautājumu, atšķirt svarīgo no mazsvarīgā un, kas nav mazsvarīgi, arī spēju interpretēt. Jādomā, ka pat tie, kas it kā noraida kādu konkrētu metožu kopumu vai metodo-

loģisko ietvaru izmantošanu, tādus, iespējams, paši to neapzīnīties, tomēr izmanto.

I. B.: Daudzi to nenosauc vārdā, jo mūsu domāšana jau satur metodi, viņi to dara stihiski, īpaši par to nedomājot. Tādā sajūtu, zemapziņas līmenī formulētā, bet plašā pieredzē balstītā “tā būs pareizi un tā es uzrakstīšu” sajūtas veidolā. Piemēram, visizplatītākā – aprakstošā metode. Daudzi nezina tai pat nosaukumu. Tāpat daudzi lieto salīdzinošo metodi, hronoloģisko metodi. Daudzas tādas iespējams atrast – tas atkarīgs no divām lietām – no pētnieka, kā viņam tā domāšana ir trenēta, un no pētījuma rakstura – nereti gan pētījuma tēma un ietvars, gan avotu kopums jau izvirza kādu metožu izmantošanu priekšplānā.

E. E.: Kādas jums pašam ir iemīļotākās pētniecības metodes?

I. B.: Man tīri iemīļota, lai arī tai ir zināmi ierobežojumi, ir kontentanalīze vai vismaz kontentanalīzes elementi, ko izmantoju gana bieži. Man patīk salīdzinošā metode, sinhronā metode. Vēsturnieki ļoti daudz izmanto diahrono metodi, kas virza uz hronoloģisku analīzi un attīstības parādīšanu, savukārt sinhronā metode paredz paskatīties, kas notiek vienā laikā – vai dažādās valstīs, vai dažādās sfērās – kas ļauj tādā šķērsgrīzumā paskatīties, kāds tad ir tas mirkļtvērums.

E. E.: Tajā pašā laikā, ja tu identificē to metodi, ar kuru tu strādā, ja tu apzinies un nosauc savu metodoloģisko ietvaru – vismaz man tā ir bijis – tu vienmēr identificē arī tos ierobežojumus, kurus šī metode nes līdzi. Neviena metode nav absolūta, bet šo robežu un ierobežojumu apzināšanās – tā, manuprāt, palīdz labāk izprast arī pētāmo objektu, tas nav tikai formāls ieraksts darba ievadā par izmantotajām metodēm – lai izskatās gudri un moderni.

I. B.: Jā, mēs izmantojam dažādas metodes vienkārši, lai izvilktu pēc iespējas vairāk informācijas. Tas ir ceļš, ja es zinu, ka metode ir tāda un tāda, saprotu, ko es varu izvilkt ar šo metodi, un saprotu arī – ko ar to nevar izdarīt.

E. E.: Ir viena lieta, ko es gribu pajautāt vai drīzāk lūgt dalīties savā pieredzes stāstā, savos vērojumos par vēsturi un tās pieprasījumu *perestroikas* laikā, kad vēsturnieki braukāja pa lielajiem uzņēmumiem ar priekšlasījumiem par dažādiem pagātnes jautājumiem. Zināmā mērā taču šī plānveida šķietamā *demokratizācija* palaida arī vaļā *Atmodas* slūžas... Domāju, ka mēs gan kā sabiedrība, gan kā vēsturnieki paši neesam apjēguši to lielo lomu, ko jūs un pārējie mūsu kolēģi ir izdarījuši tajā laikā, kad sauciens pēc neatkarības atjaunošanas vēl nebija visaptveroši izskanējis – *Atmodas* pašos pirmsākumos.

I. B.: To es atceros ļoti labi, kāpēc tolaik bija tik liela aizrautība un interese par vēsturi – toreiz patiesas informācijas par vēsturi praktiski nebija, sevišķi par 20.–30. gadu Latviju, par 1940. gadu, par karu. Mēs bijām dabūjuši atsevišķas emigrācijas grāmatas par vēsturi. Toreiz katra frāze kaut ko nozīmēja. Mans draugs un kolēģis Inesis Feldmanis, piemēram, bija izlasījis Edgara Andersona grāmatu. Un, mums toreiz savā starpā runājot, vienu vakaru viņš man pārstāsta Andersonu, otru vakaru es viņam pārstāstu Alfrēda Bērziņa “*Labos gadus*”. Vēlāk jau dabūjām ārzemju autoru darbus – angļu, vācu, amerikāņu. Tāpēc bija tik vājrātīga interese ne tikai plašā sabiedrībā, bet arī profesionālajās aprindās. Un iedomājieties tās diskusijas par vēsturi Politiskās izglītības (Kongresu) namā – lielā zāle pārpildīta, uz trepītēm, uz celiņiem sēž jauni, pajauni, veci vienkārši cilvēki; tas patiesais vārds, godīgais atskats uz pagātņi bija ārkārtīgi vajadzīgs. Un mēs jau te bijām klusi, viss sākās Maskavā ar avīzi “*Moskovskije novosti*” un “*Novoje vremja*”, “*Literaturnaja gazeta*”. Tie bija tie lielākie *perestroikas* dzinuļi. Bija fantastiska interese, katrs raksta gals bija pilnīgi jauna informācija, cilvēki alka pēc tās.

E. E.: Kādas ir galvenās atšķirības vēstures pētniecībā starp toreiz, teiksim tā – jūsu jaunības gados un tagad? Domājot par metodēm – gan vēstures pētišanā, gan tekstu radišanā?

I. B.: Šeit ir grūti salīdzināt, bet viena būtiska atšķirība ir. Es esmu pieredzējis 70. gadus, sākdamš strādāt augstskolā 1975. gadā un nodarbodamies ar vēsturi, bet ir tā, ka vēstures zinātne padomju laikā bija koncentrēta dažādos virzienos, bet stingri noteiktos – ko pētīs, kas jāpēta, kas ir aktuāli, kas nav, ko vispār nedrīkst pētīt un par ko runāt. Bet tagad ir tā, ka katrs dara to, kas viņam patīk un kur var dabūt kādu naudiņu, sponsorus, projektus. Es neteiktu, ka toreiz bija labāk, bet tagad, skatoties uz vēsturi kopumā Latvijā, ir tāda zināma disharmonija. Disharmonija tieši dažādu laikmetu pētniecībā. Mums ir divas prioritātes – arheoloģija un 20.–21. gadsimts, tam mums koncentrēti spēki un intereses. Varbūt es kļūdos un tagad kas mainās. Bet cik daudzi raksta par 17., 18., 19. gadsimtu? Kad viens vēsturnieks, profesors spēj ar savu personību aizraut un virzīt, tad arī viņa pārstāvētais virziens attīstās. Vienmēr tā tas bijis, bet šobrīd mums pārāk daudz virzienos rodas pārrāvumi.

Laikam tas būtiskākais ir tas, ka, tāpat kā tēmas izvēlē, izvērtējumam, secinājumam ziņā, arī attiecībā uz metodēm lielākā atšķirība ir tā, ka pētnieku šobrīd neierobežo nekādi ārēji spēki – pētnieks ir pilnīgi brīvs, absolūts suverēns savā darbā – neviens man netraucē veikt pētījumu, neviens neliedz izmantot tādas metodes, kādas es kā pētnieks vēlos un atzīstu par labām un piemērotām. Daudzi nevar līdz tam pat aizdomāties un to novērtēt, kā ir tagad, kad, piemēram, tev neviens nejautā: “Vai tās ir mūsu metodes vai ienaidnieka metodes?” Bija vesela virkne metožu un autoru, kurus nedrīkstēja pat pieminēt, kur nu vēl uz viņiem atsaukties. Tā brīvība, kas pētniekiem ir šodien, tā patiesi ir jānovērtē. Runājot kopumā par mūsu vēstures zinātņi, tomēr ir jāatceras, ka Latvija ir maza valsts. Latvijas vēstures problemātika pati par sevi nekad neieinteresēs Eiropas sabiedrību. Mums ir ne tikai akūts finansējuma trūkums, bet arī pētnieku un līdz ar to arī konkurences trūkums. Domājot par to, kā būtu jābūt, es teiktu, ka mums jāpievērš uzmanība vairāk Baltijas valstu vai Baltijas reģiona griezumam – piešķirt saviem pētījumiem

plašāku griezumu. Ir, protams, arī tagad virzieni, kas ir starptautiski nozīmīgi, – Hanzas vēsture, Baznīcas vēsture. Man pašam bija tas gods piedalīties vienā vāciešu organizētā pētījumā par autoritārajiem režīmiem Centrālajā un Austrumeiropā – tas bija tāds kapitāls darbs.

Kopumā jāsaka, ka mēs kopš neatkarības atgūšanas esam ļoti auguši – gan kā sabiedrība, gan kā vēsturnieku kopiena, cunftē. Bet mums vēl arī ir daudz, ko mācīties. Un visupirms mums ir jāmācās savu darbu ielikt plašākā kontekstā, lai mēs būtu uztverami un saprotami arī plašākā auditorijā.

HISTORICAL METHODOLOGY

An academic conversation between historians Ilgvars Butulis and Edgars Engīzers on the role of methods and methodology in history-writing

This publication continues a series of academic conversations between Latvian historians about fundamental issues in history-writing. This conversation with Ilgvars Butulis, professor of many years' standing at the Faculty of History of the University of Latvia, focuses on issues that keep history within the framework of science: the application of various research methods and awareness of methodological frameworks. The discussion highlighted the following main ideas:

According to the traditional perception, history is a succession of events, endless quantity of figures and dates, i.e. a factological account. However, both historians agree that history is something more – simultaneously a branch of science and an art; soft and exact at the same time. Certainly, history is story-telling, but it is also an artistry of scientific grouping and analysis of a very specific material.

The Western historiography is making a turn towards neo-classicism, which lays a stronger emphasis on sources, while post-modernism allocated a more important role to the researcher/author. In the historical research multiple methods are applied, and what matters most is that each new method, each question asked from a different angle allow revealing something new, something original in history, something that

historians had failed to notice before. Each historian, within the limits of his or her talent and possibilities, is free to write whatever he/she pleases – this freedom is the most beautiful aspect in scholarly research today. History has become extremely differentiated, i.e., there are countless disciplines: social history, cultural history, art history, archaeology, etc., and each of these disciplines has a range of specific methods. At the same time, there is no need to strive towards a diversity of methods just for the sake of following the trends.

Many historians apply methods being unaware and without naming them and thinking about them, because “our way of thinking” already involves a method. It happens through a sensation of “it will be a correct way of writing about it”, coming from the subconscious and based in one’s personal experience and training. A most widely applied method, the descriptive one, is a vivid example, same as the broadly used comparative and chronological methods. One uses a range of different methods simply because it allows squeezing a maximum amount of information out of the source and we should not get limited only by use of qualitative or quantitative methods – each different method helps to illuminate some different angle of the research question.

We shall never be able to reflect the respective event exactly in the same way as it had occurred or live through it again exactly in the same way. Instead, the historians provide their story, their interpretation of it, we do construct an image of the past. It is an essential feature of history as well as its exciting side that each generation asks new questions to the past and also historians respond with different narratives.

One must admit though that not all historical stories are true and professionally written. History often is exploited by politicians – the way Russia manipulates the 20th century history to serve its political goals is a vivid example.

History is also a tool of nation-building and patriotic education. Politics is always present in writing about the past. The political dimension is also present in each author. Each author reflects his or her education, way of thinking, values. The same refers to scholars, and it is only natural. For example, some people (and historians) like the pre-war Latvian head of authoritarian regime Kārlis Ulmanis, others do not.

Each generation of historians steps on the shoulders of the previous one, it happens unaware, often through the process of criticising the work of the previous generation. As an academic community, no doubt,

we have grown and developed very significantly since regaining the independence. At the same time, there are some things we have to learn to do better – for example, putting our work, a history of Latvia within a wider context – to make it perceptible to much wider audience.

© 2022 Edgars Engīzers, Ilgvars Butulis
Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā
saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

GRĀMATU RECENZIJAS

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.08>

Gvido Straube

Dr. hist., prof., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte; direktors, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Konrad Maier, Ralph Tuchtenhagen (Hrsg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Band 1: Von der Vor- und Frühgeschichte bis zum Ende des Mittelalters*. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 2018. 651 S. ISBN 978-3-7772-1825-0

Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Ralph Tuchtenhagen (Hrsg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Band 2: Vom Beginn der Frühen Neuzeit bis zur Gründung der modernen Staaten*. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 2021. 776 S. ISBN 978-3-7772-2100-7

Karsten Brüggemann, Ralph Tuchtenhagen, Anja Wilhelmi (Hrsg.). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region. Band 3: Die Staaten Estland, Lettland und Litauen*. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 2020. 743 S. ISBN 978-3-7772-2013-0

With this publication, the German-reading public has acquired a rather sizeable, three-volume addition to their library that helps them to learn more about the Baltic and its history. The work is written on a high academic level, with extensive reference material. The reader is acquainted with the territories of the three present-day Baltic states from pre-history to the present day, when their statehood has been restored. Among the authors are respectable German historians as well as their colleagues from Lithuania, Latvia, Estonia, and Poland. Among other things, the three volumes could serve as an impetus to Latvian historians, signalling that it is high time to write and publish our own academic history based on the latest research findings.

Pavisam nesen vāciski lasošiem Baltijas vēstures interesentiem radusies iespēja apjomīgā trīsējuma izdevumā “Baltija. Kāda Eiropas reģiona vēsture” iepazīt šī reģiona vēsturi. Pirmajā acumirkli gan grības rast atbildes uz dažiem jautājumiem.

Pirmkārt, kas ir “Baltija”? Kā liecina 3. sējuma virsraksts, izdevuma autori šoreiz ar šo apzīmējumu ir domājuši šodienas visu trīs Baltijas valstu teritorijas – Lietuvu, Latviju un Igauniju. Pēc šīs loģikas arī pirmie divi sējumi apskata šo ģeogrāfisko telpu no aizvēstures līdz pat moderno valstu dibināšanai. Līdz ar to jau samērā konsekventi šobrīd arvien biežāk iezīmējas tendence atnest veco Baltijas izpratni kā tikai Latvijas un Igaunijas teritorijas un tām pievienot arī Lietuvu. Šķiet, ka pirmie pa šādu ceļu vēl 2000. gadā gāja grāmatas “Baltijas valstu vēsture”¹ autori, kuri arī piedāvāja lasītājiem skatīt Baltiju kā tagadējo Lietuvas, Latvijas un Igaunijas valstu teritorijas no aizvēstures līdz mūsdienām, turklāt šeit tika stingri respektēts vienīgi hronoloģiskais princips un nevienai no šīm valstīm netika dotas kādas privilēģijas īpaši izcelt savas vēstures specifiskās nianse separātās nodaļās. Līdzīgu tendenci – skatīt Baltiju kā šodienas visu trīs valstu teritoriju – varēja konstatēt arī Reformācijas jubilejas kontekstā izdotajā sērijā “Reformācija un konfesionālisms”.²

¹ Maisalu, Ains, Kjaupa, Zigmants, Straube, Gvido, Pajūrs, Ago (sast.). *Baltijas valstu vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000.

² Asche, Matthias, Buchholz, Werner, Niendorf, Mathias, Schiele, Patrick, Schindling, Anton (Hrsg.). *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen. Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Reformationsgeschichte Studien und Texte, Bd. 170). Münster: Aschendorff Verlag, 2021. Sk. arī G. Straubes recenziju *Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā*, 2022, 1, 176.–180. lpp.

Otrkārt, vai šis trīssējumu darbs spēs sniegt lasītājiem ko jauno salīdzinājumā ar pēdējo apjomīgo monogrāfiju par Baltijas vēsturi, kura tika izdota 1994. gadā un kuras atbildīgais redaktors bija Gerts fon Pistolkors³? Respektīvi – vai tikai robežu paplašināšana, citāda struktūra un hronoloģiskie rāmji, kā arī samērā apjomīgs autoru kolektīvs būs tās atšķirības?

1. sējums hronoloģiski aptver aizvēsturi un agros laikus līdz pat viduslaiku beigām. Jau šajā sējumā iezīmējas šī projekta specifika, proti, dažādiem hronoloģiskiem vēstures etapiem, respektīvi, to izklāstam, vērojama atšķirīga uzbūve, tie nav veidoti pēc vienas sistēmas. Diemžēl šī pieeja atkārtojas arī nākamajos sējumos, un līdz ar to kopumā visas trīs grāmatas pēc savas struktūras ir kā trīs vitrāžu logi, kurus veidojuši trīs dažādi mākslinieki, turklāt katrs darbojies stingri individuāli un nav bijusi ne mazākā vienošanās, kādam būtu jābūt rezultātam.

Rezultātā 1. sējumā tikai aizvēstures un agrinās vēstures posmam veltītā nodaļa, kuras autori ir Andris Šnē un Heiki Valks, ir būvēta pēc līdzīga principa kā “Baltijas valstu vēsture”, proti, visa Baltija – Lietuva, Latvija un Igaunija – skatīta vienoti un nedalīti, kas ļauj cerēt, ka lasītājs varēs ieraudzīt visa reģiona kopīgo un atšķirīgo salīdzinājumā kompakti un dinamiski. Šķiet, ka arī Baltijas ģeogrāfisko un valodniecisko telpu raksturojošie raksti (*Hansjörg Küster* un *Cornelius Haselblatt*) ir koncipēti pēc līdzīgas sistēmas. Tomēr tālāk jau visos sējumos sāk dominēt citi principi. Tā 1. sējumā, runājot par viduslaikiem, atsevišķi ir nodalīta Livonija (Latvija un Igaunija) un Lietuva. 2. sējumā, kura virsraksts ir “No jauno laiku sākuma līdz moderno valstu dibināšanai”, tiek piedāvāts cits strukturējums, kura pamatā ir politiskais faktors: *Baltija zem Polijas un Lietuvas kundzības; Baltija zem Dānijas un Zviedrijas kundzības; Baltija zem Krievijas kundzības*. Dīvaini, tomēr no šīs nodaļas ir “aizbēgusi” Lietuva, kura sev ir panākusi separātu nodaļu (6. nodaļa. *Lietuvas teritorijas zem Krievijas kundzības*), kas liek pēkšņi domāt, ka Lietuva vairs nav Baltijā, vai arī tās vēsture t. s. krievu laikos bijusi ļoti īpaša. Tālāk atkal visa Baltija ir apvienota vienā nodaļā (7.), stāstot par Pirmo pasaules karu (*Vejas Gabriel Liulevicius*).

³ Pistohlkors, Gert von (Hrsg.). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder*. Berlin: Siedler Verlag, 1994.

3. sējuma shēma jau ir krietni skaidrāka un loģiskāka – nodaļās *Neatkarība* (4.), *Otrais pasaules karš* (5.), *Padomju kundzība* (6.) un *Jaunā neatkarība* (8.) katrai teritorijai/valstij veltīta sava apakšnodaļa, kā arī vienmēr pēc tām seko vispārīga apakšnodaļa, kas skata visas trīs valstis lielākās dimensijās (*Baltijas valstis un Eiropa*; *Baltija un Otrais pasaules karš*; *Baltija kā Padomju Savienības daļa*; *Perspektīvas uz Eiropu: Baltijas zemes un eiropēiskā un transnacionālā sadarbība*).

Līdz ar to rodas zināma nepārlicinātība, vai izdevuma veidotāji ir līdz galam pārdomājuši savu konceptu.

Diemžēl, tālāk iepazīstoties ar visām trim grāmatām, nākas secināt, ka lasītājam piedāvātais stāstījums diezgan bieži ir kā uz vieniem sāniem sagāzies siena vezums. Neapšaubāmi, tā ir bijusi šī projekta tēvu ideja un koncepts, tomēr rodas sajūta, ka publikācijas tapšanā iesaistītie spēki tikuši atlasīti pēc grūti saprotamas sistēmas. Kā liecina informācija titullapās, trīs sējumu izdevums tapis kā Līneburgas Ziemeļaustrumu institūta (*Nordost-Institut*) pasūtījums, līdz ar to tā radīšanā dominē vācu vēsturnieki, kas ir dabiski. Starp autoriem atrodami arī baltieši, tomēr ir grūti saprast viņu pieaicināšanas un iesaistīšanas kritērijus, jo igauņu pētnieku līdzdalība ir krietni lielāka nekā latviešu un lietuviešu. Līdz ar to ne visi aspekti vienmēr ir apskatīti pilnvērtīgi. Acīmredzama ir ne vienmēr laba citu Baltijas valstu historiogrāfijas pārzināšana, kā rezultātā vairāki raksti uzbūvēti uz samērā veciem pētījumiem, ignorējot jaunākās publikācijas, kaut liktos, ka 21. gadsimtā sapulcināt vadošos un zinošākos pētniekus nevarētu būt īpaša problēma. Loģiski, ka igauņu kolēģi labi pārzina igauniski rakstīto historiogrāfiju, kamēr latviešu valodā tapusi literatūra ir mazāk un brīžiem šķiet – vispār nav zināma. Rezultātā dažbrīd ir vairāk akcentēta viena no Baltijas teritorijām, kamēr cita/citas ir skatītas virspusēji vai vispār aizmirstas.

Tajā pašā laikā ir atzīmējami vairāki pozitīvi aspekti. Ļoti noderīgas ir ievietotās kartes, tomēr šķiet, ka visi trīs sējumi tikai iegūtu, ja tie būtu papildināti ar ilustrācijām.

Līdz ar to vāciski lasošs interesents ir ieguvis samērā apjomīgu papildinājumu, lai labāk iepazītu Baltiju un tās vēsturi. Piedāvātais materiāls ir augstā zinātniskā līmenī, ar apjomīgu zinātnisko aparātu, kas gan, kā jau tika norādīts, ne vienmēr ir pilnīgs, dažbrīd arī var teikt, ka tendenciozs, izejot no attiecīgā raksta autora izcelsmes. Tajā pašā laikā šie trīs sējumi varētu kalpot kā norāde, ka arī Latvijas

---

vēsturniekiem jau sen ir nobriedusi nepieciešamība uzrakstīt un izdot savu akadēmisku vēsturi, kurā būtu piedāvāti jaunākie pētījumu rezultāti.

© 2022 Gvido Straube

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

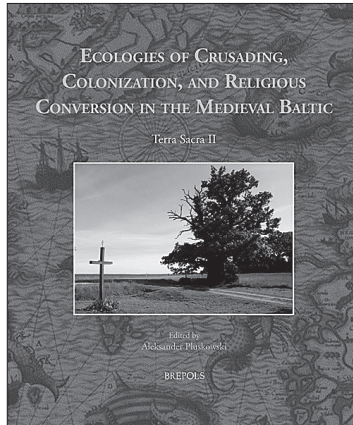
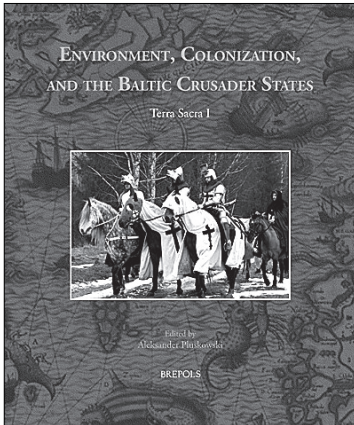
This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.09>

Muntis Auns

Dr. hist., neatkarīgais pētnieks

Aleksander Pluskowski (ed.). *Environment, Colonisation, and the Baltic Crusader States. Terra Sacra I*. Turnhout: Brepols, 2019. 546 pp. ISBN 978-2-503-55132-6

Aleksander Pluskowski (ed.). *Ecologies of Crusading, Colonisation, and Religious Conversion in the Medieval Baltic. Terra Sacra II*. Turnhout: Brepols, 2019. 243 pp. ISBN 978-2-503-55133-3

The publication under review consists of two sizeable volumes that summarise the results of the international project “The Ecology of Crusading: The Environmental Impact of Conquest, Colonisation and Religious Conversion in the Medieval Baltic” (2010–2014). The research was conducted in several selected districts in Prussia and Livonia which were governed by the Teutonic Order; there a detailed study of aspects such as vegetation, farming, hunting, fishing, settlement life, reorganisation of the landscape, and environmental impact of the conquest was conducted and viewed in the context of Christianisation. One of the conclusions reached is that the conquering theocracy in the eastern Baltic

pursued a complex and at times contradictory interaction between ideology and pragmatism.

The abundance of facts, analysis, and views provided by the publication reveals many new aspects of how the Ordensland actually functioned. The analysis of palynological data deserves to be mentioned specially: through the cooperation of archaeologists, historians, and experts of natural sciences, this field considerably broadens our knowledge about the specific society and its impact on environment.

The publication presents some aspects that need to be discussed further as well as aspects that show the need for and opportunities of further research.

Recenzējamais izdevums ir apjomīga publikācija divos sējumos, kurā apkopoti Redingas Universitātes (Lielbritānija) asociētā profesora Aleksandra Pluskovska vadītā starptautiskā projekta “Krusta karu ekoloģija” (2010–2014) rezultāti. No Baltijas valstīm projekta pamatgrupā dalību ņēma Kaspars Kļaviņš un Juhans Krēms, bet kā projekta partneri Latviju pārstāvēja vēl 10 arheologi, vēsturnieki un dabaszinātņu speciālisti. Pētījuma objekts bija Vācu ordeņa un tā Livonijas atzara teritorija, savukārt detalizētākiem pētījumiem gan Livonijā, gan Prūsijā tika izvēlēti vairāki izpētes apvidi. Livonijā tie bija Rīga, Cēsis, Āraiši, Karksi, Vilande un kā sekundāras vietas – Ventspils, Vecdole, Salaspils un Tartu.

Izdevuma struktūra ir loģiska un viegli pārskatāma. Ievaddaļai, kas ietver arī metodoloģijas apskatu, seko pētījumam izvēlēto Livonijas apvidu raksturojums un dažādu datu apskats un analīze (veģētācija; lauksaimniecība, medniecība un zvejniecība; apmetnes un to ietekme uz apkārtni; izmaiņas ainavā; iekarojumu ietekme uz vidi), pēc tam – tas pats attiecībā uz Prūsiju, un visbeidzot – Livonijas un Prūsijas salīdzinājums.

Otrajā sējumā ietverti 18 šaurākas tematikas raksti, kuros aplūkoti ar celtniecības materiāliem, lopkopību, uzturu, veģētāciju, sakrālo ainavu un dažiem citiem jautājumiem saistīti aspekti. Papildinot Livonijas un Prūsijas apskatu, te iekļauts arī Vikinta Vaitkeviča raksts “Kontinuitāte un diskontinuitāte Lietuvas sakrālajā ainavā” (II sēj., 185.–195. lpp.). Detalizētāk ar izdevuma saturu var iepazīties, atverot internetā valsts nozīmes bibliotēku kopkatalogu.

Projekta vispārīgie secinājumi neuzrāda daudz tāda, kas jau nebūtu bijis zināms vai nojausts. Krusta kari mainīja pārvaldes sistēmu (jo svarīgi tas, ka agrākā novadu līmeņa vara tika pakļauta pārnovadu

varai) un sakrālo telpu, tomēr, pastāvot telpas un laika determinētām atšķirībām un pārmaiņām, visumā saglabājās agrākā apdzīvojuma un saimniecības struktūra, tāpat pastāvēja zināma tolerance pret pirmskristietīgo pasaules uzskatu. Lauksaimniecības intensifikācija galvenokārt saistāma ar kolonizācijas skartajiem apvidiem Prūsijā. Kopumā vērtēts, ka teokrātiskā vara iekarotajās zemēs pieturējās pie brīžiem pretrunīga ideoloģijas un pragmatisma apvienojuma (I, 505). Šis vispārīgās atziņas tomēr ir tikai daļa no faktu, analīzes un izteikto viedokļu bagātības, kas slēpjas te aplūkotajā publikācijā un vēstī daudz jauna par to, kā reāli funkcionēja Vācu ordeņa valsts jeb valdījums.

Būtiskākas pārmaiņas, to skaitā vides izmantošanā, vērojamas pārvaldes centru tuvumā un apvidos, kuros apmetās vācu iecelotāji. Kolonizācijas kustība noteica būtiskas atšķirības starp Prūsiju un Livoniju un vislielākajā mērā ietekmēja abu teritoriju turpmāko attīstību, proti, Livonijā šim procesam bija daudz pieticīgāks mērogs, un tas palīdzēja saglabāt autohtono iedzīvotāju etnisko identitāti. Kolonizācijas pieticību Livonijā autori saredz apstākļi, ka ceļš pāri Baltijas jūrai bija dārgs, kamēr Prūsija bija vieglāk sasniedzama (I, 64). Šis tomēr šķiet pārāk vienkāršs skaidrojums. Literatūrā varam atrast arī viedokli par zināmu plānveidīgumu kolonizācijas kustībā un tās apstāšanos politisko sarežģījumu dēļ, kālab kolonizācijas vilnis līdz Livonijai nepaguva nonākt.¹ Aplūkojamā izdevuma sakarā īpaši pieminamas Heinca fon cur Milena domas, kurās starp dažādiem kolonizācijas kustību ka- vējošiem apstākļiem minēti arī vides faktori.²

Kā allaž, savdabīgs, diskusijas rosinošs ir Kaspara Kļaviņa raksts par pārmaiņām Livonijas ainavā, pieminot arī turpmākās pētniecības perspektīvas (II, 197–208). Autors piedāvā jaunu interpretāciju vecākās Atskaņu hronikas ziņām par latgaļu savrupo dzīvesveidu ar domu, ka hronikā varētu būt raksturota latgaļu dzīvesveida transformācija jau vēlākā laikā – 13. un 14. gadsimta mijā, t. i., jau Vācu ordeņa varas

¹ Mortensen, Hans (1944). *Warum fehlt die ordenszeitliche deutsche Bauernsiedlung im Baltikum?* (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Nr. 12) Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, S. 293–298.

² Mühlen, Heinz von zur (1994). Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbständigkeit (etwa 1180–1561). In: Gert von Pistohlkors (Hg.). *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder*. Berlin: Siedler Verlag, S. 123.

laikā. Noprotams, ka ar to domāta t. s. iekšējā kolonizācija, vietējiem iedzīvotājiem dibinot savrupsētas (sk. arī I, 222) un apgūstot līdz tam lauksaimnieciski neiekoptas teritorijas. Norādes par savrupsētām Livonijas laika dokumentos gan ir, tomēr pagaidām nešķiet, ka šādu saimniecību veidošanās būtu bijusi masveidīga vai vismaz daudzskaitlīga. Jautājumu varētu atrisināt, veicot pilnīgu Livonijas laika apdzīvojuma struktūras izpēti – tas būtu skrupulozs, pārsvarā pat tehnisks darbs, uz kura pamata varētu risināt ne vienu vien Livonijas vēstures jautājumu, taču pašreizējos t. s. ekselences pētījumu eiforijas apstākļos jācer vien uz kādu entuziastu, kas šādu darbu veiktu. Rezultāti, iespējams, arī kļiedētu priekšstatu, ka līdz 16. gadsimta beigām ir maz ziņu par Livonijas iekšējo administratīvo uzbūvi (I, 79), tas pats attiecas arī uz norādi, ka Cēsu pilsnovada apdzīvojuma struktūra viduslaikos ir mazzināma (I, 95).

Turpinot apdzīvojuma tēmu, jābilst, ka recenzējamajā izdevumā nedaudz pietrūkst detalizētāka salīdzinājuma ar situāciju (centru, apdzīvoto vietu, kapulauku izvietojumu) vēlajā dzelzs laikmetā – uz tā fona jautājumus par pārmaiņām vai kontinuitāti varētu risināt vēl pārliecinošāk. Prūsijas aprakstam ir pievienotas vairākas atbilstošas kartoshēmas, tādēļ teiktais vairāk attiecas uz Livonijas apskatu. Jāuzteic tomēr igauņu kolēģu veikums Igaunijas novadu izvietojuma (pirms krusta kariem) un hierarhijas izpētē (I, 208–209). Plašāks konteksts prasītos Cēsu pilsnovada aprakstā. Autori galveno uzmanību pievērsuši vēdu apdzīvotajam Riekstu kalnam, Cēsu ordeņa pilij un Āraišiem, taču ignorēts eventuālais Autīnes centrs Sārumkalns. Vai vendi bija pilnīgi patstāvīga kopiena vai tomēr iekļāvās Autīnes novadā? Iespējams, uz šo jautājumu īsti nekad nevarēs atbildēt, taču Sārumkalns vienalga visai būtiski maina jautājumu par pārvaldes centru izvietojumu un pārbīdēm vēlākajā Cēsu pilsnovada teritorijā. Tāpat, ja uzsvērts, ka starp Āraišu ezera apmetni un Āraišu mūra pili kā jaunu centru nebija kontinuitātes (I, 500), tad tomēr jāatgādina, ka gan Liepiņu un Uplantu kapulauks, gan kristīgās draudzes nodibināšana (jau 13. gs. sākumā?) liecina, ka Āraišiem kaut kāda centrālās vietas nozīme piemita nepārtraukti. Arī Āraišu ezera putekšņu analīze rāda, ka pēc ezera apmetnes pamešanas intensīva zemes lauksaimnieciska izmantošana apkārtnē turpinājusies (I, 125–126).

Izdevumā nedaudz skarti demogrāfijas jautājumi. Minēts, ka krusta karu ietekmē pie Livonijas dienvidu robežām vērojama

nozīmīga depopulācija un, attiecīgi, mežu masīvu izplešanās, kaut gan piebilsts, ka turpmākie pētījumi varētu šo priekšstatu arī mainīt (I, 251). Lai gan var saprast un respektēt to, kādēļ pētījumam izvēlēts tas vai cits apvidus, tomēr jācer, ka nākotnē lielāka uzmanība tiks pievērsta arī Latgalei. Te jānorāda, ka vēlajā dzelzs laikmetā Latgalei raksturīgs samērā liels kapulauku blīvums, taču Livonijas laikā Latgale šķiet salīdzinoši tukša, arī kartogrāfiskais materiāls uzrāda to vairāk kā mežainu, nevis apdzīvotu apgabalu. Depopulācija? Pirms vai pēc krusta kariem? Iekarošanas vai sērgu, vai kāda cita iemesla rezultātā? Šajā kontekstā interesanti būtu arī pavērot, kad un kur Latgalē izveidojās ordeņa pārvaldes centri. Pārvaldes centru jautājumā ir vērts pievērst uzmanību norādei, ka Svētajā zemē ordeņa nocietinājumi veidoti nevis gar robežu, bet gan relatīvi drošā vietā, un ar to varētu būt salīdzināma situācija arī Livonijā (II, 202).

Pieminēta depopulācija Cēsu un Āraišu apkārtnē Livonijas kara rezultātā (I, 95–96), ko rakstītie avoti tiešām apstiprina. Ierasts pieņemt, ka Livonijas karš iezīmēja spēju iedzīvotāju skaita kritumu visā Vidzemē, taču, piemēram, Limbažu apkārtnē un šur tur citur tas nav vērojams, toties liela demogrāfiska katastrofa saistāma ar notikumiem 17. gadsimta sākumā. Ar teikto gribētu uzsvērt, ka izvēlētie izpētes apvidi raksturo norises tikai daļā ordeņa pārvaldīto apgabalu, savukārt citu apvidu un jau pieminētās Latgales izpēte varētu uzrādīt kādas citas interesantas šķautnes.

Samērā liela vēriba pievērsta pirmskristietīgajai un kristietīgajai sakrālajai ainavai. Nepievēršoties šim jautājumam sīkāk, jānorāda uz atzinumu, ka daudzas 17. gadsimta norādes par iedzīvotāju māņticību patiesībā ir luterāņu baznīcas vērsšanās pret agrākajām katolicisma paražām (II, 164).

Nebūt nenoniecinošs citu speciālistu veikums, visvairāk gribētos izcelt palinoloģijas datu analīzi, kas uzrāda pārmaiņas veģetācijā un lielā mērā raksturo gan lauksaimnieciskās aktivitātes, gan netieši arī demogrāfisko kustību. Šī, neapšaubāmi, ir ļoti perspektīva joma, kurā, sadarbojoties arheologiem, vēsturniekiem un dabaszinātņu speciālistiem, iespējams būtiski papildināt zināšanas par sabiedrību un tās ietekmi uz vidi. Palinoloģijas datu analīzē labi parādās atšķirības starp dažādiem apvidiem (arī, piemēram, starp baltu un slāvu apdzīvotajām teritorijām Prūsijā), kā arī kontinuitāte vai nozīmīgākas pārmaiņas zemes izmantošanā pirms un pēc 13. gadsimta iekarojumiem.

No dažādām neprecizitātēm, kas gandrīz neizbēgami ielavās dažādās publikācijās, recenzents pamanījis tikai vienu nebūtisku – *Kalverholm* ir nevis Kliversala (I, 216), bet gan kāda vieta (reljefa pacēlums?) iepretī Rīgas Smilšu vārtiem. Ne visur ievērota konsekvence vācisko un mūsdienu vietvārdu lietojumā. Ir apgalvojumi, kas prasa lielāku faktoloģisku pamatojumu. Piemēram, minēts, ka iekarotajās teritorijās par ierastu ainavas elementu kļuva dzirnavas (I, 221), taču tas, šķiet, vairāk saistāms ar pilsētu un nozīmīgāku pārvaldes centru apkārtni, kamēr lauku apvidos (muižās) ūdens vai vēja dzirnavu bija samērā maz vēl 17. gadsimta pirmajā pusē. Tiesa, Latvijas teritorijā Livonijas laikā daži desmiti dzirnavu (dokumentētas galvenokārt kopš 15. gadsimta vidus) pastāvēja – vai tas bija daudz vai maz?

Publikācija, neapšaubāmi, ir interesanta un lielas uzmanības vērtā. Recenzentam līdz šim nebija zināms neviens cits darbs, kurā tik pilnīgi un pārskatāmi būtu savīti Vācu ordeņa zemju (Prūsijas un Livonijas) pārvaldes un vides izmantošanas jautājumi, tos iekļaujot arī kristīgās ideoloģijas kontekstā. Bagātīgajā faktu un viedokļu klāstā ir gan aspekti, par kuriem jādiskutē, gan arī tādi, kuros redzama tālāku pētījumu nepieciešamība un iespējas.

© 2022 Muntis Auns

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

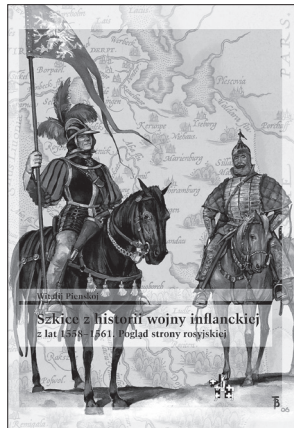
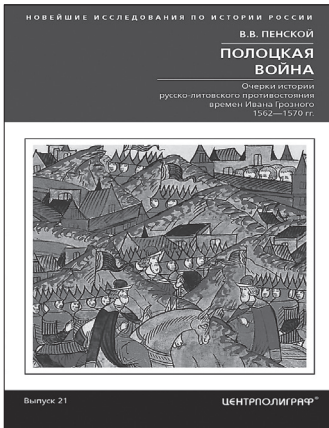

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.10>

Mariusz Adrian Balcerek

Ph.D. in History, Nicolaus Copernicus Public Provincial Library in Toruń,
Toruń, Poland

WARS ON THE DAUGAVA RIVER
IN THE SIXTEENTH CENTURY ON THE MARGINS
OF VITALII PENSKOI'S BOOKS

Vitalii Penskoj. *Polotskaia voina. Oчерki istorii russko-litovskogo protivostoianiiia vremen Ivana Groznogo. 1562–1570.* Moskva: Tsentrpoligraf, 2019. 350 pp. ISBN 978-5-227-08932-8

Witalij Pienskoj. *Szkice z historii wojny inflanckiej z lat 1558–1561. Pogląd strony rosyjskiej [Essays from the history of the Livonian War from 1558–1561. The view of the Russian side].* Trans. by Ryszard Przybyliński. Zabrze; Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2019. 207 pp. ISBN 978-83-65982-44-5

Recenzijā aplūkotas Vitālija Penskoja (Vitalii Penskoj) divas grāmatas par Livonijas karu: divos izdevumos krievu valodā iznākušā darba (“Ot Narvy do Fellina: oчерki voyennoi istorii Livonskoi voiny 1558–1561 gg.”; “Oчерki istorii Livonskoi voiny. Ot Narvy do Fellina. 1558–1561 gg.”) tulkojums poļu valodā “Szkice z historii wojny inflanckiej z lat 1558–1561. Pogląd strony rosyj-

skiež” [Esejas par Livonijas kara vēsturi, 1558–1561. Skats no Krievzemes puses] un “Polotskaia voina. Očerki istorii rusko-litovskogo protivostoianiiia vremen Ivana Groznogo. 1562–1570” [Polockas karš. Esejas par krievu–lietuviešu konfrontāciju Ivana Bargā laikā, 1562–1570]. Vitālija Penskoja grāmatas uzskatāmas par vērtīgām, taču ar zināmām iebildēm. Tas galvenokārt attiecas uz to, ka autors pārsvarā izmanto krievu valodā pieejamos materiālus, kas līdz ar to nav objektīvi. Tas savukārt liek mums būt piesardzīgiem attiecībā uz daudziem abās grāmatās aprakstītajiem aspektiem.

In recent years, two books have been published on armed conflicts on the Daugava River in the 16th century. The author of both of them is Vitalii Viktorovich Penskoj, a Russian historian specialising in the research on the second half of the 16th century, professor at the Belgorod State University of Technology (Belgorodskii gosudarstvennyi tekhnologičeskii universitet). In 2014, a book on the war in Livonia (Estonian Liivimaa, Latvian and Lithuanian Livonija, German, Swedish, and Danish Livland, Russian Lifliandiia, Polish Inflanty) in 1558–1561 was published in the Belgorod publishing house Politerra.¹ Five years later, the same work, updated and under a slightly changed title, appeared in print in Moscow issued by the publishing house Tsentrpoligraf.² In the same year, INFORTeditions produced a Polish translation of this book.³ Penskoj’s second work was also produced in 2019 by the Moscow publishing house Tsentrpoligraf and it focused on the Lithuanian–Russian conflict over Polotsk in the years 1562–1570.⁴

V. Penskoj wrote that he received inspiration for his books from the works by the Belarusian researcher Andrei Nikolaevich Ianushkevich and the Russian researcher Aleksandr Il’ich Filiushkin. The former, in 2013, published a monograph on the Livonian War of 1558–1570.⁵ A. Filiushkin is the author of numerous scholarly and popular science works on both conflicts in Livonia and battles for Polotsk.

¹ Penskoj, Vitalii (2014). *Ot Narvy do Fellina: očerki voyennoi istorii Livonskoi voiny 1558–1561* gg. Belgorod: IPTS “POLITERRA”.

² Penskoj, Vitalii (2019). *Očerki istorii Livonskoi voiny. Ot Narvy do Fellina. 1558–1561* gg. Moskva: Tsentrpoligraf.

³ Ibid.

⁴ Penskoj, Vitalii (2019). *Polotskaia voina. Očerki istorii rusko-litovskogo protivostoianiiia vremen Ivana Groznogo. 1562–1570*. Moskva: Tsentrpoligraf.

⁵ Ianushkevich, Andrei (2013). *Livonskaia voina. Vil’no protiv Moskvy 1558–1570*. Moskva: Kvadriga; Russkaia panorama.

Interestingly, in 2017, two years before the publication of Penskoï's book, the work of the aforementioned Filiushkin and Andrei Valentinovich Kuz'min on the conflict over Polotsk in 1563–1579 came out in print and evidently was used by Penskoï.⁶

While preparing both of the books, the author collected a large bibliography. When we look at the list of sources and literature at the end of both works, we see that a vast majority of works are Russian-language materials. For this reason, in the Polish translation of the book about the war in Livonia, a subtitle was added: "View of the Russian side". In this monograph, it would have been useful to use the works of Danish, Estonian, German, Latvian, Polish, and Swedish researchers.⁷

⁶ Filiushkin, Aleksandr (2007). *Andrei Mikhailovich Kurbskii. Prosopograficheskoe issledovaniie i germenevticheskii kommentarii k poslaniiam Andreia Kurbskogo Ivanu Groznomu*. SPb.: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta; Filiushkin, Aleksandr, Popov, V. E. (2009). Voina koad'utorov" i Pozvol'skie soglasheniia 1557 g. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 5/5 (1/2), pp. 151–184; Filiushkin, Aleksandr (2012). Mifologiiia i realii bitvy pod Nevelem 1562 g. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 11 (1), pp. 197–202; Filiushkin, Aleksandr, Kuz'min, Andrei (2017). *Kogda Polotsk byl rossiiskim. Polotskaia kompaniia Ivana Groznogo 1563–1579 gg*. Moskva: Russkie Vitiazi.

⁷ Ligi, Herbert (1961). *Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul: (1558–1561)* [The situation of the Estonian peasantry and the class struggle at the beginning of the Livonian War: (1558–1561)]. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut; Koit, Jakob (1966). Estnische Bauern als Krieger während der Kämpfe in Livland 1558–1611. *Eesti Teadusliku Seltsi aastaraamat*, 4, pp. 22–60; Angermann, Norbert (1972). *Studien Zur Livlandpolitik Ivan Groznyjs*. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut; Rasmussen, Knud (1973). *Die livländische Krise 1554–1561*. Kopenhagen: Kebenhavns Universitets Slaviske Institut; Tiberg, Erik (1984). *Zur Vorgeschichte des Livländischen Krieges. Die Beziehungen zwischen Moskau und Litauen 1549–1562*. Uppsala: Academia Ubsaliensis; Wijaczka, Jacek (2010). *Albrecht von Brandenburg-Ansbach (1490–1568). Ostatni mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę "w Prusach"*. Olsztyn: LITTERA; Laidre, Margus (2006). Der Hundertjährige Krieg (1558–1660/61) in Estland. *Forschungen Zur Baltischen Geschichte*, 1, pp. 68–81; Wijaczka, Jacek (2010). *Albrecht von Brandenburg-Ansbach (1490–1568). Ostatni mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę "w Prusach"*. Olsztyn: LITTERA. This article is from 2017, but it can be helpful in the work on the next edition of book: Maasing, Madis (2017). Tartu piiskopkonna küsimus Vene-Liivimaa sõja ajal [The question of the Bishopric of Tartu (Dorpat) during the Russo-Livonian War]. *Õpetatud Eesti Aastaraamat*, pp. 18–43.

This is especially true concerning the descriptions of fortifications in these areas.⁸ The work on Polotsk lacks more Polish- and Lithuanian-language literature, whereas the used works are mostly dated.⁹ There are no biographies of Sigismundus Augustus in the bibliography¹⁰, nor biographies of Polish and Lithuanian commanders, published in the *Polish Biographical Dictionary*.¹¹ We find it surprising that the author started a discussion on the Union of Poland and Lithuania without considering adequate literature sources on the subject.

Let us start with the book about the war in Livonia. The first edition consists of a prologue, four chapters, an epilogue, and two annexes (Prilozheniie I. O literature po Istorii Livonskoi voiny 1558–1561 gg.; Prilozheniie II. Gosudarev pokhod 7066 gg. Al'ternativnaia istoriia Livonskoi voiny). It also includes 17 illustrations from the epoch as well as contemporary ones. Most of them show the Russian army of the 16th century. In the second edition, there were no illustrations, but in turn, there appeared a preface by the author (Ot avtora), a bibliography, and a list of events described in the book. In the Polish translation, elements of both previous editions are found: illustrations, bibliography, and a list of events. That is why we considered this edition the most up-to-date one, and therefore, we have chosen it for analysis.

⁸ Caune, Andris, Ose, Ieva (2004). *Latvijas viduslaiku pilis: Latvijas 12. gadsimta beigū–17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

⁹ Lesmaitis, Gediminas (2017). Zaciężni rotmistrzowie w popisach pospolitego ruszenia Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1565 i 1567 [Mercenary captains in military registers of the levée en masse of the Grand Duchy of Lithuania in 1565 and 1567]. *Biblioteka Epoki Nowożytniej*, 5, 57–70.

¹⁰ Cynarski, Stanisław (1988). *Zygmunt August* [Sigismundus Augustus]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo; Sucheni-Grabowska, Anna (2010). *Zygmunt August: król polski i wielki książę litewski 1520–1562* [Sigismundus Augustus: King of Poland and Grand Duke of Lithuania 1520–1562]. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

¹¹ For example, a biographical slogan dedicated to Roman Sanguszko, the winner of the Battle at Chashniki on the Ulla River: Machynia, Mariusz (1993). Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman [Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman]. In: Henryk Markiewicz (ed.). *Polski Słownik Biograficzny*. 34/4. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, pp. 500–505.

In the Polish version there are more illustrations than in the Russian second edition, since besides the images of the 16th century Russian army we see portraits of significant figures who participated in the described events, and importantly, maps showing the development of hostilities. The maps were mostly prepared on the basis of Filiushkin's works, although the description does not indicate which exactly. On all maps, there is the name "Vasknarwa" (Estonian Vasknarva, German Neuschloss, Russian Syrenets), which does not appear in the text. Readers must guess that Neuschloss is the location described in the text, which at first may appear somewhat puzzling. In general, the lack of maps in the Russian editions of the book about Livonia is a serious drawback. Due to this, the reader finds it difficult to interpret the content in the geographical aspect. A drawback is also the lack of personal and geographical indexes in all editions.

In an extensive introduction, Penskoï describes the Livonian War as part of the struggle for the control of Eastern and Northeastern Europe, which he believed to have lasted intermittently between 1555 and 1595. The author puts forward the thesis that the Livonian War was not the most significant war of Tsar Ivan IV. In his opinion, the fight against the Tatars and Lithuania was more relevant for Muscovy at that time. The problem is that it is difficult to separate these matters from each other. Especially since the Livonian War quickly turned into a conflict with Lithuania and Poland, which became a struggle for dominance in this part of the continent, as the author himself has pointed out.

According to Penskoï, Russia did not want to attack Livonia (the lands of the Teutonic Order, the Archbishopric of Riga, and the Livonian bishoprics), but to keep them in a state of permanent weakness. At that time, Muscovy focused its main political goals in the south and south-east. The initiative in the case of Livonia was to come from Sigismundus Augustus, King of Poland and Grand Duke of Lithuania. Counting on Ivan's involvement in Kazan and Astrakhan, he would not have been able to show a forceful response at the Daugava River. The author of the Polish-Lithuanian strategy in Livonia was Albrecht, Prince of Prussia, vassal of Sigismundus Augustus. However, this was not the end of it. Penskoï writes that, on the Russian side, they also looked greedily at the strategically located and at the same time relati-

vely weak Livonia. In that era, the Novgorodians were an influential force in Russia and were very interested in occupying these areas.

The extension of the Lithuanian sphere of influence to Livonia was not well received in Moscow and forced a reaction, which became the eponymous war of 1558–1561. Ivan IV found a pretext for the aggression in the failure of the Livonia to pay tribute from the territory of the Bishopric of Dorpat (Estonian Tartu, Russian Derpt or Iur'ev, German and Polish Dorpat) to Russia, which in the times of Yaroslav the Wise had belonged to the Kievan Rus.

In the four chapters devoted to the four campaigns of 1558, 1559, 1560, and 1561, there are descriptions of the preparations of both conflicting sides for military action and the actions themselves in the form of sieges and clashes. The detailed account begins with the capture by the Russians of Narva in 1558 and ends with their capture of Fellin (mod. Viljandi) in 1560. Further there is the description of the Lithuanian counteroffensive and capture of Tarvast (mod. Tarvastu).

The Russian side was much stronger than the Livonian side in this war and systematically conquered Livonia. This included conducting methodical sieges and sending plundering expeditions deep into Livonia, which weakened the Livonians. The author gives his assessment to the issue of war damage, however, he is inconsistent in this. Sometimes he calls it the favourite tactic of the Russian troops and writes about it with admiration. Elsewhere, he notes the tragic fate of the looted civilians, and in the second book he explains this by the military custom of the time.

During one of the expeditions in 1560, the Russian army defeated the Livonian forces at the Battle of Ermes (mod. Ērgeme). In author's estimation, the Russian side did not have several thousand soldiers in the battle, as it was believed previously. However, it still had a clear advantage over the other side, which numbered up to 1000 people. Separate units of 12 000 Russian soldiers operating in the region took part in the battle.

The second book, devoted to the Lithuanian–Russian war over Polotsk, includes a preface by the author, six chapters divided into subsections, conclusions (*Kak vyigrat' srazheniie, no proigrat' voinu... Vmesto zakliucheniia*), and two lists: the most significant events and a bibliography. The edition lacks illustrations, maps, and indexes, which creates some inconveniences for the reader.

Penskoi's aim is to present, in his opinion, the most decisive war among the conflicts in Northern and Central and Eastern Europe in the 16th century in the form of battles over Polotsk in 1562–1570. As a result, an independent Lithuania, which would not have been able to compete with Russia on its own, was to collapse and the Commonwealth was to be created. It is a pity that Penskoj, when describing this issue, relied for the most part only on Russian literature without taking a broader look at Polish- and Lithuanian-language literature. This would have made the work more impartial.

The first chapter focuses on the course of Lithuanian–Russian fights in the 16th century, with a particular emphasis on the town and region of Polotsk. The attacking and victorious side was Russia, which captured numerous Ruthenian lands, which previously belonged to Lithuania. The author also describes the involvement of Sigismundus Augustus and Ivan IV in Livonian affairs, which became a pretext for resuming fighting on the Daugava River.

In the second chapter, Penskoj presents the diplomatic and military preparations of both sides for the campaign of 1562. One of its most significant events was the victory of the Polish Army over the Lithuanian army in the Battle of Nevel, about 100 kilometres north of Polotsk. On the basis of Filiushkin's article about the clash, the author has reduced the size of the Russian army – from 45 thousand men to about 1.5–2 thousand (the Polish army had approximately the same number of troops). According to Filiushkin and Penskoj, the exaggeration by the Poles and Lithuanians of their success at Nevel in 1562 and later on the Ulla River or at Chashniki in 1564 was to cover their defeat in the form of the fall of Polotsk, which took place in 1563.¹² Belarusian researcher Ianushkevich wrote about 15 thousand Russians fighting against four thousand opponents at Nevel.¹³ This estimate

¹² Filiushkin, Aleksandr (2012). *Mifologija i realii bitvy pod Nevelem 1562 g. Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 11 (1), pp. 197–202. See: Filiushkin, Aleksandr (2007). *Andrei Mikhailovich Kurbskii. Prosopograficheskoe issledovaniie i germeneticheskii kommentarii k poslaniiam Andreia Kurbskogo Ivanu Groznomu*. SPb.: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, s. 32–34.

¹³ Ianushkevich, Andrei (2013). *Livonskaia voina. Vil'no protiv Moskvy 1558–1570*. Moskva: Kvadriga; Russkaia panorama, s. 61.

was based on a letter from Tsar Ivan IV himself to prince Andréi Mikháilovich Kurbskii, the Russian commander.¹⁴

The third chapter covers the capture of Polotsk by the Russians in 1563. The author accurately describes the Russian preparations for the winter campaign specifying the size and composition of the army of Ivan IV and the fortifications of Polotsk. During the siege, the Russian army was mostly deployed on the northern bank of the Daugava River, to shield itself from a possible Lithuanian attack from the south. This agrees with the earlier findings of Filiushkin and Kuz'min.¹⁵ Penskoi does not agree with the opinion of Ianushkevich that the defenders could have prolonged the defence, having previously left the Old Town (Velikii posad).¹⁶ According to Penskoi, the fate of Polotsk was sealed at the time of the appearance of Ivan IV's troops under it, and such decision would not have mattered much.

The fourth chapter focuses on the geopolitical consequences of the capture of Polotsk by Ivan IV. The Tsar had a plan to control the whole of Daugava, and thus to conquer Vitebsk, Dünaburg (mod. Daugavpils, Polish Dynaburg, Russian Dwinsk), and above all Riga. According to Penskoi, the cost of capturing Polotsk was at least twice as high as that of the Livonian campaign of 1577, which cost Russia 350–400 thousand roubles and was exhausting for the state. However, the author does not provide the purchasing value of the rouble at the time, so it is difficult to comprehend this value.

In the further part of the chapter, Penskoi tries to convince the reader that the Russian defeat at Chashniki on the Ulla River, over 80 km south-east from Polotsk, at the beginning of 1564, had only a psychological and propaganda dimension, as it had been in his opinion in the case of the clash at Nevel in 1562. However, it is difficult to

¹⁴ “Kako zhe ubo pod gradom” nashim” Nevlem”piat'iunadesyit” tysiashch” chetyrekh” tysiashch” ne mogoste pobiti” [What a shame under our city of Nevel, fifty thousand four thousand cannot beat], Vaneevoi, E. I., Lur'ye, Ia. S., Tvorogova, O. V. (eds.) (n.d.). *Pervoe poslaniie Ivana Groznogo Kurbskomu*. Available at: http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=9106#_ednref119 (viewed 30.09.2022.).

¹⁵ Filiushkin, Aleksandr, Kuz'min, Andrei (2017). *Kogda Polotsk byl rossiiskim. Polotskaia kompaniia Ivana Groznogo 1563–1579 gg*. Moskva: Russkie Vitiazii, s. 32.

¹⁶ Ianushkevich, Andrei (2013). *Livonskaia voina. Vil'no protiv Moskvyy 1558–1570*. Moskva: Kvadriga; Russkaia panorama, s. 71.

overlook the fact that the Russian westward advance was stopped. Prince Petr Ivanovich Shuiskii was defeated by a less numerous opponent who seized numerous spoils of war. Naturally, the winners tried to capitalise on their success.¹⁷ This is clearly evidenced by the author's comparison of the Battle of Ulla to the Battle of Orsha in 1514. In both cases, the fighting took place after Russia captured significant fortresses: Smolensk and Polotsk. In both of the field clashes Russia experienced a defeat, which, however, did not lead to the loss of its gains.

In 1564, there was also a Lithuanian attempt to regain Polotsk, which had no chance of success. According to Penskoï, the Lithuanians assembled a large army, but it did not have a sufficient number of infantry and artillery. An army of cavalry was more suited for a field combat than for a siege, but exactly the latter was their primary purpose. In the following part, the author describes the battles taking place on the Lithuanian–Russian border in 1564–1565 and summarises them, recognising it as a draw. He also offers a commentary on the genesis of oprichnina. Penskoï, following in the footsteps of Dmitrii Mikhailovich Volodikhin, the author of the latest biography of Ivan IV, sees in it a military-administrative reform, the genesis of which were failures on the north-western front.¹⁸

In the last parts of the book, i.e., in chapters five and six, there is a description of peace talks and the continuation of the fighting conducted at the border. It was important for both sides to erect new fortresses, and in this the Russians were the leaders, which Penskoï exemplifies with the case of Ulla. Initially, Lithuanians planned to build a fortress on this site, but they did not have the means to do so. The Russians took advantage of this and got ahead of the enemy. Despite this, in 1568, the Lithuanians managed to capture and hold the fortress. A year later, such an attempt failed at Izborsk, located only 30 km west of Pskov and almost 300 km north of Polotsk. The fortress was captured by the Lithuanians as quickly as it was regained by the Russians.

Considering the potential and the government system of the two countries, it is hard to disagree with Penskoï's assessment that

¹⁷ Ianushkevich, Andrei (2013). *Livonskaia voina. Vil'no protiv Moskvy 1558–1570*. Moskva: Kvadriga; Russkaia panorama, s. 83–99.

¹⁸ Volodikhin, Dmitrii (2018). *Ivan IV Groznyi. Tsar'-sirota*. Moskva: Molodaia Gvardiia, s. 150.

Lithuania was only capable of short-term military operation, unlike Russia, which could afford a lengthier effort. The author compares Polotsk war of 1562–1570 to the war of 1512–1522. During the latter, Moscow captured the town and region of Smolensk and held it despite the heavy defeat that Russians suffered in the Battle of Orsha.

In conclusion, Vitalii Penskoï's books should be considered both valuable and risky. This concerns the author's use of primarily Russian-language literature, which robs him of objectivity. This, in turn, urges the reader to be cautious with regard to many of the issues presented in both books. The reader should keep in mind that almost all aspects of the book are viewed from the Russian side, as was clearly stated in the Polish edition with the respective subtitle.

© 2022 Mariusz Adrian Balcerek
Latvijas Universitāte

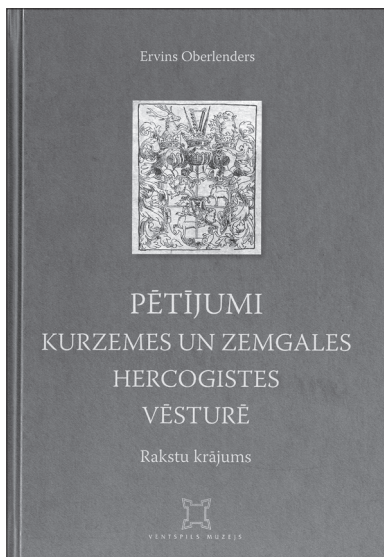
Raksts publicēts brīvpieejā
saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.11>

Mārīte Jakovļeva

Dr. hist., Latvijas Nacionālā vēstures muzeja pētniece

Ervins Oberlenders. *Pētījumi Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturē. Rakstu krājums*. Ventspils: Ventspils muzejs, 2021. 180 lpp. ISBN 978-9934-8600-8-9

On the occasion of the 85th birthday of outstanding German historian, professor emeritus at Mainz University Dr., Dr. h. c. Erwin Oberländer, Ventspils Museum issued a special volume containing articles written by Professor Oberländer on the history of the Baltic region, especially that of the Duchy of Courland and Semigallia (1561–1795).

The publication is primarily addressed

to the Latvian readers as the articles have been translated into Latvian. The book contains nine articles, published in various collections and journals in 1994–2008, and a preface written by the author himself. In the preface, Professor Oberländer outlines the tendency of historical research in Europe within the recent decades to broaden the focus from the history of nation-states to that of regional-scale processes, underlining the importance of regional history in building the awareness of their identity in the local populations.

Through his articles, presentations and compiled collections of articles, Professor Oberländer has brought the history of the Baltic region to the public attention in Latvia and other countries and made a considerable contribution to the historical science of Latvia. Our cordial congratulations to Erwin Oberländer on his birthday!

Šogad 85 gadu jubileju svin ievērojamais vācu vēsturnieks, bijušais Maincas Johana Gūtenberga Universitātes profesors Dr., Dr. h. c. Ervins Oberlenders (*Erwin Oberländer*). Vairākus gadu desmitus viņa zinātniskās un sabiedriskās aktivitātes bija cieši saistītas ar Latviju un Baltijas valstu vēsturi, aptverot plašu laikmetu diapazonu – no agrajiem jaunajiem laikiem līdz 20. gadsimtam.

Emeritētā profesora Ervina Oberlendera jubilejas priekšvakarā Ventspils muzejs sagādāja dāvanu, izdodot vairākus viņa galvenokārt Kurzemes un Zemgales hercogistei veltītus rakstus atsevišķā sējumā. Vienlaikus dāvana pasniegta arī Latvijas publikai, jo raksti tulkoti latviešu valodā. Lai gan ziņas par pašu autoru atrodamas grāmatas beigās ievietotajā sastādītāja Armanda Vijupa pēcvārdā, domājams, šeit būtu vietā vispirms sniegt nelielu ieskatu profesora biogrāfijā.

Ervins Oberlenders dzimis 1937. gadā Kēnigsbergā (tag. Kaļiņingrada), studējis vēsturi un slāvu filoloģiju Minhenē, Vīnē un Ķelnē. Pēc doktora disertācijas aizstāvēšanas 1963. gadā par tēmu “Ļevs Tolstojs un revolucionārā kustība” desmit gadus Ervins Oberlenders strādāja par zinātnisko referentu Federatīvajā Austrumu un starptautisko studiju institūtā Ķelnē, kur vietējā universitātē viņam tika piešķirts habilitētā doktora grāds par darbu “Anarhisms” (1972). Pēc tam aizsākās pasniedzēja darbs. No 1975. līdz 1985. gadam viņš pasniedza Minsteres Universitātē, kur tika ievēlēts par Austrumeiropas un Dienvidaustrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures profesoru. Iespējams, apstākļi, ka Minstere tolaik bija viens no lielākajiem latviešu centriem, veicināja viņa interesi par Baltijas vēsturi. No 1985. gada Ervins Oberlenders bija Austrumeiropas vēstures profesors Maincas Universitātē, ieņemot arī Austrumeiropas vēstures institūta direktora posteni un vairākus gadus pildot Vēstures fakultātes dekāna pienākumus. Politiskie notikumi Baltijas valstīs 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā veicināja intereses pieaugumu par tām Rietumu sabiedrībā. Maincas Universitātē tieši Ervins Oberlenders bija tas, kurš uzņēmās kontaktu dibināšanu ar Baltiju. 1990. gada vasarā viņa vadībā vācu studentu grupa devās ekskursijā uz Lietuvu, Latviju un Igauniju. Tikšanās ar Latvijas Universitātes studentiem un mācībspēkiem deva ierosmi sadarbības līguma noslēgšanai starp abām universitātēm 1991. gadā. Pēc diviem gadiem Ervins Oberlenders kļuva par Latvijas Universitātes Goda doktoru.

Atzīmējot viņa nopelnus, darbojoties Latvijas Vēsturnieku komisijas sastāvā un Latvijas Zinātnes padomes Neatkarīgo starptautisko ekspertu grupā, 2008. gadā Ervinu Oberlenderu ievēlēja par Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju locekli.

Pēc profesora iniciatīvas vairāki Maincas Universitātes studenti pievērsās dziļākām Latvijas vēstures studijām, izstrādājot maģistra darbus par dažādām Kurzemes hercogistes vēstures tēmām. Un arī Ervins Oberlenders pievērsās šā ārkārtīgi interesantā Latvijas vēstures posma izpētei. Šo studiju darba augļi atspoguļojas gan viņa paša publikācijās, gan arī divos Kurzemes hercogistei veltītajos rakstu krājumos, kas pēc viņa iniciatīvas tapuši sadarbībā ar Latvijas Universitātes un Latvijas vēstures institūta pētniekiem: “*Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*” (Kurzemes hercogiste 1561–1795. Satversme, saimniecība, sabiedrība; I sēj. 1993, II sēj. 2001). Kurzemes hercogistes vēstures pētniekiem nu jau par rokasgrāmatu ir kļuvis Ervina Oberlendera un Folkera Kellera 2008. gadā izdots Kurzemes hercogistes svarīgāko juridisko dokumentu krājums “*Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*” (Kurzeme. No poļu-lieutuviešu lēņa hercogistes līdz Krievijas provincei. Satversmes vēstures dokumenti 1561–1795).

Apskatāmajā grāmatā latviešu lasītājam tiek piedāvāts iepazīties ar Ervina Oberlendra darbiem, kas veltīti Baltijas reģionam agrajos jaunajos laikos un tikuši iespiesti dažādos rakstu krājumos un periodiskos izdevumos. Kopumā grāmatā ietverti deviņi raksti, kas publicēti laikā no 1994. līdz 2008. gadam, un īss autora priekšvārds, kas tapis īpaši šim sējumam. Tajā autors ieskicē pēdējo gadu desmitu Eiropas vēstures pētniecības pievēršanos ne vien nacionālo valstu vēsturei, bet arī reģionos notiekošajiem procesiem. Pilnībā jāpiekrīt Oberlendera apgalvojumam, ka: “Līdzīgi kā Vidzemi un Latgali, tāpat arī Kurzemi vistiešākā veidā ar Viduseiropu saistīja globāli procesi – sākot ar kristianizēšanu un reformāciju līdz pat apgaismībai un nacionālajai kustībai” (4. lpp.). Vēl var piebilst – šie procesi bija kopīgi visai Eiropai, vien to norises sākums un intensitāte dažādos reģionos bija atšķirīgi. Vienlaikus profesors atzīmē vēl vienu svarīgu reģionālās vēstures funkciju, proti, identitātes apziņas veidošanu vietējos iedzīvotājos, sniedzot tiem iespēju smelties “pašvērtības izjūtu un inspirāciju” (5. lpp.). Tieši koncentrējoties uz ierobežotu lokāli reģionālo telpu, vis-

labāk var izsekot pārmaiņu dinamikai visdažādākajās jomās, bet atsevišķu cilvēku likteņi ilustrē dažādus sabiedrības eksistences aspektus. Līdz ar to Kurzemes hercogistes vēstures pētniecība ļauj pārkāpt šauri nacionālajam vēstures skatījumam un paver plašas perspektīvas laikmetīgai un jaunai Kurzemes un visas Baltijas vēstures interpretācijai (5.–6. lpp.).

Grāmata sniedz iespēju latviešu lasītājam izvērtēt šās pieejas auglīgumu un profesora Oberlendera pienesumu mūsu reģiona vēstures pētniecībā. Sējumu ievada referāts, kas tika nolasīts Rīgā 1999. gadā profesora iniciētā starptautiskā konferencē “Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē”, kurā viņš uzsvēra reģionālās un lokālās vēstures pētniecības un popularizēšanas nozīmi mūsdienās. Tam seko ieskats Eiropas vēstures periodizācijas un reģionu vēsturiskās attīstības problemātikā, analizējot Baltijas reģiona iekļaušanos agro jauno laiku konceptā. Un arī te pilnībā jāpiekrīt profesora atziņai, ka daudzi jautājumi vēl nav atbildēti un daudzi fenomeni ietver sevī pretrunīgus momentus (36. lpp.). Saistībā ar mūsdienu Krievijas oficiālās vēstures interpretācijas izplatīšanas mēģinājumiem joprojām aktuāli ir jautājumi par Baltijas provinču iekļaušanu Krievijas impērijā. Ieskatu šajā tematikā sniedz raksts ar nosaukumu ““Brīvprātīga padošanās?” Vidzemes un Kurzemes bruņniecība poļu-lietuviešu, zviedru un krievu virskundzības laikā (1561–1795)”. Atkal jāpiekrīt autoram, ka, izmantojot šķietami brīvprātīgas padošanās virsvaram traktējumu, Vidzemes un Kurzemes bruņniecības mēģināja saglabāt pretenzijas uz līdzvērtīga sarunu partnera lomu un pamatot savu privilēģiju saglabāšanas leģitimitāti. Atsevišķos vēstures posmos tas arī izdevās, tomēr svarīgākā nozīme bija ārējiem faktoriem, nevis bruņniecību ietekmei (44. lpp.).

Tuvāk šīm problēmām Ervins Oberlenders pievērsies arī rakstā “Lojalitāte un kārtu intereses. Vidzemes un Kurzemes bruņniecības Polijas–Lietuvas, Zviedrijas un Krievijas kundzību laikā (1561–1795)”. Krievijas ārpolitikas fineses, pakāpeniski iegūstot arvien vairāk teritoriju Baltijas reģionā, parādītas rakstā “Tranzīts ar mērķi pakļaut: Kurzemes un Krievijas 1783. gada 21. maija “Tirdzniecības un robežu konvencija””. Interesi izraisa arī autora – ārzemnieka skatījums uz latviešu zinātniekiem tradicionālo jomu – mūsu tautasdziesmām un latviešu attieksmi pret vāciešiem senākos laikos. Tomēr Oberlendera striktajam secinājumam, ka Kurzemes hercogistes latviešu apziņā valdījis uzskats,

ka vācu kungi ir svešinieki un pārstāv kaut ko latvietim būtiski svešu (116. lpp.), var piekrist tikai daļēji. Kungus nemilē neatkarīgi no to tautības, un hercogistes laikos jau bija jūtama kultūru mijiedarbība, tai skaitā latviešiem pārņemot vācu tradīcijas. Un arī pats autors uzsver – dainas nav vēstures avots (114. lpp.). Tādēļ šajā rakstā paustie secinājumi vērtējami kā diezgan vienpusīgi, taču neapšaubāmi rosinoši turpmākiem pētījumiem.

Diemžēl palikusi nerealizēta profesora Oberlendera ilgi lolotā doma par 18. gadsimta Kurzemes hercogistes vēstures grāmatas sarakstīšanu. To, ka tieši šis gadsimts ieņem lielāku vietu viņa pētnieciskajās interesēs, apliecina arī šeit publicētie darbi, no tiem apjomīgākais savulaik tapis kā 18. gadsimtam veltītā ievadnodaļa jau pieminētajā Kurzemes hercogistes juridisko dokumentu krājumā. Apskatāmās grāmatas noslēgumā, vēstot par izsūtītā Francijas karaļa Luija XVIII viesošanos Jelgavā un Blankenfeldē, Ervins Oberlenders ievada lasītāju jaunā, citādā laikmetā, kad Kurzemē par pilnīgu noteicēju jau kļuvis Krievijas ķeizars, tomēr vēl izjūtama valdnieka galma spozmes un Eiropas kultūras atblāzma. Patiesi “Karaliskais intermeco” starp Kurzemi kā hercogisti un Kurzemi kā Krievijas guberņu.

Tā kā visumā netiekam lutināti ar darbiem, kas veltīti laikmetiem pirms 20. gadsimta, Ventspils muzeja iniciatīva un ieguldījums šā sējuma izdošanā vērtējami ļoti pozitīvi. Turklāt nevar īpaši nepaslavēt tulkotāju Maijas Levānes un Valdas Kvaskovas veikumu, jo ar speciālo terminoloģiju bagāto rakstu korekta pārceļšana latviešu valodā nav viegls uzdevums. Acīmredzot kā maketēšanas procesā radušos kļūmi var traktēt to, ka raksta titullapā 117. lappusē piemirsies virsrakstā ielikt tā pirmo daļu – “Valoda kā integrācijas instruments”. Nedaudz arī pietrūkst ilustrāciju, kuras atdzīvinātu un papildinātu vēstījumu. Tomēr kopumā grāmata ir sagatavota korekti un visnotaļ veiksmīgi.

Ar saviem rakstiem, referātiem un sastādītajiem rakstu krājumiem profesors Ervins Oberlenders ilgu gadu ir popularizējis Baltijas reģiona un sevišķi Kurzemes hercogistes vēsturi ārpus Latvijas robežām un devis jūtamu pienesumu mūsu vēstures zinātnei. Atliek vien cerēt, ka profesora atziņas un aicinājums pētīt Latvijas agro jauno laiku vēsturi radīs atsaucību gan jaunajos zinātniekos, gan arī zinātnes politikas veidotājos.

No savas puses sirsnīgi sveicam Ervinu Oberlenderu zīmīgajā jubilejā un novēlam labu veselību un možu garu!

© 2022 Mārīte Jakovļeva

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko

licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed

under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0)

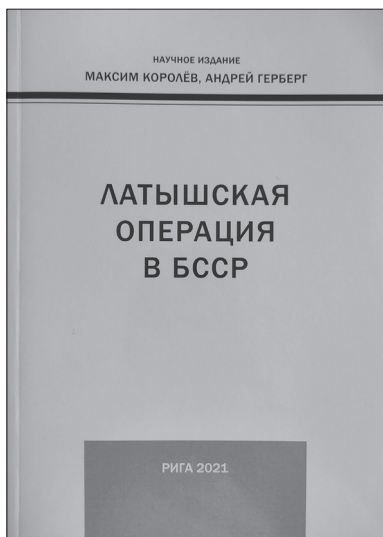
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.12>

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., profesors, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte; vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtā

Maksim Korolev,
Andrei Gerberg. *Latyšskaia operatsiia v BSSR*. Riga, 2021.
319 s.: ill.
ISBN 978-9934-18-652-3

The work by Belarusian historians Maksim Koroliov and Andrei Gerberg, which it was impossible to publish in Belarus due to the political situation and was therefore published in Latvia, addresses an essential issue in the history of both Belarus and Latvia: the history of the ethnic Latvian community in Belarus in the interwar period and the mass terror against it in the second half of the 1930s. The book focuses

on the period of implementation of the so-called “Latvian Operation”, which was launched in December 1937 and entailed the repression of thousands of people throughout the USSR, based only on the criteria of their ethnic background. The book is well-written, it expertly tackles the abovementioned issue, which practically has not been studied yet, skilfully using the accessible sources stored in Belarusian and Russian archives as well as other groups of sources. An important annex of the book presents systematised information about 900 repressed ethnic Latvian residents of Belarus.

Latvijā LU Akadēmiskajā apgādā izdota divu Baltkrievijas vēsturnieku, Vitebskas Medicīnas universitātes Sociālo un humanitāro zinātņu katedras pasniedzēju Maksima Koroļova un Andreja Gerberga sagatavotā apjomīgā grāmata par Baltkrievijas latviešiem un ievēro-

jamas viņu daļas fizisku iznīcināšanu Padomju Savienībā realizētā masu terora laikā 1937.–1938. gadā. Turklāt šis terors faktiski pilnībā izbeidza jebkādu latviešu organizētu nacionāla rakstura darbību Baltkrievijā jeb saskatāmu latviešu iedzīvotāju nacionālās grupas pastāvēšanu kopumā.

Abi autori, īpaši Maksims Koroļovs, jau vairākus gadus aktīvi pievērsušies Baltkrievijas latviešu vēstures tēmas pētniecībai. Jāmin 2012.–2021. gadā izdotā gadagrāmata (zinātnisku rakstu krājums) “Latyshy i belarusy: vmeste skvoz’ veka”, vairākas monogrāfijas, biogrāfiskās vārdnīcas un avotu krājumi.¹ Cita starpā M. Koroļova vadītā pētnieku grupa Vitebskas Medicīnas universitātes Sociālo un humanitāro zinātņu katedrā apmēram desmit gadus aktīvi sadarbojās ar LU Vēstures un filozofijas fakultāti. Minētās aktivitātes, ieskaitot jebkādu objektīvu Baltkrievijas latviešu vēstures izpēti šajā valstī, tika vardarbīgi pārtrauktas 2020. gadā (M. Koroļovs šobrīd pārcēlies uz Poliju).

To, ka jautājums ir ļoti būtisks no Latvijas un latviešu vēstures viedokļa, skaidri apliecina sekojošais: kaimiņzemes Baltkrievijas teritorija 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā kļuva par vienu no galvenajām latviešu tautības izceļotāju no Baltijas guberņām apmešanās vietām. Latvieši veidoja t. s. kolonijas jeb ciemus Vitebskas guberņas baltkrievu apdzīvotajā daļā, Mogiļevas guberņā un citur. Ļoti daudzi no viņiem, līdzīgi kā impērijas Krievijas teritorijā dzīvojošie latvieši, pēc Krievijas Pilsoņu kara noslēguma neizšķīrās par atgriešanos dzimtenē sakarā ar jaunajā dzīvesvietā iekoptajiem lauku īpašumiem un citiem faktoriem, kuri nebija saistīti ar politisko pārliecību. Pēc tautas skaitīšanas datiem, Baltkrievijas Padomju Sociālistiskajā Republikā 1926. gadā dzīvoja 14 061 latvietis (lielākā daļa – 6,8 tūkstoši Vitebskas, ap 2000 – Polockas, 1,8 tūkstoši – Mogiļevas un ap 900 – Gomeļas apgabalā, kopumā veidojot 0,28% no visiem iedzīvotājiem), turklāt

¹ Korolev, Maksim, Martinkevich, Ivan, Golubev, Vadim (2012). “*Belorusskie latyshy na prigranich’i (v mezhoznoennyi period)*”. Minsk: RIVSh; Korolev, Maksim, Jēkabsons, Ēriks (2017). *Konsulštvo i konsuly Latvii v Vitebske*. Vitebsk: NIP “Lib”; Korolev, Maksim (red.) (2016). *Latyshy v belorusskoi istorii*. Minsk: RIVSh; Korolev, Maksim (gl. red.) (2018). *Latviiā–Belarus’: 1918–2018*. Minsk: Chetyre chetverti; Korolev, Maksim (red.) (2019). *Belorusskii sled v latviiskoi istorii: biograficheskie spravochnik*. Minsk: RIVSh.

10 869 no viņiem – laukos. Kopumā Baltkrievijas teritorijā tolaik bija reģistrētas 67 latviešu apdzīvotas vietas.²

Darbu recenzējuši Baltkrievijas Valsts universitātes profesors Vjačeslavs Meņkovskis, Krievijas Zinātņu akadēmijas Vispārējās vēstures institūta galvenais zinātniskais līdzstrādnieks, joprojām viens no ievērojamākajiem un objektīvākajiem attiecīgā posma Krievijas vēsturniekiem Aleksandrs Šubins un – kas mūsu gadījumā īpaši būtiski – Latvijas vēsturnieks Jānis Riekstiņš, kurš šodien uzskatāms faktiski par vienīgo Latvijas vēsturnieku, kurš iespēju robežās padziļināti zinātniski pētījis aplūkoto jautājumu.

Grāmatas izdošanu Latvijā atbalstīja medicīnas profesoru Kristapa un Bertrama Zariņu izveidotais Richarda Zariņa piemiņas fonds, kura līdzekļus administrē Latvijas Universitātes fonds. Tādējādi R. Zariņa piemiņas fonds, kas jau desmit gadus aktīvi atbalsta vēstures pētniecības attīstību Latvijā, ir ierakstījis vēl vienu spilgtu lappusi savas darbības vēsturē – šoreiz atbalsts sniegts ar Latvijas un latviešu vēstures traģiskām šķautnēm saistīta svarīga ārvalstu pētnieku darba izdošanai, kas politisku iemeslu dēļ nevarēja notikt autoru mītnes zemē – Baltkrievijā (pēc 2020. gada augusta notikumiem valdošais režīms radījis apstākļus, kuros padomju represiju pētniecība kļuvusi neiespējama, un daudzi zinātnieki tiek atbrīvoti no darba un pat spiesti pamest savu valsti). Tādējādi aplūkotā grāmata pagaidām uzskatāma par zināmu noteikta pētniecības posma noslēgumu Baltkrievijā, kas visumā uzskatāms par labi izdevušos.

Cita starpā, minētā situācija atspoguļojas arī grāmatas priekšvārdā, kurā autori vispārīgi atzīmē Staļina represiju “neērtumu” mūsdienās Baltkrievijā valdošajam režīmam un trāpīgi konstatē, ka tik ilgi, kamēr tauta pilnībā neizpratīs 20. gadsimta 30. gadu otrās puses norises, “šie briesmīgie notikumi” draud atkārtoties un turpināties. Tieši tāpēc autori uzskata par nepieciešamu ar šo darbu “atjaunot atmiņā” no tās 30. gadu otrajā pusē faktiski izdzēstos Baltkrievijas latviešus.

Galveno darba avotu bāzi veido autoriem pieejamie Baltkrievijas Republikas Nacionālā arhīva, Krievijas valsts arhīvu, Ukrainas Drošības dienesta arhīva materiāli, kā arī Krievijas biedrības “Memorial” apkopotās datubāzes. Autori pamatoti atzīmē, ka darbu iespaido Balt-

² Sk.: Krivoshei, Dmitrii (2007). Latyshskoe naselenie Belarusi v mezhvoennyi period. *Latvijas Arhīvi*, 2, 121.–161. lpp.

krievijas Valsts drošības komitejas arhīva materiālu nepieejamība pētniekiem un dažkārt pat represēto personu tuviniekiem (saskaņā ar spēkā esošajiem Baltkrievijas likumiem ar 20. gadsimta 30. gadu otrās puses represijām saistītie dokumenti valsts arhīviem tiks nodoti 2081. gadā). Norišu ilustrācijai izmantota arī Latvijas krievu valodā iznākušajā laikrakstā “Segodnia” sniegtā informācija (diemžēl nav izmantoti latviešu valodā izdotie laikraksti), kā arī dažāda rakstura atmiņas, Viļņā (Lietuvā) 2018. gadā publicētie materiāli par Oršā un tās apkārtnē nogalinātajiem cilvēkiem (no apmēram 3500 nogalinātajiem vismaz 49 bija latvieši) u. c. materiāli.

Pirmajā nodaļā autori samērā detalizēti aplūko jautājuma izpētes stāvokli, īsi, bet pietiekami raksturojot situāciju padomju, Krievijas, Eiropas un ASV, Latvijas, kā arī Baltkrievijas historiogrāfijā un minot galvenos teroram kopumā un konkrēti latviešu represēšanai Padomju Savienībā veltītos darbus (Latvijas gadījumā minēti tādi autori kā Heinrichs Strods, Vilis Krūmiņš, Aivars Beika, Jānis Riekstiņš, Ēriks Jēkabsons), visumā pamatoti secinot, ka 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē notikušās Baltkrievijas latviešu represēšanas jautājums līdz šim faktiski nav pētīts. Šeit gan noteikti būtu bijis lietderīgi minēt baltkrievu vēsturnieka Dmitrija Krivošeja Latvijā publicēto, iepriekš citēto zinātnisko rakstu par Baltkrievijas latviešu iedzīvotājiem starpkaru periodā.

Otrajā nodaļā samērā detalizēti aplūkota latviešu dzīve padomju Baltkrievijā līdz 20. gadsimta 30. gadu sākumam, iekļaujot Pilsoņu kara gadus, t. s. NEPa (*Novaia ekonomicheskaia politika* – Jaunā ekonomiskā politika) jeb zināma ekonomiskā un arī politiskā liberālisma gadus Padomju Savienībā kopumā, kad padomju Baltkrievijā uzplauka ne vien baltkrievu nacionālā kultūras darbība, bet arī latviešu, poļu, ebreju u. c. mazākumtautību aktivitātes, ko pamatā apturēja pāreja uz masveida kolektivizāciju un industrializāciju 20. gadsimta 20. gadu beigās. Aplūkoti latviešu dzīves un darba apstākļi, iespēju robežās viņu militāri politiskās aktivitātes Pilsoņu kara gados, t. sk. “sarkano” latviešu karaspēka vienības piedalīšanās pretboļševistiskajās partizānu grupās, 20. gadu dzīve latviešu ciemos komunistu Vilhelma Knoriņa vadītajā padomju Baltkrievijā (cita starpā šajā laikā Baltkrievijā tika izveidotas t. s. latviešu “lauku padomes” jeb *sel'sovet*), arī pirmās masveida represijas – “sarkanais terors” kara gados un pirmā iedzīvotāju masveida deportācija 1925. gadā, kura skāra arī latviešus, Latvijas robežas tuvuma faktora iespaids uz varasiestādēm un iedzīvotājiem, kā arī citi jautājumi.

Trešajā nodaļā vispārējo PSRS vēstures attīstības gaitas iezīmju kontekstā raksturots latviešu stāvoklis Baltkrievijā t. s. “pārejas periodā” uz “lielo teroru”, sākot ar 30. gadu sākumu – represiju vilnis 1933. gada martā (apcietināti 18 802 cilvēki), pakāpeniskā latviešu lauku padomju likvidācija. Simbolisks ir fakts, ka 1934. gadā, kad tika izveidots Baltkrievijas Padomju Sociālistiskās Republikas Iekšlietu tautas komisariāts, par pirmo tā vadītāju kļuva latvietis Leonīds Zakovskis (īstajā vārdā Heinrihs Štubis), kurš vēlākajos gados tapa par vienu no asiņainākajiem “lielā terora” realizētājiem visas PSRS mērogā, sasniedzot šīs valsts iekšlietu tautas komisāra vietnieka amatu un personiski ar īpašu degsmi realizējot arī savu tautiešu fiziskas iznīcināšanas akcijas.

Ceturtajā un piektajā nodaļā iztirzāta tieši masu represiju norise 1937.–1938. gadā, īpašu uzmanību pievēršot, t. s. “latviešu operācijai”, kuru PSRS represīvā aparāta vadība uzsāka 1937. gada 3. decembrī – uzreiz pēc t. s. “poļu operācijas” un kuras laikā tika apcietināti simtiem visdažādāko profesiju pārstāvju, vadoties pēc etniskās piederības vai sakariem ar konkrētas tautības cilvēkiem. Kopumā “latviešu operācijas” gaitā vien Baltkrievijā tika arestētas, nežēlīgi, sadistiski spīdzinātas, panākot būtībā absurdas atzišanās spiegošanā u. tml., 1459 personas (viņu vidū 1089 latvieši), taču daudzi tika represēti arī ārpus šīs operācijas ietvariem.

Darbu noslēdz apjomīgi pielikumi. Īpaši nozīmīgs ir 2. pielikums, kurā iekļauti autoru apzinātie represēto Baltkrievijas latviešu vārdi, no pieejamajiem avotiem sniedzot arī īsus viņu biogrāfiskos datus (dzimšanas laiks un vieta, izglītība, piederība komunistiskajai partijai, adrese, amats, aresta laiks, apsūdzība, spriedums, nāvessoda gadījumā tā izpildes datums vai rehabilitācijas datums). Kopumā pielikumā iekļauti tieši 900 personu vārdi (799 vīrieši un 101 sieviete). Skaidrs, ka pieejamie organizācijas “Memorial” dati sniedz vienīgi ieskatu oficiāli par latviešiem reģistrēto represēto Baltkrievijas latviešu iedzīvotāju sastāvā, jo, kā pamatoti norāda paši autori darba secinājumos, saskaņā ar oficiālās tautas skaitīšanas rezultātiem 1939. gadā latviešu skaits Baltkrievijā, salīdzinot ar 1926. gadu, bija samazinājies par 42,3% (nokrities no 14 061 līdz 8117 cilvēkiem), un pilnīgi skaidrs, ka blakus dabiskajai mirstībai un eventuālai migrācijai samazinājuma cēloņi meklējumi masu represijās, kurās tika nogalināti tūkstošiem Baltkrievijas latviešu. Tomēr pielikumā iekļautā informācija ir pietiekami reprezentatīva un skaidri parāda vispārīgās tendences – lielākajai daļai apcietināto tika

piespriests un izpildīts “augstākais soda mērs” jeb nāvessods nošaujot, absolūti lielākā daļa bija vienkāršā darba strādnieki (starp vīriešiem – 41,1%) vai zemnieki – kolhoznieki vai sovhoznieki (20,7% vīriešu), u. c. Turklāt interesanti, ka 11,5% (92 vīrieši) bija “vadošas amatpersonas”.

Grāmata ir bagātināta ar daudzām krāsainām ilustrācijām, kas diezgan būtiski papildina un padara uzskatāmāku noriņu izklāstu. No slēgumā ievietots arī kopsavilkums latviešu un angļu valodā.

Daži ieteikumi grāmatas izdevumam latviešu valodā, kāds būtu ļoti vēlams. Pašreizējais grāmatas nosaukums ir mulsiņošs, ārpus Baltkrievijas neizprotams un arī metodoloģiski nepareizs. Pirmkārt, gandrīz neviens ārpus Baltkrievijas nesaprot, ko nozīmē abreviatūra “BSSR” (saīsinājumu lietošana šāda mēroga nosaukumos vispār ir neatbalstāma, bet šeit domāts Padomju Savienībā ietilpstošais administratīvais veidojums *Belaruskaia Sovetskaia Sotsialisticheskaia Respublika* jeb Baltkrievijas Padomju Sociālistiskā Republika). Otrkārt, neviens ārpus ierobežota, PSRS 1937.–1938. gada masu terora jomā specializējušos vēsturnieku loka nesaprot, ko nozīmē nosaukumā ietvertais termins “Latyshskaia operatsiia” (Latviešu operācija). Situāciju varēja atrisināt, kaut ievietojot skaidrojošu un zinātnisku apakšvirsrakstu, turklāt noteikti iekļaujot tajā arī aprakstīto noriņu gadus. Tāpat, gatavojot eventuālo nākamo grāmatas izdevumu, noteikti vērts apsvērt izmantotā avotu un literatūras saraksta, kā arī personu rādītāja nepieciešamību.

Neraugoties uz minētajām nepilnībām, jākonstatē, ka M. Koroļovs un A. Gerbergs ir uzrakstījuši darbu, kuram ir ļoti liela nozīme ne vien Baltkrievijas un bijušās Padomju Savienības, bet arī Latvijas un latviešu vēstures kontekstā. Un nākotnē būtu ļoti vēlams apsvērt iespēju darbu papildināt, t. sk. ar recenzijā norādītajiem aspektiem (nodaļa vai apakšnodaļa par Baltkrievijas latviešu izcelsmi, skaita un sastāva ģenēzi, jauniem avotiem u. c.), un publicēt to arī latviešu valodā.

© 2022 Ēriks Jēkabsons
Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā
saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

AUTORI/AUTHORS

Muntis Auns,
muntis.auns@inbox.lv

Dr. hist., neatkarīgais pētnieks
Dr. hist., independent researcher

Mariusz Adrian Balcerek,
mariusz.a.balcerek@gmail.com

PhD grāds vēsturē, Nikolausa Kopernika
vojevodistes publiskā bibliotēka Toruņā,
Polija
PhD in History, Nicolaus Copernicus
Public Provincial Library in Torun, Torun,
Poland

Ilgvars Butulis,
ilgvars.butulis@lu.lv

Dr. hist., profesors
Dr. hist., professor

Anita Čerpinska,
anita.cerpinska@gmail.com

Dr. hist., nodaļas vadītāja, Latvijas
Nacionālā arhīva Dokumentu publikāciju
un popularizēšanas nodaļa
Dr. hist., head of department, Department
of Document Publication and
Popularisation, National Archives of
Latvia

Edgars Engīzers,
edgars.engizers@gmail.com

Mg. hist., doktora grāda pretendents,
Ārlietu ministra padomnieks vēstures
jautājumos; lektors, Juridiskā koledža,
Latvijas Universitāte
Mg. hist., candidate of doctoral degree,
history advisor to the Minister of Foreign
Affairs of Latvia; lecturer at the College of
Law, University of Latvia

Mārīte Jakovļeva,
marite@lza.lv

Dr. hist., pētniece, Latvijas Nacionālā
vēstures muzeja Vēstures nodaļa
Dr. hist., researcher, History Department,
National History Museum of Latvia

Ēriks Jēkabsons,
eriks.jekabsons@lu.lv

Dr. hist., profesors, Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultāte; vadošais
pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts

Dr. hist., professor, Faculty of History and
Philosophy, University of Latvia; senior
researcher, Institute of Latvian History,
University of Latvia

Lauri Kann,
lauri.kann22@gmail.com

PhD students, Tartu Universitāte
PhD student, University of Tartu

Mārtiņš Mintaurs,
martins.mintaurs@lu.lv

Dr. hist., docents, Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultāte

Dr. hist., assistant professor, Faculty of
History and Philosophy, University of
Latvia

Ieva Ose,
ieva.ose@lu.lv

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas
Universitātes Latvijas vēstures institūts

Dr. hist., senior researcher, Institute of
Latvian History, University of Latvia

Gvido Straube,
gvido.straube@lu.lv

Dr. hist., profesors, Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultāte; direktors,
Latvijas Universitātes Latvijas vēstures
institūts

Dr. hist., professor, Faculty of History and
Philosophy, University of Latvia; director,
Institute of Latvian History, University of
Latvia

Katja Wezel,
katja.wezel@lu.lv

Dr. phil., Feodora Linena pētniecības sti-
pendiāte, Latvijas Universitāte

Dr. phil., Feodor-Lynen Research Fellow,
University of Latvia

Toms Zariņš,
tomszarins2@gmail.com

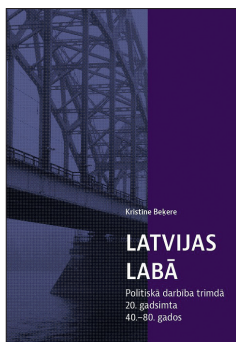
Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures
un filozofijas fakultātes doktorants;
Frīdriha Eberta fonda Latvijas biroja
projektu vadītājs

Mg. hist., doctoral student, Faculty of
History and Philosophy, University of
Latvia; project manager, Friedrich-Ebert-
Stiftung Latvia Office

Ēriks Jēkabsons. **Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads** [Latvians – Officers in the Army of the Russian Empire. The Second Half of the 19th Century to 1914]

Monogrāfijā analizēta latviešu līdzdalība Krievijas impērijas armijā 19. gadsimta otrajā pusē – 1914. gadā, skatot to caur karavīru daļas elites – latviešu tautības un izcelsmes virsnieku prizmu – statistiskajiem rādītājiem, to veidošanās cēloņiem un apstākļiem, iesaistīto cilvēku motivāciju un darbību, darbības apstākļiem, kā arī nacionālā faktora lomu šajā līdz šim lielā mērā aizmirstajā, bet būtiskajā latviešu nāciju un tās eliti veidojošajā cilvēku grupā.

Kristīne Beķere. **Latvijas labā. Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados** [For Latvia. Political Activities in Exile, 1940s to 1980s]

Pētījumā analizētas pēc Otrā pasaules kara trimdā nokļuvušo latviešu veiktās politiskās darbības Latvijas neatkarības idejas uzturēšanai Rietumvalstīs padomju okupācijas gados un centieni veicināt Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Pētījums pievēršas arī trimdas jēdziena analīzei, tās izveidošanās un organizēšanās procesiem, kā arī ieskicē politiskās darbības iespējas mītnes zemēs.

Ginta Ieva Bikše, Alberts Rokpelnis (sast.). **Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII** [The Scholarly Readings of Young Historians VII]

Izdevumā publicēto 19 rakstu pamatā ir referāti, kas nolasīti konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII”, kuru 2021. gada 12. un 13. novembrī interneta vidē rīkoja LU Latvijas vēstures institūts un Valmieras muzejs sadarbībā ar Vitautu Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu.

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS.
2022. – Nr. 2. – 1–216

ISSN 1025-8906

02

9 771025 890006

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE